

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE
KARADENİZ'DE TUZ KAÇAKÇILIĞI

DUYGU ÇAKIR

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA EMRE KILIÇASLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ORDU 2019

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Osmanlı Devleti'nin son Döne-
minde Karadeniz'de Tuz Kaçakçılığı” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak
ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım
kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen
kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26 /07/ 2019

Duygu ÇAKIR

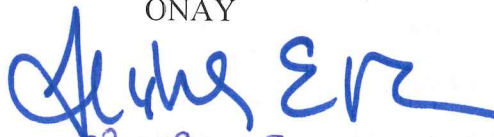

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Duygu ÇAKIR'ın hazırladığı "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Karadeniz'de Tuz Kaçakçılığı" başlıklı tez 26 / 07 / 2019 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlik Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Ü. M. Emre KILIÇASLAN	Ordu Üniversitesi	
Jüri Üyeleri	: Dr. Öğr. Ü. Süleyman UYGUN	Ordu Üniversitesi	
	: Dr. Öğr. Ü. Özkan Özer KESKİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	

ONAY

02 / 09 / 2019.

Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM

Enstitü Müdürü V.

ÖNSÖZ

Beslenme hayatının vazgeçilmez parçası olan tuz her medeniyette ve her dönemde önemli bir madde olmuştur. Osmanlı Devleti için de önemli bir maden olan tuz; devlet hazinesine en fazla gelir getiren kaynaklardan birisi olma özelliğini tüm dönemleri boyunca sürdürmüştür. 10 Mart 1862’de Tuz Nizamnamesi’nin yayınlanmasıyla devlet tekeli altına alınan tuzun macerası önce Rûsûm-ı Sitte İdaresi’ne ardından da Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’ne devredilmesiyle devam etmiştir. İdare’nin tuz işletmeciliğinde genel olarak en çok uğraştığı konulardan birisi olan kaçakçılık özelde Karadeniz’de etkin bir şekilde görülmeye başlanmış ve İdare bu hususta çeşitli önlemler alarak tuzdan sağlanan gelirin azalmasını önlemeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti’nin son döneminde Karadeniz’de gerçekleşen tuz kaçakçılığını ne şekilde, kimler tarafından ve nerelerde yapıldığı gibi yönleriyle birlikte; ortaya çıkardığı sonuçlar ve alınan önlemler çerçevesinde anlatmaya çalıştığım bu çalışmanın fikir babası, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum kıymetli danışmanım Dr. M. Emre Kılıçaslan’dır. Çalışmanın başından itibaren, büyük saygı ve önem duyduğum görüşleriyle beni yönlendiren ve karşılaştığım sorunları çözmeye yardımcı olan sayın hocama teşekkürlerimi ifade etmek yetersiz kalacaktır. Çalışmanın ana kaynaklarını oluşturan Arşiv Belgeleri’ni temin ettiğim Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına ve İsam Kütüphanesi çalışanlarına da müteşekkirim. Bu çalışmanın ortaya çıkması için her türlü desteği üzerimden esirgemeyen annem Hediye Çakır, ağabeyim Erdi Çakır, teyzem Özlem Argün ve yakın arkadaşlarım Hilal Kılıç ve Nebahat Pehlivan’ın varlıklarına minnettarım. Ayrıca bana şans getirdiklerine inandığım Selen ve Arda Işıloğlu’na da selam ederim. Son olarak bu çalışma; en başından beri inancıyla bana güç veren ve bu çalışmanın ortaya çıkması için büyük bir sabırla bekleyen sevgili babaannem Seniye Sultan’a hediyemdir.

Duygu Çakır

Ordu/2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1
1. TUZ VE OSMANLI DEVLETİ KLASİK DÖNEMDE	3
TUZ İŞLETMECİLİĞİ	3
1.1. TUZ	3
1.2. OSMANLI DEVLETİ KLASİK DÖNEMDE TUZ İŞLETMECİLİĞİ	5
1.2.1. Tuz Satışı.....	11
1.2.2. Tuzlalarda Çalışanların Görevleri.....	13
1.3. 1862 TUZ NIZAMNAMESİ'YLE TUZUN DEVLET TEKELİNE ALINMASI	15
2. DÜYÛN-I UMÛMİYE İDARESİ' NİN KURULMASI VE TUZ TEKELİNİN DEVREDİLMESİ	22
2.1. XIX. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ EKONOMİK YAPISINA GENEL BAKIŞ.....	22
2.2. RÛSUM-I SITTE İDARESİ'NİN KURULMASI (13 OCAK 1880).....	26
2.3.1. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin İşleyişi.....	35
2.3.2. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nde Tuz İşletmeciliği	38
3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE KARADENİZ'DE GÖRÜLEN TUZ KAÇAKÇILIĞI ve ALINAN ÖNLEMLER.....	40
3.1. XIX. YÜZYILDA KARADENİZ'İN GENEL DURUMU	40
3.2. KARADENİZ'DE GERÇEKLEŞEN KAÇAKÇILIK FAALİYETLERİ .	45
3.3. KARADENİZ'DE TUZ KAÇAKÇILIĞI VE KAÇAKÇILIĞA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER.....	46
3.3.1. Memlaha, Ocak ve Ambarlarda Görülen Tuz Kaçakçılığı.....	47
3.3.2. Deniz Yoluyla Yapılan Tuz Kaçakçılığı	48
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	67
KAYNAKÇA	70
EKLER.....	77
ÖZGEÇMİŞ	105

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE KARADENİZ'DE TUZ KAÇAKÇILIĞI

Tuz; Osmanlı Devleti'nin idari, ekonomik ve toplumsal hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar maden mevzuatında yer alan tuz, 10 Mart 1862'de yayınlanan Tuz Nizamnamesi ile devlet tekeli altına alınmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ekonomik sorunları nedeniyle tuz gelirleri önce Rüsûm-ı Sitte İdaresi'ne daha sonra da Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne devredilmiştir. Tuzun üretimi, satışı ve nakliyesinde gerçekleşen kaçakçılık faaliyetleri Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin tuz işletmeciliğini devralmasıyla da görülmeye devam etmiştir. Özellikle Karadeniz'de, deniz yoluyla yapılan tuz kaçakçılığı, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni oldukça uğraştırmıştır. Bu dönemde aynı zamanda Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle gemilerde buhar gücü kullanılmaya başlanmış ve deniz ticareti köklü bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm Karadeniz sularında da görülmeye başlanmış ve Karadenizli denizciler yabancı vapur kumpanyalarıyla rekabet etmek zorunda kalmışlardır. Ağır vergiler, inhisar uygulamaları ve artan tuz satış fiyatı karşısında, denizciler Rusya'dan aldıkları yabancı menşeli tuzu kaçak yollardan temin edip satmaya başlamışlardır. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kaçakçılıkla mücadelede kimi zaman Osmanlı Devleti'yle işbirliği içinde olup, ciddi önlemler alarak ağır hukuki yaptırımlar uygulamış ve bu şekilde tuzdan sağlanan gelirlerin azalmasını önlemeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tuz, İnhisar, Kaçakçılık, Karadeniz, Düyûn-ı Umûmiye.

ABSTRACT

SALT SMUGGLING AT BLACK SEA IN THE LAST PERIOD OF OTTOMAN EMPIRE

Salt is one of the important essential consumption goods in the administrative, economic and social life of the Ottoman Empire. Salt pits were operated according to mining legislation until the second half nineteenth century. It was monopolized by the state with Salt Regulation published on 10 March 1862. Due to economic difficulties of the Ottoman Empire, salt revenues were transferred first to Rûsum-ı Sitte/Six Tax Revenues Administration and then to the Düyûn-ı Umûmiye/ Ottoman Public Debt Administration. The smuggling of the salt by sea, especially in the Black Sea, posed great difficulties for the Administration. After the Industrial Revolution, steam power has been used in ships since the second decades of the nineteenth century. Thus, maritime trade had undergone a radical change. This information was also effective in the Black Sea waters and Black Sea sailors had to compete with foreign ferry companies. Due to heavy taxes, monopoly practices and increased salt sales price, sailors, who supplied foreign origin salt from Russia by smuggling, illegally began to sell this smuggled salt. Ottoman Public Debt Administration cooperated with the Ottoman Empire from time to time in the fight against smuggling, they took serious measures, imposed heavy legal sanction. In this way, the reduction of revenues from salt was prevented, smuggling was tried to reduce by the Administration.

Key Words: Salt, Monopoly, Smuggling, Black Sea, Düyûn-ı Umûmiye/ Ottoman Public Debts Administration.

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO.	: Bâbîâli Evrak Odası Belgeleri
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH. MKT.	: Dahiliye Mektubi Kalemî
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
HR. İD.	: Hariciye Nezareti İdare
İ. MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MVL.	: İrade Meclis-i Vela Mazbataları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa

GİRİŞ

Kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti için kıymetli bir maden olan tuz, devlet hazinesine gelir getiren kıymetli gelir kaynaklardan birisidir. 1862’de Tuz Nizamnamesi’yle devlet tekeli altına alınmış ve ardından gelirleri önce Rüsûm-ı Sitte İdaresi’ne on seneliğine devredilip son olarak Düyûn-ı Umumi’ye İdaresi’ne bırakılarak önemli süreçler geçirmiştir. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, iyi seçtiği memurlarıyla oluşturduğu sıkı denetim ve teftiş düzenlemesiyle tuz üretimi ve ticaretinden sağlanan geliri arttırmayı hedefleyen politikalar izlemiştir. Ancak bununla birlikte; tuzum üretimi, dağıtımı ve satışı gibi konularda çeşitli şekillerde gerçekleşen kaçakçılıkla da uğraşmak zorunda kalmıştır.

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Devleti’nin son döneminde Karadeniz’de gerçekleşen tuz kaçakçılığı faaliyetlerini anlatmaktır. Çalışmada kaçakçılığın kimler tarafından, ne şekilde ve hangi yollarla yapıldığı detaylı şekilde anlatılarak bu hususta alınan önlemler ifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışma 3 bölümden oluşmakta olup; ana kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden konuyla alakalı tespit edilen belgeler oluşturmaktadır. Ayrıca *İdare-i Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Rehber-i Muamelâtı*’na da sıklıkla başvurularak tuz işletmeciliğinde İdare’nin getirmiş olduğu düzenlemeler ve almış olduğu önlemlere ulaşılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde; tuzun sözlük anlamıyla giriş yapılarak eski medeniyetlerde ne anlam ifade ettiğine yer verilmiş; inançlarda, geleneklerde ve sosyal hayatta tuzun yeri ortaya konmuştur. Tuz 10 Mart 1862’de yayınlanan Tuz Nizamnamesi ile devlet tekeli altına alınmış ancak öncesinde gelenek ve teamüllerle göre işletilmiştir. Bu hususta klasik dönem Osmanlı Devleti tuz işletim şekillerinde bahsederek, tuzlalarda çalışan görevlilere de değinilmiştir. Ayrıca tuzdan elde edilen gelir ve maaşlara yapılan ödeme şekillerinden de bahsedilerek içerik detaylandırılmıştır. Ardından Tuz Nizamnamesi’nin ilan edilmesine kadarki geçen süreç ve nizamnamenin ilan ediliş gerekçeleri ortaya konularak; yeni düzenleme ile eski uygulama yer yer birbiriyle kıyaslamalı şekilde anlatılarak nizamnamenin ilanının tuz işletmeciliğinde faydalı bir uygulama olduğu anlatılmak istenmiştir. Tuz Nizamnamesi’nin ayrı bir başlık olarak anlatıldığı alt bölümde nizamname hükümlerinden yararlanılmış ve bölümün sonunda nizamnamenin önemi vurgulanarak bölüm bitirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kuruluşu ve tuz işletmeciliğinde uyguladığı yöntemler ele alınmıştır. Bölüm başında XIX. yüzyıl Osmanlı ekonomik yapısından detaylı bir şekilde bahsedilmiş; devletin yaşadığı mali buhrandan dolayı yapmış olduğu ekonomik reformlar süreci anlatılmıştır. Bu süreç borçlanmanın nedeni, ilk borçlanmalar ve ekonomiyi iyileştirmek adına yapılmış olan banka kurma, tağşiş uygulaması ve kaime basma gibi ıslahatlarla ayrıntılı bir şekilde anlatılarak Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasını hazırlayan koşullar; Rüsûm-ı Sittte İdaresi'nin kurulması ve Muharrem Kararnamesi'nin İlanı gibi alt başlıklarda incelenmiştir. İdare'nin kuruluşu, teşkilatlanması ve faaliyetleri detaylı bir şekilde anlatılarak tuz işletmeciliği konusu ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Tuz işletmeciliği, İdare'ye bırakılan diğer gelir kaynaklarıyla kıyaslanarak anlatılmış; Tuz Nizamnamesi ve Rüsûm-ı Sitte uygulamalarının kimi maddelerini temel alışımdan bahsedilerek birbirlerinin devamı niteliğinde gelişmeler olduğu vurgulanmıştır. Tuz işletmeciliğinde üretimi arttırmaya ve kaçakçılığı önlemeye yönelik düzenlemelere detaylı bir şekilde yer verilerek bölüm bitirilmiş ve tezin esas konusunu oluşturan kaçakçılık konusuna üçüncü bölümde yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; XIX. yüzyılda Karadeniz'in genel durumundan bahsedilerek giriş yapılmıştır. Ardından Karadeniz'de yaşanan kaçakçılık faaliyetleri anlatılarak tuz kaçakçılığı konusu ayrı başlıkta; kaçakçılığın yapılma şekilleri halinde alt başlıklar halinde incelenmiştir. Deniz yoluyla yapılan kaçakçılık konusu Arşiv Belgeleri ana kaynak alınarak anlatılmıştır. Kaçakçılığı kimlerin yaptığı, ne şekilde ve ne amaçla yaptıkları, kaçakçılık yaparken kullandıkları güzergahlar, ortaya çıkardıkları problemler ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'yle Bâbîâli'nin aldıkları önlemler etraflıca anlatılmıştır. Arşiv belgeleri ve tenkit eserlerle desteklendirilerek konu içeriği zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kaçakçılık konusunda aldığı önlemler, izlediği geliştirici politikalar ve Bâbîâli'nin kaçakçılık konusundaki tutumu anlatılarak çalışma bitirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TUZ VE OSMANLI DEVLETİ KLASİK DÖNEMDE TUZ İŞLETMECİLİĞİ

1.1. TUZ

Tuz, “ kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullanılan billûrsu maddenin adı. ” olarak tanımlanır.¹ Çok eski çağlardan günümüze kadar varlığını sürdüren tuz; sınai amaçlarla da kullanılan bir kimyasaldır. Kelime kökeni Yunanca “deniz” anlamını taşıyan *halit*, tuzun mineral adıdır ve yenilebi- len tek kaya olan tuz; sodyum ve klordan oluşmaktadır. Doğada okyanuslar, de- nizler ve tuzlu göllerde sıvı halde bulunan tuz, kaya tuzu olarak da katı halde bu- lunmaktadır.²

İnsanoğlunun tuzu keşfetmesinden bu yana; besinleri kurutma ve sakla- mada, arındırıcı olarak temizlikte ve madencilikte kullanılan tuzun günümüzdeki kullanım alanı oldukça yaygınlaşmıştır. Bu kullanım alanlarını konserve yapımı, derilerin korunması, balıkçılık, zeytincilik, tarım, tıp, trafik (karayolları ve demir- yollarının kışın buzlanmadan ötürü tuzlanması) olarak örneklendirebiliriz. Tuzun kullanım alanı genişlese de besin madesi olarak kullanılma özelliğini her dönem korumuştur.

Tuzun çağlar boyunca kullanım amaçları çeşitlilik göstermiş ve sembolik bir değeri olmuştur. Tuz, besin maddesi ve diğer birçok alanda kullanılmasının yanı sıra büyü ve tılsımlara da malzeme olmuştur. Her medeniyette önemli bir yere sahip olan tuz, atasözleri ve deyimlerde yerini almış, Anadolu’ da ve dünya- nın birçok yerinde yerleşim yerlerinin adını almasında etken olmuştur.

Tuzun tarihine bakıldığında ticarî bir unsur olarak alışverişlerde takas ara- cı olarak da kullanıldığı görülmektedir.³ Tuz elde etmek için eskiden deniz ve tuzlu göllerden alınan su, güneş ısıyla veya ateşte kaynatılarak buharlaştırılmak- tayı. Bu yüzden tuz, denizin ve tuz göllerinin olmadığı yerleşim alanlarında bü-

¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 9. Baskı, Ankara, 1998, C. 2, “Tuz” mad.

² Alper Gölbaş, Zeynel Başbüyük, “Anadolu Kültür Oluşumunda Tuzun Rolü”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 1, Nisan 2012, s. 46.

³ Gölbaş, Başbüyük, 2012, s. 47 - 49.

yük öneme sahip olmuştur.⁴ Paranın çeşitli kültürlerde, farklı eşyalar olarak geliştiği dönemlerde (deniz kabuğu, hayvan derisi, boncuk, kumaş, taahhütname vs.) tuz da para yerine geçmekteydi.⁵

Tarihte yazının kullanılmaya başlamasından sonra Anadolu'da kurulmuş ilk medeniyet olan Hititler'in bırakmış olduğu çivi yazılı tabletlerde, birçok konuda tuza rastlamak mümkündür. Ugarit, Mezopotamya ve Anadolu, Hitit Devleti'nin önemli tuz kaynaklarını oluşturmaktadır. Hattuşa (Boğazköy)'da bulunan ilk bronz tablette de iki kral arasında yapılmış antlaşmada büyük tuz kaynaklarının devredilmesi maddesine rastlanması da tuzun o dönemdeki önemini ortaya koymaktadır.

Romalılar için de tuz önemli bir meta olmuş, Roma ordusunda askerlere maaşları kimi zaman tuz olarak ödenmiştir. Bugün İngilizce *maaş* anlamına gelen “*salary*” kelimesinin kökeni Latince *tuz maaşı* demek olan “*salarium*” dan gelmektedir; Türkçe’de bugün “*pahalı*” anlamında mecazen kullanılan “*tuzlu*” kelimesinin de buradan türediği düşünülmektedir.

Tuz, Romalılar için imparatorluk kurmanın önemli bir unsuru olmuş ve yayılmış olduğu topraklara tuzlalar kurmuşlardır; Tatta Lacus ismiyle andıkları, İç Anadolu'daki Tuz Gölü Romalıların temel tuz kaynaklarından biri olmuştur. Anadolu'da inşa ettirdikleri ticaret yolları arasında tuz ticareti için de ticaret yolu inşa edilmiştir.⁶ Bu ticaret yolundan *via salaria* (tuz yolu) şeklinde bahsedilmiştir.⁷ İşkence uygulamalarında da tuza yer vermek mümkündür. İbret alınması için kesilen kellelerde, kesik başın bozulmaması ve kime ait olduğu konusunda yanlış yaşanmasını diye kesilmiş baş tuzlanarak muhafaza edilmekte idi. Romalıların Kartacalıları yenilgiye uğratmaları sonrasında da, köklerinin kuruyup tek bir ot filizlenmemesi için topraklarını tuzladıkları bilinmektedir.⁸

⁴ Nadia Tıdıkova, “Tuz ve Türevlerinin Altaycadaki Anlamları”, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 59.

⁵ Yuval Noah Harrari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, Kolektif Kitap, İstanbul, 2015, s. 182.

⁶ Gölbaş, Başbüyük, 2012, s. 51.

⁷ Sedat Avcı, “Ekonomik Coğrafya Açısından Önemli Bir Maden: Tuz (Tarihi, Önemi ve Dünya Tuz Ekonomisi)”, *Coğrafya Dergisi*, S. 11, 2003, s. 26.

⁸ Emine Gürsoy Naskali, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. XII.

XVI. yüzyılda Avrupa’da altın, gümüş ve çeşitli mücevherlerle bezenmiş tuzlukların imal edilmesi, tuzun zenginlikle de örtüştürülmesinin bir göstergesi olmuştur. Fransa’ da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda tuzun vergilendirilmesi hasebiyle tuz kaçakçılığı yayılmış ve bu dönemde tuzun kaçak kullanımından dolayı her yıl binlerce kişi idam ettirilmiştir.⁹

Eski Yunan’da, Romalılar’da, Çin’de ve Mayalar’da tuza vergi konmuştur ve tuz aynı zamanda uluslararası ticarete konu olan ilk mallardan birisi olmuştur.

Tuz, neredeyse bütün inanışlarda dinî nitelik kazanarak kutsal görülmüştür. Yahudiler tuzu, Tanrı’yla İsraililer arasında yapılan sonsuz antlaşmanın sembolü olarak görürken, çürümeyen özelliğe sahip olması nedeniyle Müslüman ve Museviler için pazarlıkları sonuca bağlayan bir araç olarak nitelendirilmiştir. Şinto inanışına göre bir alanın tuzla temizlenmesi geleneği günümüze sumo güreşçilerinin ringlerinin tuzlanması biçiminde süregelmiştir. Budist inanışında ise tuz, şeytanı uzaklaştırmak için kullanılmıştır.¹⁰

Tuz çok eski dönemlerde tıpta tedavi yöntemlerinde de kullanılmaktaydı. M.Ö. X. yüzyılda tuzun; ağrı kesici, kusturucu, dezenfektan olarak kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur.¹¹

1.2. OSMANLI DEVLETİ KLASİK DÖNEMDE TUZ İŞLETMECİLİĞİ

Osmanlı Devleti, bulunduğu coğrafi konum açısından tuz üretimine elverişli bir iklim ve toprak yapısına sahip olmuştur.¹² İmparatorluk sınırlarındaki tuzlaları Rumeli, Adriyatik Sahili, Ege-Akdeniz Sahilleri, Anadolu ve Karadeniz sahilleri şeklinde sıralamak mümkündür.¹³ Bu tuzlalar Rumeli sahilinde İzvornik’te, Adriyatik sahillerinde Avlonya ve Delvine’de, Ege-Akdeniz sahillerinde; Kıbrıs, Ayas, Menteşe, Aydın, İzmir, Menemen, Rodos, Çandarlı, Midilli, Kızılcatazla, Enez, Gümölcine, Selanik, Eğriboz, Mora ve İnebahtı’da, Anadolu’da

⁹ Gölbaş, Başbüyük, 2012, s. 52.

¹⁰ Avcı, 2003, s. 27.

¹¹ Avcı, 2003, s. 39.

¹² Arif Bilgin, “Osmanlı Saraylarında Tüketilen İki Zıt Tadın Baş Temsilcileri: Tuz, Şeker ve Bal”, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 283.

¹³ Süleyman Beyoğlu, “Osmanlı Devleti’nde Tuza Dair Bazı Problemler (1914-1923)”, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 202.

Koçhisar Gölü, Hacıbektaş ve Divriği’de, Karadeniz sahillerinde Ahyolu ve Tekfurköyü’nde ve son olarak bağlı devletlerden Eflak, Boğdan, Transilvanya ve Ragusa’da bulunan tuzlardır.¹⁴

Osmanlı Devleti’nde tuz; et, balık ve sebzeleri koruması yönüyle yaygın olarak kullanılan bir besin maddesi olmuştur. Deniz, göl ve tuzlu su kaynaklarında memlaha diye ifade olunan çok miktarda tuzlaya ve geniş rezervli kaya tuzu madenlerine sahipti. Devletin kuruluş devrinden itibaren idari ve sosyo-ekonomik hayatında tuz önemli bir yere sahip olmuştur. Üretimi, dağıtımı, saklanması ve ticareti sistemli bir şekilde geniş bir kitleye iş imkanı ve büyük bir gelir sağladığı için, Osmanlı hazinesinin önemli gelir kaynaklarından birini teşkil etmiştir.¹⁵

Osmanlı Devleti klasik döneminde, tuzla işletimiyle ilgilendiği dönemlerde memlahalardaki çalışma koşullarında herhangi bir değişiklik yapmamış, üretim gelenek ve teamüllere göre devam etmiştir. Gelir ve giderlerin hesaplanması hususunda da önemli bir malî kontrol olmamış, gelir ve gider kayıtları olduğu gibi kabul edilmiştir.¹⁶ Devletin Rumeli Bölgesi’ndeki topraklarında işletilen tuzlalarından çıkarılan tuzun ölçümünde mezur,¹⁷ vezne gibi ölçü birimleri kullanılmakta idi. Ege ve Akdeniz bölgelerinde (Midilli, Rodos, İstanköy) ölçü birimi olarak kıyye veya kile kullanılmıştır.¹⁸ Ayrıca tuz; vakıyye, deve yükü, at yükü, araba, kıta, tayin, sapu ve tekne gibi ölçü birimleri ile de ölçülmekte idi.¹⁹ İmparatorluk, tuzu temel maddelerinden biri kabul ederek; tuz üzerinden düşük oranlı bâc-ı pazar²⁰ almıştır.²¹

¹⁴ Lütfi Güçer, “XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Tuz Inhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizami”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2, 1962 - 1963, s. 1.

¹⁵ Ekin Kasım, “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 7, 2016, s. 3.

¹⁶ Müfit İler, *Türkiye’de Tuz Endüstrisi ve Ticareti*, Tekel Yayınları, İstanbul, 1979, s. 8.

¹⁷ Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1. Cilt 1300-1600*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 446.

mezur=45 okka=57726 kg.(Selanik tuzu, 1478)

mezur=90 okka=115.452 kg. (Ahyolu tuzu)

¹⁸ Ahmet Cihan, “Osmanlı Kanunnamelerinde Tuz ve Tuz Kültürü”, *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi*, C. V., S. 1, Mart 2002, s. 4.

¹⁹ M. Akif Erdoğan, “Osmanlı Kıbrısında Tuz Üretimi ve Sorunları (1580-1640)”, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 231.

²⁰ Bac: Kent pazarlarına getirilen toptan mallardan alınan vergiye denilmektedir. Pazar vergileri genellikle yük, ağırlık, heybe vs. üzerinden alınmakta idi. Saman, odun gibi ucuz malların bâc’ı arba yükü hesabıyla alınırken, yiyecek maddelerinin bâc vergisi at yükü üzerinden alınmakta idi. bkz. İncelik, 2000, s. 254.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet; tuz çıkarmaya elverişli sahiller, göller ve yeraltı tuz yataklarına el koymak suretiyle kaynağından itibaren tuzu bir devlet malı olarak değerlendirmiştir. Tuzlalarda buharlaşma havuzları, ihale kanalları, arklar, çıkarılan tuzun depolarda muhafaza edilmesi için ambarlar ve işletme binaları da devlet malı sayılıyor ve bunların onarım işleri devlet tarafından sağlanıyordu.²²

Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde tuzlaların işletilmesinde uygulanmakta olan yöntemler örf ve adetler kapsamında gelişen emirname ve fermanlar şeklinde olmuştur. Tuz ile ilgili kanunnamelere Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad dönemlerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Fatih Devri'nde, acil sorunları gidermek için çeşitli bölgelerde çıkarılan yasaknamelerde tuzla rastlamak mümkündür. Selanik Tuzlası Yasaknamesi ve Aydın'ın Meğri ve Bursa'nın Karacabey kazalarına bağlı Karasu Tuzlaları için çıkarılan yasaknameler bunlara örnektir. Bunun dışında devrin Kütahya Sancağı kanunnamelerinde de Tavşanlı Kazası Tuzlaları için ve Tuna Tuzlası için yasaknameler çıkarılmıştır.²³ II. Bayezid Dönemi'ndeki tuz hükümlerine de sosyal hayatı düzenleyen, ticarî tüzük ve yönetmelikler kapsamında yer verilmiştir. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni dönemlerinde de vergi hususlarında tuzla ilgili hükümler görmek mümkündür.²⁴

Osmanlı Devleti'nde tuzlaların işletim biçimlerinden bahsetmeden önce klasik dönem toprak düzeni ve gelir toplama uygulamalarından bahsetmek, tuzla işletmeciliğinde de görülen benzer uygulamayı anlayabilmek açısından aydınlatıcı olacaktır. Osmanlı vergi gelirlerinin toplanmasında tımdan iltizama, iltizamdan mâlikaneye şeklinde bir değişim yaşanmıştır. Bu durum Osmanlı toprak yönetiminde; özel mülkiyet ve vakıflaşma gibi meseleleri de beraberinde getirmiştir.²⁵ Devlet, gelir kaynaklarından daha fazla ve peşin bir şekilde gelir elde etmeyi amaçlayarak *mukataa* olarak adlandırdığı gelirleri türlerine göre farklı isimlere ayırmıştır. Bu gelirlerin hazineye girişini hızlı bir şekilde sağlamak için de iltizam uygulamasına başvurmuştur. Bu uygulama ile gelir kaynakları açık arttırmaya

²¹ Cihan, 2002, s. 5.

²² Güçer, 1962 - 1963, s. 98-99.

²³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, C.5, s. 621, 626.

²⁴ Akgündüz, 1992, s. 372.

²⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986, s. 99.

çıkarılıp, en fazla teklifi sunan ve fiyatın bir kısmını peşin ödemeyi kabul eden kişi iltizam sahibi oluyordu. İltizamı alan kişiye emin veya mültezim denilmektedir. Peşin ödemeyi yapabilmeyi taahhüt etmiş olduğundan dolayı mültezimlerin zengin varlıklı kişiler olması gerekiyordu; ayrıca vergilerini ödemeye yanaşmayan kişiler üzerinde kurulabilecek otorite ve dirayete de sahip olmaları gerekiyordu. XVI. ve XVII. yüzyıllarda mültezimler; kapıkulu mensupları, sancakbeyi, yeniçeri, mütesellim gibi zümrelerden oluşmaktadır.²⁶ İltizam usulü, Osmanlı Devleti'nde tımar sistemiyle beraber varlığını sürdürmüştür; birbirini tamamlayan kimi zaman da birbiriyle çatışan vergi toplama usulü olmuştur.²⁷ İltizam sisteminde mukataalar bir veya üç yıl süre ile mültezimlere veriliyordu. Mültezimler taahhüt ettikleri fiyatın bir kısmını peşin ödedikten sonra kalan kısmını üç ay veya altı aylık taksitler halinde ödüyorlardı. Devlet, iltizam sisteminden daha fazla gelir elde etmeyi amaçladığı için mukataa sürelerini uzatma, açık arttırmada belirtilen fiyatın peşin tutarını arttırma gibi yollara başvurarak sistemi iç borçlanma şekline dönüştürmüştür ve vergi gelirlerini teminat olarak kullanmaya başlamıştır.²⁸ Mukataaların üç yıl süreliğine verilmesi; mültezimlerin gelir kaynaklarını kısa zamanda daha fazla kâr düşünceleriyle sömürmelerinden dolayı, köylü üretici mültezim baskısı altında ezilmeye başlamış ve bu durum tarımsal üretimin de gerilemesine neden olmuştur. Tımar düzeninden farklı olarak iltizam sistemi üreticiler için ağır koşullar taşıyordu. Tımar düzeninde reyanın hakkı korunurken mültezimler için durum farklıydı. En fazla üç yıl vergi gelirlerini toplayabilme hakları olduğu için bu durum tarımsal üreticiler üzerinde baskı ve vergi yükünü arttırmıştır.²⁹

Mültezimlerin sık sık değişmesi ve daha fazla kâr sağlayabilmek için vergi kaynaklarını zarara uğratmasının önlenmesi için değişmez bir mültezimin idaresine vergi gelirlerinin bağlanması amaçlanmıştır. Çiftçiyi köy-kasaba tefecisinin elinden kurtarmayı amaçlayan devlet, bu meseleyi çözmek için mâlikane uygulamasını getirmiştir.³⁰ 1696'dan Tanzimat Dönemi'ne kadar uygulanan bu yöntem-

²⁶ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 217.

²⁷ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 102.

²⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.148-149.

²⁹ Pamuk, 2005, s. 149.

³⁰ Genç, 2000, s. 102.

de devlet, *kayd-ı hayat* koşuluyla mukataaları mülk olarak satmıştır. Yani bir kimse bir bölgenin vergisini toplama hakkını ömür boyu elde etmiş olurdu fakat bunu miras olarak bırakamazdı. Mâlikaneciler geniş idarî ve inzibati yetkilerle donatılmıştır. Mâlikane sahibinin ölmesi durumunda, varislerine, yapılan yeni açık arttırmada en yüksek fiyatı vermesi karşılığında satılabilirdi. Bu şekilde aile mülkü statüsü olan mâlikane sistemi kuşaktan kuşağa aktarılabilen bir uygulama olmuştur.³¹

İltizam sisteminde mültezimlerin ödemekle yükümlü olduğu bedelleri zamanında ödeyememeleri durumunda kefil zorunluluğu getirilmiştir. Ortaya çıkan bu kefalet uygulaması, başlangıçta mukataanın bulunduğu yerdeki küçük sermayedarlardan oluşurken, XV. XVI. yüzyıllarda giderek uzman hale gelen ve özellikle İstanbul'da yaygınlaşan, kredi kurumu gibi işleyen sarraflar zümresine dönüşmüştür. Kefiller ayrıca iltizam kârlarından pay almaktaydılar. İltizamın yaygınlaşması toprak mülkiyetindeki değişimi de beraberinde getirmiştir.³²

1862 yılında tuz işletiminin devlet tarafından bir talimatname ile tekel altına alınmasından önce, tuzlalar dört farklı biçimde işletilmekteydi. Bunlardan ilk olarak; mültezimler tarafından işletilen tuzlalardan bahsedebiliriz. Devlet kontrolü altında işletilen bu tuzlalar; başlangıçta tuzlanın kapasitesi, üretim miktarı ve masrafları hesaplanarak ortaya konulmuş bedelle isteklisine verilmekteydi. Ancak zamanla tuzla işletmeciliğine talip olanların sayısı arttıkça açık arttırma usulüne gidilmiş ve en fazla teklifi verene ihale edilmesi benimsenmiştir.³³ Girişimcilere tuzlanın yıllık geliri üzerinden, klasik dönem iltizam uygulamasından farklı olarak, iki senelik bir çalışma izni veriliyordu. Bu ihale uygulamasında girişimcinin üretim için ortaya koyduğu sermayeyi amorti edebilmesi için izin süresi talebinde bulunması üzerine, iltizam sisteminden farklı olarak tuzla işletme süresi 4-5 yıla kadar çıkarılmıştır. Tuzla işletmeciliğinde ikinci olarak ise; sadece birkaç köye yetebilecek kadar düşük üretim kapasitesinde olan ve işletilmesi devlet tarafından gerçekleştirilen tuzlaları sıralayabiliriz. Bu tuzlalar bir memur, bir veznedar, bir kantarcı ve bir kolcudan oluşan bir kadroya sahiptirler. Devlet bu tuzlaları işletirken kaçakçılığı engellemeyi de amaçlamıştır. İşletmesi devlet tarafından gerçek-

³¹ Ünal, 2012, s. 221.

³² Şerafettin Pektaş, *100 Soruda Osmanlı Ekonomisi*, Ulak Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 242.

³³ İlter, 1979, s. 9.

leşmeyen ve herhangi birinin keşfetmesiyle bulunan tuzlaların, bulan kişilerce işletilmesi de üçüncü sırada sayabileceğimiz işletme biçimidir. Bu tarz tuzlalar devletten izin verilmesine ve üretimin % 20' sinin devlete ödenmesi şartıyla işletilebiliyordu. Son olarak ise aşiret beylerine veyahut tekke ve zaviyelere işletme hakkı verilmesiyle üretim sağlanan tuzlalar bulunmaktaydı. Bu tuzlalar da işletmelerini devlete bildirmek ve mevcut usullere göre satış ve dağıtım yapabilme ile sorumlu olmuşlardır.³⁴

Osmanlı Devleti'nde madenler doğrudan devletin malı sayıldığı için tuzlalar da bu hüküm içerisinde sayılmaktaydı ve tuzlaların bakımının karşılanması için gerekli olan tüm masraflar devlet tarafından sağlanmaktaydı. Geliri düşük olan kimi tuz madenlerinin işletimi özel şahıslara, ürettikleri tuzun 1/5'ini vermesi koşuluyla bırakılırdı.³⁵ Devlet bu şekilde özel girişimcilikle oluşturulan tuzlaları mülk olarak tanımıştır.

İmparatorluğun her yanında yaygın bir kullanım alanına sahip olan tuz; üretiminden dağıtılıp satılmasına kadar özel yönetmeliklerle devlet kontrolünde tutulmaktaydı. Tuzlaların işletilmesi ve yönetilmesi "amil" denilen müteahhitler tarafından sağlanmaktaydı ve tuzlanın işletilmesi için gerekli olan tüm sermaye amiller tarafından karşılanmaktaydı.³⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda tuz satışı ve ithali sıkı kurallar altında ve devlet gözetiminde gerçekleşmekteydi. 1547 tarihli bir kanunname; tuzun sadece amiller tarafından Müslümanlara satılacağı, amil dışındaki herhangi bir kişinin tuz alım satımına izin verilmediği ve amillerin de belirlenen fiyatın altında veya üstünde satış yapıp yapmadıklarını kontrol etmek için kadılar tarafından kontrol edildiğinden bahsedilmektedir.³⁷ Devlet, başka bölgelerden tuz ithal edilmemesi için yasaklamalar ve ağır cezalar koymuş, yetkilendirdiği yasakçılara evlerde kaçak tuz arama yapma hakkı tanımıştır.³⁸

³⁴ Fatma Doğruel, Ali Suut Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tekel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 112.

³⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 48.

³⁶ İnalçık, 2000, s. 98.

³⁷ Kütükoğlu, 1976, s. 48.

³⁸ İnalçık, 2000, s. 101.

1.2.1. Tuz Satışı

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde genel bir tuz idaresi veya dairesi bulunmamaktadır. Bunun yerine tuz üretimi ve dağıtımıyla sorumlu tuzla emini ve amillerin sorumluluğu altında mahalli idareler bulunmaktadır. Genellikle tuzlalara yakın yerleşim bölgelerinde yaşayan nüfustan tuz üretim faaliyetleri için gerekli işgücü temin edilmekteydi. Tuzlardaki her türlü üretim faaliyetiyle ilgili gerekli düzenlemeler merkezi otorite tarafından sağlanmaktaydı. Bu düzenlemelere; işletmeler için belirlenen işçi sayısının artırılması veya azaltılması, tuzculuk görevinin kaldırılarak başka bir birimde çalıştırılması örnek gösterilebilir.³⁹

Osmanlı Devleti'nin iktisadi dünya görüşünün klasik prensiplerinin, tuz konusuna da yansıdığı görülmektedir. Klasik dönem Osmanlı Devleti ekonomik prensibi, ticaret ve işletme mantığından ziyade; pazara daha bol, daha kaliteli ve daha ucuz mal sürülmesini amaçlamaktadır. Bundan dolayı da üreticilerin önce kendi ihtiyaçlarını karşılayıp daha sonra toplumun ihtiyaçlarına cevap veren bir anlayışta olmasını sağlamıştır. Bunun sonucu olarak da ithalatı serbest bırakmış, ihracatı sıkı bir kontrol rejimi altında tutarak kimi zaman da yasaklamalar şeklinde gerçekleştirmiştir.⁴⁰ Tuz ihracatı ve ithalatında da bu durumu görebilmek mümkündür. Üretilen tuzun satışı hazine temsilcisi veya mültezim tarafından gerçekleştirilirdi. Osmanlı Devleti'nde tuz satışının yapılabilmesi için belirlenmiş satış alanları vardır ve bu satış alanlarına *örü* (*yöre*) denilmektedir. Tuz satışının her işletmenin kendi örsü içinde gerçekleşmesi zorunlu kılınmıştır. Bir örünün tuzu başka bir örye satılamazdı ve ithal tuzlar da örüler içinde satılamazdı. Örü dışına tuz satılmasına izin verilmesi; diğer örülerin sınırları dışında kalan bölgelere satılması şartıyla mümkün olabilirdi. Bu sistemle devlet, tuz satışlarından yüksek gelir elde etmiştir.⁴¹ Çıkarılmış olan tuz olumsuz hava şartları gibi nedenlerle kendi örsünün ihtiyacını karşılayamaz ise devlet izni ile başka örüden satış sağlanabilirdi. Bazı büyük tuzlaların satış bölgelerinin (örü) kendi içinde alt birimlere ayrıldığı satış reyonları bulunmaktadır. Bunlara *divan* adı verilmiştir.⁴² Devletin 1841 yılında yaklaşık 10 tane örsü belirlenmiş tuzlası vardı ve bunlara bağlı 154

³⁹ Cihan, 2002, s. 3.

⁴⁰ Genç, 2000, s. 69.

⁴¹ Kütükoğlu, 1976, s. 48.

⁴² Güçer, 1962-1963, s. 120.

ilçe ve bucak bulunmaktaydı.⁴³ Üretilen ve ithal edilen tuz genellikle gümrük iskelelerindeki tüccarlara toptan bir şekilde satılmaktadır. Geri kalanı ise divan satış noktalarında ve şehir ve kasabalardaki dükkânlarda perakende olarak satılmaktadır. Tüccarların, tuzlarını örü dışındaki başka bir bölgeye satmaları durumunda ürünlerine ve taşıma için kullanılan hayvanlarına el konulmuş, para cezası veya sakal kesimi gibi caydırıcı cezalar da verilmiştir.⁴⁴ Tuzun belirlenmiş bölge dahilinde satılmasını şart koşan örü usulünün, dönemin nakil araçlarının yetersiz oluşuyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Tuzlalarda üretimin kesintiye uğramaması için, tuz yöresinde yaşayan nüfusun her üç yılda bir tuz satın alması mecbur kılınmış ve bu durum halkın tepkisine yol açarak çeşitli yolsuzluklara da sebep olmuştur.⁴⁵

İmparatorluk sınırlarında klasik dönemde tuz ithal ve ihracı serbest bir şekilde devam etmiştir. Ancak üretimin, ihtiyaçtan fazla olması şartıyla ihracat yapılabiliyordu. Tahminî olarak da ihracatın ilk olarak Fransa'ya 1547 yılında yapıldığı düşünülmektedir. Tuz ithalatı ise, Kıbrıs'ın fethedilmesinden önce, Kıbrıs tuzlasının bir kısmının Venedikli ve Avrupalı tüccarlar tarafından Suriye sahillerine getirilmesiyle yapılmakta idi. Trablus, Lazkiye, Banyas, Cebele ve Antratos iskelelerine getirilen bu tuzlar devlet adına tuzla amilleri tarafından satın alınmakta idi. “*Ol tuzu âmiller satın alub müslümanlara bey itmek kanun-ı kadimdir.*” hükmüyle de devlet tuz ithalinin serbest olduğunu ifade etmiştir. 1547 ve 1571 tarihli defterlerde bu hükmün aynen yer aldığı ancak 1547 tarihli kanunnamede bu iskelelere sadece Kıbrıs'tan değil, “*her ne yerden tuz gelirse*” amiller tarafından satın alınıp yalnızca amiller tarafından satılacağı ifade edilmektedir. Bunların dışında Ragusa, Eflak, Boğdan, Erdel, İbrail ve Vidin iskelelerinden de tuz ithali yapılmıştır.⁴⁶

Yurtdışına mal götürmek üzere giden gemiler, dönüşte boş gelmemek için Venedik' ten tuz getiriyorlardı. Bu tuzları da ucuza satıyorlardı. Ecnebi tuzu diye belirtilen bu yabancı tuzların böyle ucuz satılması, yerli tuz üreticilerinin gelirini

⁴³ İlter, 1979, s. 9.

⁴⁴ Cihan, 2002, s. 4.

⁴⁵ İnalçık, 2000, s. 101.

⁴⁶ Güçer, 1962-1963, s. 113.

ve buna bağlı olarak da hazine gelirini dūřürmüřtür. Bu nedenle 1862 yılında çıkarılan talimatname ile yurt dışından tuz ithal edilmesi işine son verilmiştir.⁴⁷

1.2.2. Tuzlalarda alışanların Görevleri

Osmanlı Devleti'nde tuzlaların işletimiyle ilgili genel bir idare bulunmadığından, tuz etimi mahalli idarelerin sorumluluğu altında gerçekleşmekteydi. Tuzun ocak ve kuyulardan çıkarılması, satışa sunulması ve nakliye edilmesi gibi işler, amillerin kontrolü altında ve işgücü organizasyonuyla gerçekleşmekteydi.

Tuzlanın her türlü işleriyle devlet adına ilgilenen bir amir konumunda olan kişiler *tuzla emini* olarak anılmaktaydı. Eminler; tuzun doğru ölçüde satılıp teslim edilmesi, satış bedellerinin eksiksiz alınması, işçilerin nizamına alınıp ücretlerin usullere göre ödenmesini sağlamaktan sorumlu amilleri denetlemekle görevliydi-ler.⁴⁸ üç yıllık bir antlaşmayla işletmesini özel sermayeye bırakan devletin tuzla- lardan beklediği geliri eksiksiz bir Şekilde sağlayabilmesi; tuz çıkarma, satma ve dağıtma konusunda belirlediği nizamlara uyulmasına bağlıydı. Bu nedenle tuzlala- rın kontrolünü elinde tutmak amacıyla her tuzlaya bir emin tayin etmiştir. Eminler genellikle tuzlanın yakınında ikamet eder ve ücretlerini çıkarılan tuzun toplam hasılatından alırlardı. Eminler aynı zamanda tuzla amillerinin görevlerini denetle- yip kontrol eden devlet adamı durumunda idiler ve mültezim olarak da bilinmek- tedirler.⁴⁹

Tuzculukta üretimin denetlenmesi ve çıkarılan tuzun bölgedeki tuz tüccarına satılmasından sorumlu kişiler olarak *reisler* karşımıza çıkmaktadır. Bir çeşit alt müteşebbis olarak görülen reisler, tuzlada çalışacak olan işçilerin başına veril- mektedir. Reisler, tuzla amilinin uygun görmesiyle padişah tarafından tayin edile- rek, kendilerine vazifelerini içeren beratlar verilmekteydi. Havuzların bakımı, tuzcuların çalışması ve çıkarılan tuzun tuzla amiline tesliminden sorumlu olan reislerin ölmesi durumunda, yerlerine çocukları geebiliyordu. Bunun neticesi olarak da, bu Şekilde babadan oğula geçen bir sistemde, devletin tuzlalarda işsizlik gibi bir sorunla uğraştığı grlmemiřtir⁵⁰. Reisler asıl iltizam sahibinin genel g- zetimi altında bir tür taşeron gibi davranmaktaydılar. Tuzlaların idare edilmesin-

⁴⁷ İlter, 1979, s. 10.

⁴⁸ Kütükoğlu, 1976, s. 47.

⁴⁹ Ger, 1962-1963, s. 110-111.

⁵⁰ Ger, 1962-1963, s. 105.

den sorumlu olan reisler, işçi toplamak ve tuzun üretilmesi gibi görevleriyle de devlet tarafından “mutemed” adıyla memlahaların idare edilmesi için görevlendirilmişlerdir.⁵¹

Osmanlı Devleti'nin idari ve mali mevzuatında deniz suyundan tuz çıkarmak için oluşturulan kanalların bakımıyla ilgilenen, buharlaşma havuzlarından tuz çıkaran ve çıkarılan tuzları ambarlara taşıyan, kimi durumlarda da tuzlaların her türlü bakım ve onarım işleriyle ilgilenen kimselere *tuzcu* denilmiştir.⁵² Tuzcular genellikle tuzla bölgesinde yaşayan şehir ve kasabalardan temin edilmekte ve bir kısım vergilerden muaf tutulmakta idi. Bu şekilde devlet, tuzculukta devamlı bir işgücü teminini de sağlamıştı. Bu iş temini sağlanan nüfus, küçümsemeyecek kadar çoktu. Karadeniz Bölgesi'nde Ahyolu tuzlasında 1047, Selanik'te 1546, Hüdavendigâr Bölgesi'ndeki Kızılcaturzası'nda 343 kişi tuzculukla uğraşmakta idi.⁵³

Tekalif-i örfiye ve avarız-ı divaniye gibi olağanüstü hallerde alınan vergilerden muaf tutulan tuzcular, normal reyanın ödemekle yükümlü olduğu vergiden belli bir oranda daha düşük vergi ödemekteydi. Tuzcular vergilerden muafiyet ve indirim sağlamış olmalarıyla beraber, ürettikleri tuz üzerinden ücret almışlardır. Bu ücret bazen ürettikleri tuzu aynî olarak alma veyahut tuzun satışı sırasında nakdî şekilde veriliyordu. Bu durum tuzladan tuzlaya değişiklik göstermiştir.⁵⁴

Tuz işçilerine kimi zaman günlük çıkarılan tuzun yarısı ücret olarak verilirken kimi zaman da kaldırabileceği ağırlıkta tuz verilmekteydi. Bunların dışında tuz maaşında “gedik usulü” denen uygulama da kullanılmıştır. Buna göre; reis ve işçiler ürettikleri tuzun satışından sonra belli bir oran dahilinde kendilerine hisse almakta idiler.⁵⁵

Tuzlalarda çalışan işçilerin büyük bir kısmını gayrimüslim tebaa oluşturmakta idi. 48 saat ücretli izin kullanabilme hakları olan tuz işçileri yılın her mev-

⁵¹ İlder, 1979, s. 8.

⁵² Cihan, 2002, s. 3.

⁵³ Güçer, 1962-1963, s. 106.

⁵⁴ Cihan, 2002, s. 4.

⁵⁵ İlder, 1979, s. 8.

simi çalışmazlardı. Zaten tuzla mevsimi Eylül ayından başlayıp altı ay devam ettiği için yılın her dönemi çalışmaları mümkün değildi.⁵⁶

Tuzlalarda ve iskelelerde çıkarıldıktan sonra depolanan tuzların; satış bölgelerine dağıtımı ve taşınması işi devlet kontrolüyle gerçekleşmiştir. Tuzlaya yakın mahallerde yaşayan ve göçebe yaşam şekillerinden dolayı çok fazla yük hayvanına sahip olan Yörükler de vergi muafiyeti karşılığında tuz işletmeciliğinde görev alan gruplardandır. Yine vergi muafiyeti karşılığında bir kısım nüfus da, araba ve yük hayvanlarını, tuzların tayin edilmiş bölgelere taşınması için kullanılmasını sağlamıştır. Bu nakliye işlerindeki tüm masraflar mültezimler tarafından karşılanmakta idi.⁵⁷

1.3. 1862 TUZ NİZAMNAMESİ'YLE TUZUN DEVLET TEKELİNE ALINMASI

Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesiyle kimya sanayiindeki gelişmeler tuzun önemli bir hammadde olmasını sağlamış ve bunun neticesinde Avrupa'da tuza olan talep artmıştır. Bu gelişme Osmanlı Devleti'nde tuzun önemli bir ihraç malı haline gelmesine sebep olmuştur. İngiltere ile yapılan Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile Osmanlı tuzu ve tütününü önemli ihraç malları haline gelmiştir. Ticaret antlaşmalarıyla yabancı tüccarlara tanınan geniş haklar, tuzun ihraç malı olmasının yanı sıra ithalat malı olmasına da neden olmuştur. Bu nedenle, Osmanlı Devleti 1846 yılında Rusya ile yapılan ticaret antlaşmasında tuz, tütün, içki ve barut gibi malların ticaretine sınırlandırmalar getirmiş ve tuz ithalatını yasaklamaya ise ilk olarak 29 Nisan 1861' de Fransa ile imzalanan Kanlıca Ticaret Antlaşması ile başlamıştır. Bu antlaşma ile Avrupa'dan tuz ve tütün ithali kesin olarak yasaklanarak, tuza yönelik yeni düzenlemeler yapılmasına karar verilmiştir.⁵⁸

Savaş masraflarından dolayı nakit sıkıntısı içine düşen Osmanlı Devleti'nde memlaha konusunun nasıl idare edilip işletileceği hususu tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmalar neticesinde de devlet, sınırlarındaki tüm memlahaların bir kumpanya idaresinde on seneliğine ihale edilmesine karar vermiştir. Tuzlaların mültezimler tarafından işletilmesi sistemi de zaman içinde sarsıntıya uğrayarak

⁵⁶ Beyoğlu, 2004, s. 204.

⁵⁷ Güçer, 1962-1963, s. 121.

⁵⁸ Kasım, 2016, s. 4.

mültezimlerin daha fazla kâr elde etme düşüncesinden ötürü köylü üretici baskı altında kalmış ve bu durum da üretimin yani gelirin düşmesine sebep olmuştur. Öte yandan tuzların örü dışında ve belirtilmiş fiyatın üstünde satılması gibi durumlarla da karşılaşılması devleti, tuz işinin tek bir elden idare edilmesi düşüncesine sevk etmiştir. Bunun üzerine 1857 yılında bütün tuzlalar 202.500 keselik bir bedelle toptan bir ihaleye çıkarılmıştır. Tuzlaların dağınık halde olması, idare edilmelerinin güç oluşu ve ihale bedelinin de yüksek olduğu düşüncesiyle dönemin meşhur mültezimleri ihaleye katılmamışlardır.⁵⁹

Açık arttırma sonucunda memlahaların iltizamını, XIX. yüzyıl Osmanlı finans dünyasında önemli bir isim olan George Zarifi⁶⁰ üstlenmiştir. Aralarında Dimitri Zafiropoulo, Pysichari, Varnalı Mihalaki ve Dimitraki Paspalli gibi isimlerin de bulunduğu mültezimlerin taahhütlerine kefil olmuştur. İltizam bedeli 202.500 keseydi ve bu meblağın kaime ile ödenmesi koşulu getirilmiştir. Devlet, satılacak tuz fiyatlarını kendisi belirlemiştir. Tuzun okkasının 6 paradan satılması koşulu getirilmiştir; ancak gemi ve yük hayvanlarıyla taşınan tuzun okkası için fiyatın 10 para olmasına karar verilmiştir. İstanbul' a getirilecek tuzun okkası 10 para idi. Selanik, İzmir, Foça memlahalarında çıkarılan tuzdan da gümrük vergisi alınması kararlaştırılmıştır. Devlet, ithal tuzların da serbestçe satılabilmesine izin vererek, memlahaların yıllık kârının %5' inin hazineye ait olmasını istemiş ve sonuç olarak da mültezimlerin taahhütlerini belgeleyen senetler alarak anlaşma sağlanmıştır.

Zarifi, iltizamı altındaki memlahaları kendi işletmek yerine ikinci ve üçüncü dereceden mültezimlere devretmiştir. Bunun üzerine devlet, tuzlaların ikinci el mültezimler tarafından işletilmesini gerekçe göstererek Zarifi ve arkadaşları tarafından kurulan şirketle yapılan anlaşmayı feshetmek istemiştir. Ancak Zarifi ve arkadaşları, yapılan anlaşmada tuz işletiminin bir aracı tarafından yapılamayaca-

⁵⁹ İter, 1979, s. 14.

⁶⁰ XIX. yüzyıl Osmanlı finans dünyası açısından önemli bir kişi olan George Zarifi'nin tahminî olarak 1810 yılında doğduğu düşünülmektedir. Ailesinin kökleri Avlonya Sancağına bağlı Paşalimanı'na dayanmaktadır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'da Arnavutköy'e yerleşen aile ticaretle uğraşmakta idi. 1850'lerden itibaren Osmanlı Devleti'ne kısa vadeli avanslar vermiş olan, devletin banka kurma girişimlerinde gerek kurucu sıfatıyla piyasanın önde gelen bankerlerinden biri haline gelen gerekse nakit avans ihtiyacını karşılamada önemli rol oynamış olan George Zarifi 1881 yılında tanısı tam konulamayan bir hastalığa yakalanmış ve 1884 yılı Nisan ayında da hayatını kaybetmiştir. bkz. Murat Hulkiender, *Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi 1806-1884*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003, s. 1.

ğını belirten bir madde olmayışını ileri sürerek anlaşma feshini reddetmiş ve zarar ve ziyanlarının ödenmesini talep etmiştir.⁶¹ Bunun yanı sıra ikinci mültezimlerin memlahaları idaresinde de kısa sürede bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Sahil şehirlerinde bulunan memlahaların mültezimleri, yabancı tüccarların elinde bulunan tuzun alıcısı olmak istiyorlardı. Ancak yabancı tüccarlara, devletin mültezimlerden satın alacağı tuz için belirlemiş olduğu fiyatı dayattıklarından anlaşmazlıklar çıkmış ve mültezimlerin zarar ve ziyan iddiasında bulunmalarıyla mesele Meclis-i Vala'ya intikal etmiştir.⁶² Meselenin çözümlenmesi için Zarifi, meclise bir teklif sunmuştur. Buna göre; ya yabancı tüccarların faaliyetlerine engel olup iltizam devam edecek ya da parça parça ihale ettiği memlahalardan sağladığı 50.000 keselik karını hazineye terk edip, o zamana kadar yaptığı masrafların bedeli olan 20.000 kese kendisine ödenerek ihale feshedilecekti. Teklifi değerlendirilerek iki seçeneğin de uygun olmadığına karar veren meclis Zarifi'ye başka bir teklifte bulunmuştur. Buna göre hükümet tuzun resmi satış fiyatının arttırılmasını istemiş veyahut da ithal tuzun devlet tarafından satın alınıp resmi fiyatla şirkete devredilmesi tekliflerini sunmuştur, ancak bunlar üzerinde de bir anlaşma sağlanamayınca ihalenin feshedilmesine karar verilmiştir. Ancak isteyen olması durumunda ikinci mültezimlere iltizamı üstlenme hakkı verilecekti. Ayrıca memlahalara yapılmış olan masraflar da defterleri incelendikten sonra faiz işletilmeden hazine tarafından ödenecekti.

Sonuç olarak memlahalar yeniden ihaleye çıkarılmış, ancak mültezimlerin verimli memlahalara talip olup verimsizlere talip olmamasından dolayı devletin zararı artmaya devam etmiştir ve bu durumu önlemek için ikinci mültezimlerin elindeki ihaleler de feshedilmiş ve memlahaların daha kısa sürelerle idare edilmesine ilişkin bir düzenleme yapılmıştır. Yabancı tüccarlar meselesini açıklığa kavuşturmak için, yabancı tüccarların perakende ticaret yapabilecekleri şartı da ihale nizamnamesine eklenmiştir. İhalelerin feshedilmesiyle mültezimlerin davaları ayrı ayrı görülmüştür.⁶³ Bu sırada da devlet memlahaları tamamen devlet inhisarı altına almaya karar vermiştir.

⁶¹ İlter, 1979, s. 15.

⁶² BOA., İ. MVL., 465 - 21047, 25 Zilkade 1278 (24 Mayıs 1862), Lef: 4.

⁶³ Hulkiender, 2003, s. 118.

Tuz üzerinde kurulacak olan devlet tekeli, vakıflar ve şahıslar idaresindeki tüm memlahaları da kapsıyordu. Buna göre 1859 ve 1860 senelerinin hasılatları hesaplanarak işletmecilerine tazmin edilecekti. George Zarifi ve Dimitri Zafiro-poulo' nun Avrupa tüccarlarından Makaryos adlı ikinci mültezime ihale ettiği Sivas sancağındaki tuzlalar da hesaplanacak olan memlahalardan birisiydi. Ma-karyos'la görüşülerek ihalenin feshedilip devir teslim işleminin gerçekleşmesi sağlanmıştır. Sonuç olarak memlahaların 1860-61 seneleri hasılatı hesaplanarak 5 senede mültezime ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁴

Memlahaların tasfiyesine benzer başka bir durum daha İzmir ve Selanik civarındaki memlahaların mültezimleri Osman Remzi Efendi ve İngiliz tüccarlarından Spiro Popolini ile hükümet arasında yaşanmıştır.⁶⁵ Mültezimler, memlaha-ların devir teslim işlemleri sırasında memurların dikkatsizliğinden dolayı tuzların-ın çalındığını iddia ederek zarar davası açmışlardır. Sonuç olarak da mültezimle-rin talep etmiş oldukları 36.000 keselik tazminat bedeli 10.000 keseye indirilerek devir teslim işlemi gerçekleştirilmiştir.⁶⁶

Bu dönemde malî buhran içinde olan Osmanlı Devleti'nde masrafların azal-tılması, kaimenin kaldırılması, her yıl bütçe oluşturulması gibi malî alanda ıslahat uygulamalarına gidilmiştir. Ayrıca iç ve dış borç alımlarına başvurarak, bu borçla-rın teminatı olacak yeni gelir kaynakları bulma girişiminde de bulunmuştur. Bu nedenle 1862 yılında bir kararname yayınlayarak tuz, tütün, barut, tömbeki, posta ve telgraf gelirlerini inhisar altına alındığını ilan etmiştir. Devlet, 9 Ramazan 1278/10 Mart 1862'de yayınladığı Tuz Nizamnamesi ile tuz inhisarını ilan etmek ve uygulama esaslarını belirtmeyi amaçlamıştır.⁶⁷

Tuz Nizamnamesi⁶⁸, tuz için hususi olarak yazılmış olan ilk kanun metni-dir.⁶⁹ Osmanlı Devleti sınırlarında bulunan tuzlaların yönetilmesi, imalatı ve satışı gibi konularda bütünlük sağlanması amacıyla çıkarılmıştır. 32 bentten oluşan ni-zamname; tuz satışı ile ilgili uyulması gereken kurallar ve çoğu maddesinin mü-

⁶⁴ Hulkiender, 2003, s. 52.

⁶⁵ BOA., İ. MVL., 465 - 21047, 25 Zilkade 1278 (24 Mayıs 1862), Lef: 1.

⁶⁶ BOA., İ. MMS., 31 - 1289, 24 Safer 1282 (19 Temmuz 1865), Lef: 10.

⁶⁷ Kasım, 2016, s. 6.

⁶⁸ Nizamnamenin transkripsiyonuna ekler bölümünde yer verilmiştir.

⁶⁹ Düstur Tertib I, C. 2, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289/ 1873, s. 683.

dür ve memurların vazifelerini içermesi nedeniyle de talimatname niteliğinde bir metindir.

Nizamnamenin ilanı ile tuz çıkarılan memlaha, maden ve tuz kuyuları Rüsumat Emaneti' ne emaneten bırakılmıştır. Bu durum da devleti ülke genelindeki tuzlalar üzerinde merkezi bir örgütlenmeye sevk etmiş ve memlaha, maden ve kuyular; merkez ve mülhakata bölünerek, her merkezin idaresi için birer müdür, başkatip ve sandık emini görevlendirilmiştir. Ayrıca müdürlerin merkeze yakın mahallerde ikamet etmesi hususuna da değinilmiştir.

Anadolu, Rumeli, Arabistan, Hicaz ve Irak taraflarında bulunan memlaha, maden ve tuz kuyularının işletimi farklı zamanlara denk geldiği için; tuz nizamnamesiyle bu işletim sistemi tüm bölgelerde 1278 yılı Mart ayının başı (10 Mart 1862) olarak belirlenmiştir. Bunun dışında tuz imal ve ihraç edilen zamanlarda istihdam olunan katip ve maaşlı işçilere, belirtilen zamandan sonra gerek kalmayacağı için; işlerine son verilip maaş defterlerine kaydedilmesi gereği belirtilmiştir. Aksi takdirde fazladan adam çalıştırılması tespit edilirse, bunun zararı sorumlu müdür ve memura ödetileceğinden de bahsedilmiştir.

Nizamname ecnebi tuzu diye ifade ettiği yabancı tuzların, nizamnamenin yayınlandığı 1278 yılı Mart başından itibaren (10 Mart 1862) ithal edilmesine kesinlikle yasak getirmiştir. Nizamnameyle inhisar usulü amaçlandığı için iltizam olan ve emaneten işletilen tüm mirî ve vakıf tuzlaları mültezim ve eminlerden geri alınmıştır. Bununla beraber tuz üretiminde kullanılmış olan iskele ve pazarlardaki her türlü alet ve eşyaya da devlet tarafından el konulmuştur.⁷⁰

Klasik dönemde tuzculara, ücretlerinin emeklerinin karşılığı şeklinde ödenmesi usulü kaldırılarak ücretin para karşılığı ödenmesi uygulaması getirilmiştir. Fakat reislerin gedik usulüyle satılan tuzdan hisse yoluyla kâr almaları uygulaması kaldırılmayarak devam ettirilmiştir.⁷¹

Memlaha, maden ve kuyulardan tuz çıkarılmasında, imal edilen tuzun belli bir miktarı reis ve işçilere, en fazla tuzu çıkarmayı taahhüt edene ihale edilmesi

⁷⁰ İdare-i Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Rehber-i Muamelâtı, Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye İdare-i Merkeziyesi Matbaası, tarihsiz, s. 238-239.

⁷¹ Rehber-i Muamelât, tarihsiz, s. 242.

nizamnamede bahsedilen hususlardan birisidir. Buna göre ihaleyi kazanan reis veya işçi; öncelikle bir kefile beraber senede bağlanmış, çıkarılan tuz miktarı her ay sonunda kaydedilip taahhüt ettikleri tuzu çıkarmadan görevi bırakamayacakları üzerine madde getirilmiştir. Bıraktıkları takdirde kefileden tazmin ettirileceği de eklenmiştir.

Reis ve işçilerin yevmiye ücretleri sergi pusulalarına kaydedilmiştir. Çalıştıkları gün, çıkardıkları tuz büyük bir titizlikle kayda geçirilerek, ücretleri bu kayıtlara bağlı bir şekilde ödenmiştir. Hiç kimseye hak ettiği kadar fazla ücret ödenmemesine dikkat edilerek; haksızlık ve yolsuzluğun önüne geçilmek istenmiştir.⁷²

Nizamnameye göre memlahalarda kaya tuzunun kıyyesi 30, deniz ve göl tuzlarının kıyyesinin 20 paraya satılması kararlaştırılmıştır. Ancak nakliye masraflarından dolayı Fizan deniz ve göl tuzunun her kilogramı 15, kaya tuzunun da 14 paraya satılmasına karar verilmiştir. Memlahalarda 50 okkadan aşağı tuz satılması kararlaştırılmıştır. Memlaha, maden ve kuyulardan satılacak tuzların kıyyesi 20 para olmak ve nakit ve peşin şekilde ödeme alınması belirlenmiştir. Tuzun gemilere, sahile veya herhangi bir yere nakledilmesi durumunda nakliye masraflarının müşteri tarafından karşılanması zorunlu kılınmıştır. Ayrıca ödemenin peşin ve nakit olmaması durumunda tuz satışının yapılmayacağı da belirtilmiştir.

Memlaha, maden ve kuyulardan çıkarılan tuzun ambarlardan sahil, sefine ve mahallelere nakledenlerin tuzun kıyyesini 20 paraya satması ve ücretin akçe olarak nakit ve peşin alınması hususları üzerinde önemle durulmuştur. Ayrıca önemli bir husus da şudur ki: “...herkes mübayaa eyleyeceği tuzu dilediği mahale kendisi nakledip serbest üzere satabilecektir.” ibaresiyle de klasik dönem tuz satışı uygulamalarından örü sisteminin nizamname ile kaldırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Devlet sınırları içindeki her bir memlaha, maden ve tuz kuyularından çıkarılacak olan tuzun gideceği yere bakılmaksızın 13 Mart 1862 tarihi itibarıyla gümrük vergisi alınmayacağı belirtilerek, tuz nakli vergiden muaf tutulmuştur.

Tuz Nizamnamesiyle tezkere uygulaması getirilen önemli yeniliklerden birisidir. Müşterilere tuz satış ve nakliyesinde, başkatip ve sandık eminlerinin mühürlediği bir tuz tezkeresi verilmektedir. Tezkerelerde; tuzun miktarı, nereye gideceği, çıkarıldığı madenin ismi, sene - ay - gün şeklinde tarihleri belirtilerek,

⁷² Rehber-i Muamelât, tarihsiz, s. 242.

bunları sandık emini ve başkatibin mühürlemesi şart koşulmuştur. Bu şekilde özenli tezkere uygulaması ile inhisar, kaçakçılığı ve usulsüzlüğü önlemeye çalışmak istemiştir.⁷³

Tezkereler sevkiyat sırasında uğranılan yerlerde memurlar tarafından ibraz edilmekteydi. Memurlar tezkerede yazan miktarla sevk edilen tuz miktarını karşılaştırmak zorundaydı. Fazla çıkması durumunda tuza kaçak muamelesi yapılmaktaydı. Tezkerenin ibraz edilmemesi durumunda ise satışa müsaade edilmiyordu. Tezkerenin kaybolduğu iddia edilir ise değerinin üç katı ücret ve depozito alınır ve belirtilmiş süre zarfında müdür veya memurlardan şahadetname denilen bir belgeyle tezkeresinin kaybolduğunu belgelendirmek zorundaydı.⁷⁴

Ecnebi tuzunun devlet sınırları içine getirilip satışının yasak olduğu nizamnamenin vurguladığı hususlardan birisidir. Karadan veya denizden getirilmiş olması farketmeksizin; gümrük, hükümet, karantina memurları ve liman reisleri tarafından tuza el konulup ruhsat verilmeden geri gönderilmesine karar verilmiştir.

10 Mart 1862’de yayınlanan Tuz Nizamnamesi ile tuzla ilgili yeni düzenlemeler yürürlüğe konmuştur. Bu düzenlemeler kapsamında devlet inhisarı altına alınan tuz işletmeciliğinde iltizam sistemi kaldırılmış, gelirler kâğıt para veya bono (tahvil) şeklinde sağlanmış, tuz ithali ülke genelinde yasaklanmış, bölgesel tuz müdürlükleri kurularak üretim denetlenmiş ve satışı gerçekleştirilmiştir.⁷⁵ Düyûn-ı Umûmiye İdaresi tuzlaları işletip gelirlerini elde etme hakkını aldığı anda bile, nizamnamenin temel maddeleri idare tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Bu yönüyle nizamname maddelerinin bir süreklilik sağladığı söylenebilir.⁷⁶

⁷³ Rehber-i Muamelât, tarihsiz, s. 244.

⁷⁴ Kasım, 2016, s.10.

⁷⁵ Beyoğlu, 2004, s. 202.

⁷⁶ Kasım, 2016, s. 6.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DÜYÛN-I UMÛMİYE İDARESİ' NİN KURULMASI VE TUZ TEKELİ- NİN DEVREDİLMESİ

2.1. XIX. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ EKONOMİK YAPISINA GENEL BAKIŞ

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti' nde önceki yüzyıllardan farklı bir dönem olmuştur. Yönetim, eğitim, hukuk ve ekonomi alanlarında Batı'dan esinlenerek yapılmış olan reformlar silsilesi döneme şeklini vermiştir. Ayrıca bu dönemde, Avrupa ticaretindeki hızlı genişleme Osmanlı ekonomisini dünya piyasalarına açmış; tarımsal malları ihraç edebilen ve mamul malları da ithal eden bir yapıya ulaştırmıştır.⁷⁷

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti malî yapısına baktığımızda yabancı sermayeyle beraber gelen bir yapısal değişikliği görüyoruz. Bu dönemde İngilizlerle imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması (1838) dışa bağımlılık sürecini başlatmış, İngiliz tüccarlara bazı imtiyazlar verilerek, devletin ihracat ve ithalatta elde ettiği gümrük vergilerinin oranı düşürülmüştür. Devlet gelirlerindeki azalma ve buna karşılık masraflardaki artış, ciddi açıklara yol açarak devleti dış borçlanma yoluna sürüklemiştir.

Osmanlı Devleti XVI. yüzyıldan itibaren kısa vadeli para ihtiyacı ve iltizam düzeninin finansmanı için sarraflardan sıkça yararlanmıştı. İltizam sistemi yerini malikâne düzenine bırakınca, malikâne ihalelerini kazanan kişilerin arkasında onlara borç para vermeyi kabul eden sarraf zümresi bulunmakta idi. Bu dönemde malikâne düzenine bakıldığında, müzayedeyi kazanan malikâncilerin vergi toplama faaliyetlerinde yer almadıkları görülmüştür. Malikâncilerin ardında, onlara peşin ödeme için borç para veren ve malikâneyi kendi içinde alt gruplara ayırarak vergi toplamayı bu şekilde örgütleyen sarraflar bulunmaktadır. Böylece toplanan vergilerden sağlanan gelir; malikânci, sarraf ve vergiyi kaynağında toplayan yerel güçler arasında paylaşılmıştır. 1760'lardan itibaren devletin ekonomik

⁷⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 216.

durumu bozulmuş ve devlete doğrudan borç verme girişiminde bulunan sarrafların etkinliği artmaya başlamıştır. Avrupalı finans çevreleriyle olan ilişkileri sayesinde Osmanlı Devleti' ne kısa vadeli borçlar bulabilecek etkinlikte olan sarraflar, aynı zamanda padişah ve birçok Osmanlı bürokratinin kişisel servetlerini de yönetmeye başlamışlardır. Sarraflar bunların yanı sıra, tüccar ve loncaların kredi ihtiyaçlarını da karşılamışlar ve XVII. yüzyılda bir lonca teşkilatı kurarak işyerlerini İstanbul'da Galata'ya açmışlardır. Böylelikle geleneksel para ve kredi işlerinde uzman hale gelen sarraflar, İstanbul'da finans burjuvazisinin çekirdeğini oluşturan; büyük ölçekli sermayedarlara dönüşerek *Galata Bankerleri* olarak anılmaya başlamışlardır.

1840'larda Rum ve Ermeniler'den oluşan Galata Bankerleri; Avrupa'dan gelen ve Doğu Akdeniz'de yerleşen Levantenler'i ve Yahudiler'i de kapsayarak oldukça genişlemişlerdir. Baltazzi, Kamondo, Karonio, Mavrokordato, Mısırlıoğlu, Ralli, Zarifi ve diğer pek çok aile Osmanlı Devleti için Avrupa'dan kısa vadeli borç bulabilme etkinliği olan ailelerdir. İstanbul'daki Rum sarraflar Karadeniz ve Balkanlar'da bulunan Rum tüccarların deniz ticaretindeki güçlerinden faydalanan uluslararası ticaretin finansmanında uzman hale gelmişlerdir. Öte yandan Ermeni sarraflar da Ermeni tebaa sayesinde, Avrupa'nın ticaret ve finans alanında önemli bağlar kurulmasında etkili bir rol oynayarak yükselişe geçmişlerdir.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru malî etkinlikleri doruk noktasına ulaşan Galata Bankerleri'nin devlet içindeki rakipsiz konumları, başkentte ve taşrada yeni şubeler açıp yeni bankalar kuran Avrupa bankalarının ve bankerlerinin varlığıyla sarsılmaya başlamıştır. Ancak buna rağmen kamu ve özel finans alanındaki faaliyetlerinden vazgeçmeyerek; Avrupalı sermayedarlarla ortaklıklara girerek ve yeni bankalar açma girişimlerinde bulunarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmişlerdir.⁷⁸

Devlet, ilk borçlanmasını Kırım Savaşı masraflarını karşılamak için yapmış ve 1875 yılında borçlarını ödeyemeyecek durumda olduğunu ilan edene kadar borçlanmalar bir dizi haline dönüşmüştür. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde hazinenin borç para gereksinimine duyduğu ihtiyaçtan dolayı bir devlet bankası kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gerekliliğin altında, dış borç alınmasının

⁷⁸ Pamuk, 2000, s. 216-217.

da Batılı devletlerin güvendiği bir sistemin oluşturulması amacı da yatmaktadır. Devlet kısa vadeli kredi ihtiyaçları için daha güçlü kurum arayışına girmiş ve bu koşullar neticesinde 1856 yılında Londra merkezli olup İngiliz sermayesiyle İstanbul'da Ottoman Bank (Bank-i Osmanî/ Osmanlı Bankası) kurulmuştur. Başlangıçta ticaret bankası olarak kurulmuş iken Fransız sermayesi katılımıyla Bank-i Osmanî-i Şahane adıyla devlet bankası olmuştur. Osmanlı Devleti bu bankaya kâğıt para basma yetkisi vererek bağımsız para politikası izleyebilme hakkından da vazgeçmiştir. Devletin iç ve dış borçlarının anapara ve faiz ödemeleri gibi işlemler Osmanlı Bankası'na bırakılmıştır. Ayrıca devlete kısa vadeli borç verme işlevini de üstlenmiştir. Osmanlı Bankası ileride anlatılacağı üzere Düyûn-ı Umûmiye İdaresi gibi ekonomi ve ticaret üzerinde yabancı sermaye denetimini simgeleyen modeller olmuştur.⁷⁹

Avrupalı devletler Osmanlı ekonomisinin gelişmesini, Avrupa ile olan ticaretin geliştirilmesine ve Avrupalıların yatırımlarına bağlıyorlardı. Bu nedenle ticaret ve yabancı yatırımlar için gerekli altyapının oluşturulması üzerinde durarak, taşıyıcı uygulamasından vazgeçilip istikrarlı bir para düzeninin oluşturulması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başlamışlardır. Ayrıca Avrupa malî piyasalarında borç bulabilmek için maliye ve para reformlarının yapılması gerekliliği üzerinde durarak Osmanlı yöneticilerine çift metalli para düzenine geçilmesi önerilmiştir. Bu konuda gerekli teknik yardım ve danışmanlığı da sağlayacaklarını temin etmişlerdir. Fakat taşıyıcı uygulamasının bırakılması ve çift metalli para düzenine geçilmesi Osmanlı Devleti'nde parasal sorunların sona ermesinde etkili olmamıştır.

XIX. yüzyıl boyunca bütçe açıklarını kontrol altına almakta güçlük çeken devlet malî sorunlar karşısında ek gelir sağlama ve borç bulma girişimlerinde bulunarak bir dizi yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemler dönemin para düzeni üzerinde de önemli sorunları meydana getirmiştir.⁸⁰ Ek malî gelir sağlamak amacıyla devletin çıkarmış olduğu yöntemlerden biri *kaime-i muteber-i nakdiyye* adıyla çıkarıldığı ve aynı zamanda faiz geliri sağlama özelliği de olan kâğıt para basma girişimi olmuştur. 1830'ların ikinci yarısında askerî harcamaların artması ve reform giri-

⁷⁹ Sudi Apak, Arzu Tay, "Osmanlı Devlet'nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2012, s. 63-103.

⁸⁰ Pamuk, 2000, s. 213.

şimleri karşısında Galata Bankerleri'ne büyük miktarlarda kısa vadeli olarak borçlanan devlet, faiz geliri sağlayan bu kâğıtların basımına girişmiştir. 1840 yılında piyasaya sürülen ilk kaimeler 500 kuruş değerinde olmuştur ve 8 sene vade ile yılda 1/8 ya da % 12,5 faiz geliri sağlamıştır.

Fakat ilk aşamalarından itibaren kaimeler kalpazanlık sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. İlk kaimelerde el yazısı kullanılmış, ikinci basılan kaimelerde silinmez mürekkep kullanılması kalpazanlık sorununun ortadan kalkmasına engel olamamıştır. 1842 yılında basılan kaimelerde kabartmalı padişah tuğrası ve kalpazanlığa karşı başka önlemler alındıysa da kabul görmesindeki güçlükler nedeniyle taşradaki tedavülünün durdurulmasına karar verilmiştir.⁸¹

Kaimeler, hem kâğıt para hem de % 8.00 oranında faiz getiren devlet tahvil niteliğinde olduğu için malî olarak karışıklığa neden olmuştur. Bu karışıklıklar Galata Bankerleri'nin kısa sürede büyük paralar kazanmasına neden olmuş, öyle ki gümrük vergileri iltizamında büyük ihaleleri üstlenebilecek güce erişmiştir.⁸² Kaimelerin çok fazla basılması, her gün farklı bir kur arz etmesi zaman içinde değerini yitirmesine neden olmuştur. Bu dalgalanmalar neticesinde de taşış uygulaması sıklaşmış, enflasyon inişli çıkışlı hal alarak toplumsal ve siyasi bunalımlara yol açmıştır. Devlet, bu nedenle 1844 yılında Tashih-i Sikke adıyla para reformu başlatarak, para basımında altın ve gümüşe dayalı çift metal uygulamasına gidilerek, lira ve kuruş esasına geçilip ondalık sistem benimsenmiştir.

Tanzimat'a kadar Osmanlı Devleti'nde bankaya benzer bir kuruluşa rastlanmamaktadır. Dış ticaret açığından dolayı ekonomide dışa bağımlı hale gelen Osmanlı Devleti'nde bankacılık faaliyetlerine benzer işlemleri Galata Bankerleri yapmaktaydı. Devletin borçlanma ihtiyacını Zarifi ve diğer Galata Bankerleri kısa vadelerde karşılamışlardır. Bunu yaparken Avrupalı finans çevreleriyle olan ilişkilerini kullanmışlardır. XIX. yüzyılda Avrupa'nın sanayileşmesiyle büyük bir sermaye birikimi oluşmuş ve buna bağlı olarak da faiz oranları da ciddi oranda düşmüştür. Bundan istifade eden Zarifi ve diğer bankerler düşük faiz oranlarıyla uzun vadeli krediler bulabilmiş ve buldukları bu kredileri de Osmanlı Devleti'ne kısa

⁸¹ Pamuk, 2000, s. 228.

⁸² Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri Cilt I*, Orion Yayınevi, Ankara, 2005, s. 24.

vadeli ve yüksek faizli avanslar şeklinde pazarlamışlardır.⁸³ Kurumsal bir bankanın olmayışından dolayı, yapmış oldukları işlemlerden büyük kârlar elde eden Galata Bankerleri, Osmanlı Bankası kurulunca rakipsiz olma özelliklerini yitirmişlerdir. Sonuç olarak ilk banka kurma girişimi 1847 yılında Bank-ı Dersaadet (İstanbul Bankası/ Banque de Constantinople) adıyla olmuş, ancak ödeme gücünü aşan işlemlere girişmesi nedeniyle 1852 yılında iflas etmiştir.

Osmanlı ekonomik teşkilatlanmasında Avrupalı hâkimiyeti yüzyıl sonlarına doğru devam etmiş ve devletin malî iflasının neticesi olarak 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'ni ilan ederek Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulması kararlaştırılmıştır.⁸⁴ Çalışmanın buradan sonraki bölümlerinde Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kuruluşuna zemin hazırlayan faaliyetler alt başlıklar şeklinde incelenecektir.

2.2. RÜSUM-I SİTTE İDARESİ'NİN KURULMASI (13 OCAK 1880)

Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin ortaya çıkışını hazırlayan koşullar, Osmanlı maliyesinin gittikçe kötüleştiği 1877 Rus Savaşı döneminde meydana çıkmıştır. Devlet savaş masraflarını karşılayabilmek için Osmanlı Bankası ve Londra Bankası'na borçlanmış; ancak tahvillerine beklenenin altında talep gösterilince, hükümet borcu tek başına ödemek zorunda kalmıştır. Borçların uzun süreli gecikmelerle ödenmesi yerli bankaları ve bankerleri de zor duruma sokmuş, Osmanlı ekonomisi iyice çıkmaza girmiştir. 1878'de tek başına Osmanlı Devleti'ne borç verebilen Osmanlı Bankası'na olan borç 9.000.000 İngiliz lirasına ulaşmıştır. Kısa vadeli avanslar şeklinde alınan bu borçlar Avrupa bankalarının Osmanlı Devleti'nin borç talebini reddettiği dönemde olmuş ve devlet bu nedenle borçlarının kapatılmasında önceliğini yerli bankalara ve Galata Bankerleri'ne vermiştir. Borcu borçla kapatmaya çalışan Osmanlı Devleti, öncelikli olarak, yerli bankaların yeniden kredi verebilmelerini sağlamak için yerli banka ve bankerlere olan borcunu kapatmayı planlamıştır. Bu durumda da Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri'nin sunduğu Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin kurulması teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.

⁸³ Hulkiender, 2003, s. 127.

⁸⁴ Nazım Kuruca, "Osmanlı Devletini Çöküşe Götüren Süreç: İstikrazlar ve Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, İlkbahar 2011, s. 98.

Osmanlı Devleti'nin malî iflasını ilan etmesi sonrasında borçları için uluslararası bir komisyon ve bir de malî komisyon oluşturulmuştur. Sözleşme⁸⁵ Osmanlı Devleti ile Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri arasında imzalanmıştır. Osmanlı Devleti adına Sadrazam Said Paşa ve Maliye Nazırı Edip Efendi; Bank-i Osman-i Şahane'nin müdürlerinden H.Forster, Von Haas, Emile Deveaux ile Galata Bankerleri arasında imzalanmıştır. George Zarifi, Salomon Fernandez, Bernard Tubini, Eustache Eugenidi, Theodore Mavrokordato, A. Barker, Paul Stefanovich, Schilizzi, A. Vlasto, Leonidas Zarifi, Georges Coronio, Z. Stefanoviç ve Ulysse Negroponti sözleşmeyi imzalayan Galata Bankerleridir.⁸⁶

Sonuç olarak da 22 Kasım 1879 tarihinde Osmanlı Devleti ile Galatalı Bankerler ve Osmanlı Bankası arasında Rûsum-ı Sitte Mukavelenamesi imzalanmıştır. Buna göre; müskirat, damga pulu, İstanbul ve çevresi balık resmi, ipek öşrü,tütün ve tuz tekellerini kapsayan altı gelir kaleminin gelirleri on sene süre ile Galata Bankerleri'ne devredilmiştir. Devlet, borçlarını on yıldan önce bir sürede ödeyebilirse sözleşme fesh edilebilecekti. Bu altı geliri on yıl süre ile işletme hakkını alan alacaklılar; Rûsum-ı Sitte İdaresi'ni kurmuşlardır.⁸⁷

Alacaklılar, vergileri toplayabilecek, kendilerine ihale edilen tutarı alacak ve fazla gelen kısmını da hükümete teslim edebileceklerdi. Bu sözleşme, daha sonra kurulacak olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin zeminini oluşturan Muharrem Kararnamesi'nin özü niteliğinde olmuştur.

Rûsum-ı Sitte İdaresi devlete ait olan vergilerin toplanması yönüyle Osmanlı Devleti tarihinde bir ilk olmuştur. Eskiden iltizam usulü ile birçok gelir kaynağı Galata Bankerleri ve onların ortaklarına, bir peşin ödeme tutarı karşılığında verilmekteydi ve mültezimler bu uygulamada devlet otoritesini sınırlı olarak kullanabiliyordu. Fakat Rûsum-ı Sitte İdaresi'nin kurulmasıyla bahsedilen altı gelir kaynağıyla ilgili her türlü işlemler bu kuruluşa bırakılmıştır.⁸⁸

⁸⁵ Sözleşme hükümleri ekler kısmında yer almaktadır.

⁸⁶ Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881 Rûsum-ı Sitte'den Düyûn-ı Umumiyye'ye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 53.

⁸⁷ Filiz Dıgıroğlu, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*, Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s. 28.

⁸⁸ Sağlam, 2015, s. 53.

15 maddeden oluşan sözleşmenin ilk üç maddesi; tarafları, idareye bırakılan gelir kaynaklarını ve bu gelir kaynaklarının iltizam bedelleriyle nasıl tahsil edileceğini ve sözleşme maddelerinin ortak bir kararla değiştirebileceğini içermektedir.

Sözleşme süresinin on yıl boyunca olduğu ve tütün ve tuz inhisarlarının uygulanmasında değişiklik yapılabileceği tarafların mutabakatıyla olabileceğini açıklayan maddeler ise beşinci ve altıncı maddelerde belirtilmiştir. Rüşumat idarelerinde görev yapan kişilere hangi kurumların maaş ödeyeceği hususuna da sözleşmede değinilmiş; kaçakçılığın engellenmesi için hafiyeye istihdam edilmesi ve kaçakçıları ihbar edenlere, kaçakçılardan alınan para cezasının tahsis edilmesine de yer verilmiştir.

10 yıl olarak belirlenen sözleşme süresinin borcun bitmemesi halinde uzatılabileceği sözleşmenin 11. maddesinde ifade olunmuş ancak sözleşmenin hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği kararı 12. maddede alınmış ve 13. maddede de borcun tamamen bitmesi durumunda hükümet tarafından feshedileceği belirtilmiştir. Sözleşmenin 14. ve 15. maddeleri olan son maddelerde de taraflar arası anlaşmazlık çıkması durumunda 4 kişilik bir hakem heyeti ile çözüme bağlanacağı ve hakemlerin verdiği karara kesinlikle itiraz edilmeyeceği kararı alınmıştır. Tuz sıkıntısı konusuna da sözleşmede ek madde olarak yer verilmiş; tuz sıkıntısının ortaya çıkmaması için ambarlarda yeterli tuz bulundurulması şart koşulmuştur.⁸⁹

Galatalı Bankerler başarısız olup, Avrupalıların gözünde kötü bir imaj sergilememek için idarenin başına R. Hamilton Lang'ı getirmişlerdir. Hamilton Lang, Romanya maliyesinin düzelmesinde büyük rol oynayan bir maliyecidir. Aynı zamanda Yunanistan-Karadağ sınır anlaşmazlığının çözümü gibi siyasi bir konuda da başarı sağlamasıyla kamuoyunda iyi tanınan bir kişi olmuştur. Rüşum-ı Sitte İdaresi'nin başına getirilmesi, idareye olan güveni arttırmıştır.⁹⁰ Hamilton Lang, Rüşum-ı Sitte İdaresi'yle ilgili olarak; ekonomi iyi idare edildiği takdirde, devlet kaynaklarının borçları ödeyebilecek yeterlilikte olduğunu analiz etmiş ve Osmanlı memurlarının rüşvet ve iltimasa gerek duymadan iyi bir maaşla başarılı işler ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Lang'e göre Osmanlı Devleti fakir olduğu

⁸⁹ Sağlam, 2015, s. 56-57.

⁹⁰ Sağlam, 2015, s. 52.

için değil, iyi bir malî teşkilata sahip olamadığı için borçlarını ödemede sıkıntı yaşamaktadır.⁹¹

İdare 13 Ocak 1880 tarihinde faaliyete geçmiştir. Özü dolayısıyla Düyûn-ı Umûmiye'nin ilk şekli olan Rûsûm-ı Sitte İdaresi, Osmanlı Bankası aracılığıyla kurulmuştur. Hükümetin, gelirlerini ihale ettiği altı kaynaktan ötürü Rûsum-ı Sitte İdaresi denilmiştir. İdarenin istediği kadar personel çalıştırma hakkı mevcuttu. Maliye Nezareti bünyesinde faaliyette olan idare sayesinde devlet, Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri'ne olan borcunu sağlam bir kaynağa dayandırmıştır.⁹²

Hamilton Lang'ın idaresindeki Rûsum-ı Sitte, Osmanlı Devleti'nin benzer kuruluşlarından farklı olarak büyük bir titizlikle teşkilatlanmıştır. 5714 kişilik memur kadrosuna sahipti ve bunlardan 130'u Müslüman Türk'tü. Ayrıca bilgi ve donanım olarak üst düzeyde olan personel uzun araştırmalar sonucunda seçilip göreve getirilmişlerdir.⁹³

Rûsum-ı Sitte İdaresi, göreve başladığı sırada özellikle tuz ve tütün kaçakçılığı sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Ülke genelindeki toplam tütün tüketiminin neredeyse yarısı kaçak gerçekleştirilmekteydi ve yetkililerin kaçakçılarla işbirliği ve rüşvet ilişkilerinde olmalarından ötürü de önlenemiyordu. Tuz konusunda ise tuzla işçileri ve tuzlalarda görev yapan idare memurlarının büyük miktarlarda ürünleri zimmetlerine geçirmelerinden dolayı kaçakçılık yaşanmıştır.⁹⁴ Buna rağmen kendisi için ayrılan altı verginin gelirini elde etmesiyle beraber başarılı faaliyetleriyle kendini ispatlamış bir kurum olmuştur. Devlet gelirlerini toplamanın çok güç olduğu bir dönemde; topladığı gelire taahhüt ettiği borcu ödeyebilmiş ve iyi idare edildiğinde Osmanlı Devleti gelirlerinin ciddi şekilde artabileceğini ortaya koyarak, kısa zamanda elde ettiği sonuçlarla Galata beylerinin saygınlık kazanmasını sağlamıştır. Özellikle tütün kaçakçıları ile olan mücadelede İdare'nin etkili bir rol oynaması, tefecilerin ve mültezimlerin zorbalığından kurtulmuş olan

⁹¹ Rifat Önsoy, *Mali Tutsaklığa Giden Yol, Osmanlı Borçları (1854-1914)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999, s. 146.

⁹² Önsoy. 1999, s. 145.

⁹³ Haydar Kazgan, "Düyün-ı Umumiye", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.702.

⁹⁴ Sağlam, 2015, s. 58.

üreticilerin idareden memnun olmasına neden olmuştur. Ayrıca idaresi bırakılan altı gelirin piyasası da canlanmıştı.⁹⁵

Rüsum-ı Sitte İdaresi, kuruluşundan itibaren iç ve dış çevrelerin tepkisini almıştır. Özellikle yabancı ülkelerde bulunan alacaklılar, önceliğin yerli alacaklılara tanınmasını Dışişleri Bakanları aracılığıyla protesto etmişlerdir. Bunun sebebi, kurumun başarıya ulaşamayacağını düşünmek ve gelirlerin başarısız olacağını düşündükleri kurumun elinde bulundurulmasının kendi çıkarlarına aykırı olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerini ondan bağımsız olarak toplayıp idare eden kurum olması yönüyle Rüsum-ı Sitte İdaresi, bir ilk olmuştur ve kurdukları güçlü idare sistemiyle de sonrasında devredileceği Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne kolaylık sağlamıştır.

Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin beklenilenin üzerinde gösterdiği başarı Avrupalılar'ın ilgisini çekmiş ve kendi borçlarını da tazmin edebilecekleri inancını doğurmuştur. Osmanlı Devleti'nin, Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası ile imzalamış olduğu sözleşmeyi feshedebilme hakkı vardı. Ancak bunun için ya devletin süre dolmadan borçlarını tamamen bitirmesi ya da borçlarını daha rahat ödeyebilmek için alacaklılarla yeni bir anlaşma yapması gerekiyordu. Bu ikinci koşul ve idarenin gösterdiği başarı Avrupalıları harekete geçirerek Muharrem Kararnamesi ile Rüsum-ı Sitte'nin fonksiyonlarını genişletip Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasını sağlamışlardır.⁹⁶

İdare, kısa sürede başarılı faaliyetler gerçekleştirdiğinden, kuruma karşı olumsuz tutum sergileyen yabancı alacaklıların ilgisini çekmiştir. İdare, yabancı alacaklılar için de kendi borçlarını tahsil edebilmeleri adına örnek olarak görülmeğe başlamıştır. Bu durumdan Osmanlı Hükümeti de hoşnut olmuş ve yabancı alacaklıların idareye olan tutumunda olumlu yönde gelişme sağlanmıştır.⁹⁷

Rüsum-ı Sitte İdaresi'nin kuruluşuna olumsuz tutum sergileyen Avrupalı alacaklıların bu tutumu zaman içinde kırılmış ve idare başarılı faaliyetler gerçek-

⁹⁵ Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri Cilt II*, Orion Yayınevi, Ankara, 2006, s. 20.

⁹⁶ Nurdan İpek, *Yahudi Bankerler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 140-141.

⁹⁷ Mehmet Özcan, "Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin Kurulması ve Osmanlı İktisadı Üzerine Etkileri" *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s. 90.

leştirdikçe idarenin nasıl kapatılabileceğine ve onu nasıl devralacaklarına dair fikirler geliştirmeye başlamışlardır. Bundan dolayı da Osmanlı Devleti üzerinde Berlin Antlaşması'nda halledilemeyen sınır sorunlarını bahane edip baskı oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti dış borçlar meselesinin bir an önce halledilmesi düşüncesinde olduğu için Avrupalı alacaklıları birer temsilcileriyle beraber İstanbul'a davet etmiştir. Fransız, İngiliz, Avusturya, İtalyan, Alman temsilciler 1881 Ağustos'unda İstanbul'a gelmişlerdir. 4 aylık bir süreçte 24 oturumda gerçekleşen görüşmeler 1881 yılı Aralık ayında, Muharrem Kararnamesi'nin yayınlanmasıyla sona ermiştir.⁹⁸

2.3. MUHARREM KARARNAMESİ (20 ARALIK 1881) VE DÜYÜN-I UMUMİYE İDARESİ'NİN KURULUŞU

Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere borçlanmasının temel nedenleri arasında; merkezi otoritenin güçsüzlüğü ve ekonomik sorunlarına uzun vadeli ve köklü çözümler getiremeyişi olarak gösterilmektedir. Sonuç olarak da bütçe açıklarının önüne geçememiştir.

Muharrem Kararnamesi ile ödeme koşulları düzenlenerek yeni bir şekil almıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti bu kararname ile kendi sınırlarında Avrupalı alacaklıların temsilcisi olarak çalışacak, devletin vergi gelirlerinin büyük bir kısmını toplayıp Avrupalılara aktaracak olan yeni bir kurumun kurulmasını da kabul etmiştir.⁹⁹

Bu kararname ile beraber toplam borç 239,5 milyondan 125,3 milyona; senelik faizi de yarı yarıya düşürülmüştür. Muharrem Kararnamesi aynı zamanda Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasına da zemin oluşturmuştur.¹⁰⁰

Muharrem Kararnamesi ile Rûsum-ı Sitte İdaresi kaldırılmış, Galatalı Bankerlerin alacaklarına karşılık 8 milyon liralık % 5 faizli tahviller çıkarılmış ve rûsum-ı sitte kapsamındaki altı gelirin vergileri Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bı-

⁹⁸ Özcan, 2011, s. 96.

⁹⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 68.

¹⁰⁰ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 183.

rakılmıştır. 20 Aralık 1881/ 28 Muharrem 1299 tarihinde yayınlanan kararname ile Rüsüm-ı Sitte gelirleriyle beraber birçok gelir Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bırakılmıştır. İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya, Hollanda ve Osmanlı alacaklılarını temsil etmek üzere birer üyeden oluşan Düyûn-ı Umûmiye İdare Meclisi, Rüsüm-ı Sitte İdaresiyle benzer yanları olsa da daha kapsamlı bir yapılanmaya sahiptir. Rüsüm-ı Sitte yerli bir girişimken Düyûn-ı Umûmiye İdaresi yabancı alacaklıların çıkarlarını gözetip bu yönde yapılanmış bir kurumdur.¹⁰¹ İdare, Osmanlı Devleti'nde Avrupalı alacaklılar tarafından yönetilen geniş bürokrasiyle Osmanlı Devleti'nden ayrı, özü itibariyle de bağımsız bir kurum olmuştur.¹⁰²

Avrupalı devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu içinde taşıyıcı gücü olması dolayısıyla Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenmesini denetlemek için kurulmuştur. Osmanlı Devleti'ne ait bir kurum gibi görünse de aslında kendi hissedarlarına karşı sorumluydu.¹⁰³

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi hakları kendisine verilmiş vergi gelirleri üzerinde ayrıntılı bir denetim kurmuştur. Vergileri etkin bir şekilde toplayabilmek için 20'den fazla kentte 5.000 çalışanıyla geniş bir faaliyet alanı oluşturmuştur. Kurumun en üst düzey çalışanları 200'e yakındı ve Avrupalılar'dan oluşmaktaydı. Diğer memurları ise Osmanlı vatandaşları idi.¹⁰⁴

1882 yılının başından itibaren faaliyete geçen Düyun-ı Umumiye İdaresi, Rüsüm-ı Sitte İdaresi'nin deneyim ve organizasyonundan faydalanmak amacıyla, Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri'yle işbirliği içinde olmuştur. İdareyi kuran Galata Bankerleri kendilerine bırakılan altı gelirin nasıl toplanacağı konusunda bir yönetim mekanizması oluşturmuşlardır. Galata Bankerleri aynı zamanda bu altı rüsümün senelerce mültezimliğini yaptıkları için vergi kaynağının olduğu yere kadar bir teşkilatlanmaya sahiptiler. Bu nedenle, bu teşkilatlanmayı resmî olarak sürdürmek onlar için zor olmamıştır. Düyun-ı Umumiye İdaresi de bankerlerin bu teşkilatlanmasını esas alarak işe başlamışlardır. Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne bı-

¹⁰¹ Dıġıroġlu, 2007, s. 29

¹⁰² Donald Ouataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 118.

¹⁰³ Donald Oataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)* (Çev. Sabri Tekay), Yurt Yayınları, Ankara, 1987, s. 20.

¹⁰⁴ Pamuk, 2005, s. 69.

rakılan gelirler Rûsum-ı Sitte İdaresi'ne bırakılan gelirlerden daha kapsamlı olduğu için, İdare üst kadrolarını dış ülkelerden getirdiği uzman kişilerle doldurmuş, Rûsum-ı Sitte İdaresi'nin üst kadroları bu nedenle birkaç derece aşağı inmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁵ Rûsum-ı Sitte İdaresi'nin Celal Bey Hanı'ndaki büroları, personeliyle birlikte Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne devredilmiştir.

Düyûn-ı Umumiye ilk olarak faaliyetlerini İstanbul Bahçekapı'da, Köprülü Han'ın üst katındaki dairelerde sürdürmüştür. Ancak zamanla buranın yetersiz gelmesi yeni bina arayışlarını getirmiş ve Osmanlı Bankası mimarı olan Valauri'ye Çiftesaraylar'da yeni bir bina yaptırılmış ve İdare, çalışmalarını 1890 yılından itibaren bu binada sürdürmüştür. Bina halen günümüzde İstanbul Lisesi olarak varlığını sürdürmektedir.¹⁰⁶

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'yle Osmanlı ekonomisi üzerinde kurulan ayrıntılı denetim, Osmanlı tahvillerinin durumuna da yansımıştır. Devlet, Avrupa piyasalarında tahvil satmaya devam etmiştir. Bu dönemden sonra devletin anapara ve faiz ödemeleri, alınan yeni borçların üzerinde olmuştur.¹⁰⁷

1882 yılı Ocak ayında faaliyete geçen Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kapsamlı bir teşkilatlanmaya sahiptir. Düyûn-ı Umûmiye İdare Meclisi İstanbul'da kendisine bağlı bir genel müdürlük ve 4 merkez müdürlüğüyle, taşrada bölge müdürlüklerini de genel müdürlüğe bağlayarak şirket yönetim kurulu şeklinde örgütlenmiştir. 1898 yılında 26 adet bölge müdürlüğü ile bunların bünyesinde 720 il ve ilçe müdürlükleri bulunmaktaydı.¹⁰⁸

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, bünyesinde İdare Meclisi'nin yanı sıra; genel müdürlük, meclis kalemleri müdürlüğü ve buna bağlı alt birimlerinde çeşitli kalem müdürlüklerini barındırıyordu. Yani; Meclis Tahriratı, Defter-i Kebir, Nakdî Muamelat, İhtiyat Müessesâtı, Hükümet Komiserliği, İstatistik, Yazı İşleri, Muha-

¹⁰⁵ Kazgan, 2006, s. 26.

¹⁰⁶ Sağlam, 2015, s. 116.

¹⁰⁷ Osman Akandere, Yaşar Semiz, "Sevr'den Lozan'a Düyün-ı Umumiye Meselesi", *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2001, s. 191.

¹⁰⁸ Saffet Kartopu, "Düyün-ı Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler", *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Kış 2012, s. 35.

sebe, Hukuk İşleri, Tuz, Müskirat, Sayd ve Şikâr, Harir, Pul, Aşar, Gümrük, Fen, Levazım, Vezne şubeleri müdürlükleri bulunmaktaydı.¹⁰⁹

Meclis Tahrirâtı: Meclis kayıtlarını tutmak; komiserlik, bankalar, genel müdürlük ve demiryolları idareleri ile olan yazışmaları yürütmek ve evrak işleri bu şubenin sorumluluğu altındaydı.

Defter-i Kebir: Borç hesaplarının tutulması bu şubeye aittir.

Nakdî Muamelat: Genel müdürlük tarafından yapılan harcamalar, masraf ödemeleri ile Osmanlı Bankası aracılığıyla Avrupa'daki bankalara gönderilen paraların hesap hareketleri bu şube tarafından tutulmuştur.

İhtiyat Müessesâtı: Tasarruf, sigorta ve emekli sandıklarının bulunduğu şubedir. Bunlar için her memurun maaşından zorunlu olarak % 1'lik tutar buraya aktarıldı.

Hükümet Komiserliği: Hükümet ile meclis arasındaki iletişimi sağlamak, meclis oturumlarının kayıtlarını kontrol etmek, kanuna aykırı davranışlarda müdahalede bulunmak hükümet komiserliği şubesine aittir.

İstatistik: Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin bütün hesap ve idare işleri istatistik şubesi sorumluluğuna verilmiştir.

Yazı İşleri: Meclis İdaresi, meclis kalemleri, her ilin başmüdürleri ve müfettişleri gerektiğinde yazışmalarını bu şubeden yürütürlerdi.

Muhasebe: Tüm hesapları toplamak, idare masraflarını kaydetmek, genel masraf bütçesini oluşturmak muhasebe şubesinin işidir.

Hukuk İşleri: Dava vekâletlerini yapmak ve idarenin her türlü hukukî işlerinin yürütüldüğü şubedir.

Tuz: Memlahaların her türlü idaresi tuz şubesi kapsamında yürütülmektedir.

Müskirat: Müskiratın üretim, ithal ve nakliyesinden sorumlu, depo kayıtlarını teftiş eden şubedir.

Sayd ve Şikâr (Avlanma): Balık avı gelirlerini kaydedip, deniz ve kara ruhsatlarını kontrol etmekten sorumlu şubedir.

¹⁰⁹ Sağlam, 2015, s. 116.

Harir (İpek): İpek öşrünün toplanması ve koza satışlarının usulünce gerçekleştiğini kontrol etmek Harir Şubesinin işidir.

Pul: Damga kanunu takip edip, nakit para cezalarını tahsilâtından sorumludur.

Aşar ve Gümrük: Aşar ve gümrük vergilerinin takibini ve toplanmasını gerçekleştirdi.

Fen Şubesi: İdare bünyesinde görev olan mühendis ve makinistlerin görevlerinin takibinden sorumludur.

Levazım: Kırtasiye masraflarını karşılayan ve ihtiyaç halinde olan birimlere dağıtılmasından sorumlu şubedir.

Vezne: İl müdürlüklerinden gönderilen paraları toplamak, merkez idaresinin masraflarını ödeyip fazlasını Osmanlı Bankası'na gönderme işlerinden sorumlu şubedir.¹¹⁰

2.3.1. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin İşleyişi

Kurum, bir meclisle İstanbul'dan yönetilecek; meclisi oluşturan yedi aslı üye beş yıl görevde kalacaktı. Kararların onaylanması en az üç üyenin oyuyla gerçekleşebilecek ve kurum her sene yaptığı faaliyetleri rapor edecekti. Üyelerin dışardan gelmiş olanlarına 2000, İstanbul'da yaşayanlarına ise 1200 sterlin maaş ödenecek ve her bir üye Osmanlı Devleti'nin memuru sayılacaktı. Osmanlı Devleti, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni bir komiser ve birkaç müfettişiyle beraber teftiş etme hakkına sahip olmuştur. Komiser maaşları meclis tarafından, müfettişlerin maaşları ise Osmanlı Hükümeti tarafından ödenecekti.¹¹¹

Düyûn-ı Umûmiye görevlileri Osmanlı Devleti memurlarından sayıldığı için, devletten emekli maaşı alabilme hakkını da elde etmişlerdir. Bu hak, idare içinde çalışan yabancı uyruklu memurlar için de geçerli olmuş ve hükümet bu maaşları ödeyebilmek için ayrı bir sandık oluşturmuştur.¹¹² Düyûn-ı Umûmiye, Batı modelinde bir kurum olarak, personelini titizlikle seçip dolgun ve zamanında

¹¹⁰ Kirkor Kömürçan, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi (Düyunu Umumiye Tarihçesi)*, Şirketi Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1948, s. 65-68.

¹¹¹ Dıñoğlu, 2007, s. 30.

¹¹² Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı (Haz. Muammer Gencer)*, May Yayınları, İstanbul, 1977, s. 75.

ödenen maaşla çalıştırmıştır. Memurların başarı durumlarını teftiş ederek, başarısız olanların işine son vermiştir. Etkili ve dürüst bir yönetim politikasıyla rüşvet ve adam kayırmalara izin vermemiş, girişimde bulunanları da cezalandırmıştır. Bu şekilde çalışmasıyla kendi topladığı gelirler dışında üretimde de artışlar yaşanmasını sağlayarak, ülke ekonomisinin kendini idare edebilecek potansiyelini ortaya koymuştur.¹¹³

Düÿûn-ı Umûmiye İdare Meclisi'nde, Osmanlı Hükümeti nezdindeki komiser, meclis oturumlarında bulunabilir, oy verme hakkı bulunmasa da; kanun ve nizamlara aykırı hareket edilmemesine dikkat eder ve uygunsuz davranışa müdahalede bulunabilirdi.

Hükümet ile İdare Meclisi arasında anlaşmazlık yaşanması durumunda Muharrem Kararnamesi'nin 19. maddesi gereğince her iki taraftan ikişer kişilik hakem seçilecek ve mesele bu şekilde çözülmeye çalışılacaktı.

Meclis başkanının oturumlarda bulunmaması durumunda üyeler içinde yaşı en büyük olan meclis oturumuna başkanlık edebilirdi. Meclis, genel müdür ve idaresi altındaki bütün memurları kendisi seçebilirdi.

Kararnamenin 17. maddesi gereğince de; faaliyetlerini gerçekleştirmeden önce bir bütçe hazırlayacak ve bunu hükümete onaylattıracaktı. Bundan sonra da aylık, altı aylık ve senelik hesap hareketlerini hükümete rapor etmekle mükellef idi.¹¹⁴

Muharrem Kararnamesi'ne göre Düÿûn-ı Umûmiye İdare Meclisi'nde görev alacak üyelerin elçilik üyesi olmaması, askerî ve siyasî kimlik taşımamalarına özen gösterilerek meclis yönetimi siyasî etkiden uzak tutulmaya çalışılmıştır. Üyeler için ödenecek ücretler, idare personelinin giderleri; idare gelirlerinden karşılanacaktır.

Komiser ve müfettişlere meclisin aldığı kararları inceleyebilme, defter ve hesapları kontrol etme hakkı verilmiş olsa da Düÿûn-ı Umûmiye İdaresi faaliyetlerine doğrudan müdahale hakkına sahip olamamışlardır.

¹¹³ Kartopu, 2012, s. 38.

¹¹⁴ Kömürcan, 1948, s. 63-64.

Kararnamenin 16. maddesinde belirtildiğine göre Düyûn-ı Umûmiye Meclisi; memurlarını tayin ve azledebilme serbestiyetini kazanmıştır. Bu hususta idare oldukça titiz davranmış; personel atamaları, akraba çalıştırılmayacağı, kayırma ve yolsuzluk gibi durumların üzerinde özellikle durmuştur. İşe alımlarda her nevi işin itirazsız yapılacağını içeren bir sözleşme imzalatmıştır. Kurum içinde yeri boşalan kadroları, dışarıdan yeni bir personel alımıyla değil, liyakat ve kıdem seviyelerine göre kurum içinden doldurmuştur. Yöneticilerin akraba ve yakınlarının işe alınmamasıyla ilgili de kesin kararlar alarak, esaslı bir şekilde kişilerin yeterliliğini göz önünde bulundurmuştur.

5000'den fazla çalışana sahip olan İdare, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 5.537 çalışana sahipti ve bunun 5.355'i Osmanlı vatandaşı kalanı yabancı uyruklu personeldi. İdare bünyesi altında çalışan personel sayısı, 1912 senesinde 8931'e çıkmıştır ve bu da idarenin Maliye Bakanlığı'ndan bile daha büyük bir işlev ve hacme sahip olduğunu göstermiştir.¹¹⁵

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi devlet içinde devlet olma özelliğiyle mali yapıyı denetiminde tutan uluslararası bir idare şekliydi. İdare, kuruluşunun ilk yıllarında sadece kendisine ait gelirleri toplarken, ilerleyen yıllarda ticari yatırımlara da girişmiştir. İdarenin kuruluşundan sonra Avrupa'nın zenginleri İstanbul'a yerleşmeye başlamışlar, yabancı şirketler kurarak Bursa'da ipek yetiştiriciliği ve Zonguldak'ta kömür madenlerinin işletilmesini sağlamışlardır. Ayrıca tütün üretimine de el atarak Reji Şirketi'nin kurulmasında rol oynamışlardır. Bunun neticesi olarak da Osmanlı ekonomisi yabancı hakimiyetine daha hızlı bir şekilde geçmiştir.¹¹⁶

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi işleyişiyle sadece vergi toplayan bir kurum olmamıştır. Vergilerin nasıl toplanacağı, personelin görev ve yetkileri, yazışmalarda kullanılan kâğıdın kalitesine ve cinsine, kaçakçılık hususunda izlenecek yöntem ve kaçakçılara yapılacak muamele, dosya ve evraklarda sahtecilik, usulsüzlük gibi birçok düzenlemeye şekil vermiştir.¹¹⁷

¹¹⁵ Özcan, 2011, s. 107-115.

¹¹⁶ Faruk Yılmaz, *Osmanlı'nın Borç Batağı Düyûn-ı Umûmiyye*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 70.

¹¹⁷ Kartopu, 2012, s. 32.

Yasal dayanağını Muharrem Kararnamesi'nden alan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi Osmanlı Devleti'nde mali idare açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Çünkü artık devlet içinde devletten ayrı, ancak devlet gelirlerine büyük ölçüde hakim bir kurum ortaya çıkmıştır. Düyûn-ı Umûmiye, Osmanlı maliyesinin bir dairesi gibi görünmesine rağmen, tamamen ayrı bir işleyiş sürdürmüştür. Devlete ait bir kurum görüntüsünde, aslında sahip olduğu yetki ve işleyişiyle uluslararası bir kurum olarak faaliyet göstermiştir. Bu yönüyle İdare, devlet müdahalesinin dışında “idari ve mali özerklik” zeminine oturtulmuş bir kurum olmuştur.¹¹⁸

2.3.2. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nde Tuz İşletmeciliği

Muharrem Kararnamesi gereği geliri Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bırakılan tuz tekeli; diğer gelirler arasından en fazla gelir getiren kaynak olmuştur. Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerle borç görüşmeleri yaptığı sırada Tuz Tekeli Nizamnamesi (1862)'ni yayınlamış ve gelirini de teminat olarak alacaklılara sunmuştur.

Osmanlı Devleti tuz kaynakları açısından geniş bir rezerve sahipti; ancak tuzu çıkarabilme ve gelirini sağlama konusunda yetersizdi. Geniş sahillere sahip olması nedeniyle kaçakçılık faaliyetleri görülmüş, demiryollarına sahip olmaması da tuzun nakledilmesindeki ulaşım sorunlarını meydana getirmiştir. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi bu nedenle tuz işletmesinde ve ihracatında geliştirici bir politika izlemiştir.¹¹⁹

Tuz tekeli idareye, Rüsüm-ı Sitte İdaresi'nden devr olunduğu ve 1862 yılında hükümet tekeline alınmış olduğu için, birbirlerinin devamı niteliğindedir. Düyûn-ı Umûmiye İdare Meclisi, çıkarmış olduğu emir ve yasalara uyulup uyulmadığını sürekli takip etmiştir. Bu sıkı denetim ve titizlik, üretimi arttırıp daha fazla gelir elde etmeye yönelik olmuştur.

Tuz kaynaklarından sağladığı geliri arttırmak için birçok önlem ve geliştirici düzenlemeler yapmıştır. Demiryollarını limanlara bağlayarak tuzun nakliyesi-

¹¹⁸ Kartopu, 2012, s. 36.

¹¹⁹ Donald C. Blaisdell, *Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi*, Türkçesi: Ali İhsan Dalgıç, Nesnel Yayınları, İstanbul, 2008, s. 123.

ni kolaylaştırmıştır. Bu şekilde ülke içinde nakli kolay olan tuzun, kullanım alanını zeytincilik ve balıkçılık gibi sektörlerle genişletmiştir.

İdarenin faaliyete geçtiği ilk senelerde tuzdan elde edilen gelir kayda değer bir tutar olmamış; ancak 1908 yılına gelindiğinde tuz ihracatından 100.000 lira hâsıllata ulaşmıştır. 1896 yılında 8.201 ton olan tuz ihracatı, 1900 yılında 50.237 tona çıkarılmıştır.¹²⁰

Tuzdan elde edilen gelirin idareye bırakılmasından sonra, idare tuz üretim tekniklerini geliştirmek amacıyla bilimsel incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemelerden birisine; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Suriye, Halep, Zor sancakları memlahalarını incelemesi için Viyana Üniversitesi'nden Dr. Rudolf Gorki'yi göndermesi örnek gösterilebilir.¹²¹

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin tuz işletmeciliğinde getirmiş olduğu yeniliklerden birisi de ticaret gemilerinin yanaşabilmesi için, kazık üzerlerine rıhtım inşa etmiş olması ve tuzlaları bu rıhtımlara bir dekovil ile bağlamış olmasıdır. Bu sayede Hindistan'a tuz ihracatı yapılabilmektedir. Bu ihracatın yıllara göre sağladığı gelir şu şekildedir:

1896 - 1897 . . . 8.201 Ton

1898 - 1899 33.478 Ton

1900 - 1901 50.237 Ton¹²²

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kendisine verilen tüm tuzlaları işletmeye başlamıştır. Memlahalardaki işleyiş düzenini gözden geçirerek, yaptığı değişikliklerle modern olmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin önemli tuz kaynaklarından İzmir-Foça ve Kızıldeniz'de bulunan tuz madenleri uzman mühendisler eşliğinde geliştirilmiştir.

¹²⁰ Özcan, 2011, s. 121.

¹²¹ Beyoğlu, 2004, s. 204.

¹²² Charles Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara, 1978, s. 221.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE KARADENİZ'DE GÖRÜLEN TUZ KAÇAKÇILIĞI VE ALINAN ÖNLEMLER

3.1. XIX. YÜZYILDA KARADENİZ'İN GENEL DURUMU

Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle Boğazlar'ın kontrolünü ele geçirmiş ve sonrasında II. Bayezid devrinde Kili ve Akkirman'ı da alarak Karadeniz'e tamamen hâkim olmuştur.¹²³ XVI. yüzyılın sonunda dış ticarete kapalı hale getirilen Karadeniz'de yabancı gemilerin Boğazlar'dan geçişi yasaklanmış; siyasi ve idari açıdan Osmanlı Devleti'nin iç denizi haline getirilmişti. Kapitülasyon verdiği devletlere, Karadeniz'e çıkma serbestiyetini sağlamış olmasına rağmen, bazı istisnalar dışında, Karadeniz'de kendi gemilerinden başka gemilerin dolaşmaması politikasını izlemiştir.¹²⁴ XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıl sonuna kadar Karadeniz'de yabancı bandırası görülmesine izin vermeyen politikasıyla Osmanlı için Karadeniz uzunca bir süre mahrem bölge olmuştur.¹²⁵

Karadeniz'de dağların denize paralel uzanmasından dolayı Anadolu'nun iç kısımlarıyla bağlantı belirli noktalarda mümkün olabilmiştir. Karadeniz halkı geçimini balıkçılık, deniz ticareti gibi faaliyetlerden sağladığı için buradaki iktisadi faaliyetler de çoğunlukla deniz ticareti alanında olmuştur. Karadeniz'in uzunca bir süre Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olmasıyla, Karadenizli denizciler geniş bir ticari alanda ticaret yapabilme imkânına sahip olmuştur.¹²⁶ Karadeniz'de ticari faaliyetlerde, XIII. ve XIV. yüzyıllar canlılık anlamında önemli dönemler olmuştur. Venedik-Ceneviz öncülüğünde olan ticaret, Fransa'nın güneyinden başlayıp Karadeniz'in dört bir tarafındaki limanlarda son bulmaktaydı. Osmanlılar'ın İpek Yolu limanlarından biri olarak Kefe, Karadeniz'in en önemli şehriydi. Ancak ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti iase politikasına bağlı olarak ticari trafiği İstanbul'a

¹²³ İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 22.

¹²⁴ Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Miri Ticaret Teşebbüsü", *Belleten*, C. LV, S. 124, 1991, s. 688.

¹²⁵ Mustafa Emre Kılıçaslan, "Avusturya Llyod Vapur Kumpanyası'nın Osmanlı İskelelerindeki Faaliyetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2013. s. 130.

¹²⁶ Özgür Yılmaz, "Buharlı Gemi Çağında Karadeniz'de Avrupa Denizciliği", *Karadeniz Dergisi*, S. 25, Sonbahar 2014, s. 25.

yönlendirmiş, Karadeniz ve çevresini İstanbul'un besin ambarı olarak görmesinden dolayı bölgedeki liman şehirlerinin İstanbul'a bağlanmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda da XVIII. yüzyılda Kefe ve çevresi ticari önemini kaybederek, Rumeli ve Tuna'da yer alan iskeleler İstanbul ve Doğu Karadeniz için önem kazanmıştır.¹²⁷

Karadeniz'in yabancı taşımacılığına kapatılması 1774 yılında Rusya ile yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması ile değişime uğramıştır.¹²⁸ Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne Kırım'ın bağımsızlığını ve (Paris Antlaşması'na kadar) Eflak ve Boğdan üzerindeki Rus himayesini tanımakla beraber; Boğazlar ve Karadeniz için dönüm noktası oluşturan bir antlaşma olmuştur. Boğazlar ve Karadeniz'in Rus bandıralı ticaret gemilerine açılmasını sağlayan antlaşma böylelikle Karadeniz'in Osmanlı gölü olma özelliğini de ortadan kaldırıyordu.¹²⁹ Ancak Rus ticaret gemilerinin Karadeniz'de görülmeye başlaması 1783 tarihli Osmanlı-Rus ticaret antlaşması ile gerçekleşmiştir. Rusya'dan sonra kendi bandırasıyla Karadeniz'de ticaret yapabilme hakkını elde eden devlet Avusturya olmuştur (1784). XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise İngiltere, Fransa ve birkaç küçük devlet de Karadeniz'de kendi bandıraları ile ticaret yapma hakkını elde etmişlerdir.¹³⁰ 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması sonrasında gelişen siyasi olaylar neticesinde de 1841 Londra Antlaşması ile Karadeniz'in tarafsız olduğu kabul edilmiştir. Bundan böyle Karadeniz bir Türk gölü olmayarak; devletlerin garantisi altındaki antlaşmalarla Avrupa Denizi haline gelmiştir.¹³¹

Karadeniz'in uluslararası ticaret açıldığı dönemde dünyada gemi teknolojisinde de önemli gelişmeler yaşanarak limanlarda ciddi bir hareketlenme yaşanmıştır. Robert Fulton¹³²,un ilk istimbotu yüzdürmesiyle, bu sistem İngilizler tarafından geliştirilerek buharlı gemi teknolojisine geçilmiştir. Robert Fulton, 1797'de Paris'te buharla hareket eden "steam bot" inşa etmiş ve Seine Nehri'nde yüzdür-

¹²⁷ Necmettin Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış Cilt II*, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2016, s. 307.

¹²⁸ Beydilli, 1991, s. 688.

¹²⁹ İlhan Ekinci, "Karadeniz'de Bir Serbest Liman Denemesi: Batum (1878-1886)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Yaz 2007, s. 64.

¹³⁰ Kılıçaslan, 2013, s. 131.

¹³¹ Ekinci, 2007, s. 65.

¹³² Aslen İrlandalı olup Amerika'nın Pensilvanya eyaletinde doğan Robert Fulton (1765-1815) ilk buharlı gemi kâşifidir. Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s. 115.

me denemelerini yapmıştır. 3 sene sonra Amerika'ya dönen Fulton, 1847 yılında buharla hareket eden, *Clearmont* ismi verilen ilk istimbotu yapmıştır. 4m. boyunda olup 19 beygirlik makine gücüne sahip olan bu gemi 154 millik mesafeyi 32 saatte katedebilmeyi de başarmıştır. 1811 senesinde buhar makinesini gemiler üzerinde deneyen İngilizler bu denemelerinde başarılı olmuş ve 1819 senesinde yelkenli gemiye buhar makinesi yerleştirerek Liverpool'a 26 günde giderek ilk kez vapurla okyanus aşmıştır.¹³³

XIX. yüzyılda buharlı gemilerin kullanılmaya başlanmasıyla gemiler; akıntılar, gelgitler ve rüzgârlardan çekip çıkarak su yolu taşımacılığı köklü bir dönüşüme uğramıştır. Varılacak yerin önceden bilinebilirliği artmış, gemilerin kalkış ve varış saatlerinin tam olarak belirlendiği sefer tarifeleri ortaya çıkmıştır.¹³⁴ Bu tarifeler beraberinde getirdikleri hukuki taahhüt ve garantilerle ticaretin uluslararası hukukunu da ortaya çıkarmıştır.¹³⁵

Buharlı gemiler, Osmanlı sularında ilk kez 1827 yılında İngilizler tarafından satılan *Sür'at* (halk arasında *Buğu Gemisi* olarak bilinen) isimli gemiyle görülmeye başlanmıştır.¹³⁶ Buharlı gemiler uzak mesafelere gidiş bakımından hız ve güven konusunda sahip oldukları üstünlükleriyle bölgesel ticari ağ ve usullerini değiştirerek imparatorluğun en uzak noktalarının dahi Avrupa ekonomisinin bir uzantısı haline gelmesinde rol oynamışlardır. Fakat deniz yolu taşımacılığında meydana gelen bu devrim imparatorluğun Avrupa ile sıkı bağları olan büyük limanları için geçerli olmuştur. Buharlı gemilere her bölgede dönüşüm aynı anda sağlanmamıştır. Küçük iskeleler ve Avrupa'nın henüz uzanamadığı uzak limanlar bu dönüşümü geriden takip etmiştir.¹³⁷

Buharlı gemi teknolojisiyle yelkenli ve kürekli gemilere göre gemi yolculuklarında hız ve zaman kazanılarak, kullanımı gittikçe yaygınlaşmıştır. Karadeniz'de ilk buharlı gemi seferi 1836 yılında İngilizler'e ait olan Essex isimli gemi ile İstanbul-Samsun-Trabzon istikametinde gerçekleşmiştir. Zamanla Avusturya, Rus ve Fransız gemilerinin de bu hatta girmesiyle seferler düzenli bir hal alarak

¹³³ Gencer, 2001, s. 116.

¹³⁴ Quataert, 2002, s. 182.

¹³⁵ İlhan Ekinci, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXI, S. 2, Aralık 2006, s. 54.

¹³⁶ Gencer, 2001, s. 116.

¹³⁷ Ekinci, 2006, s. 40, 55.

bir rekabet ortamı doğmuştur.¹³⁸ Bu gelişmeler Karadeniz'e kıyısı bulunan şehirlerin, limanların da önemini arttırarak dış ticaretin canlanmasını sağlamıştır. Özellikle Kalas, Poti, Özi, Kerson, Odessa, Azak, Trabzon, Samsun limanları gelişmiş; Avrupa mallarının doğuya, doğunun hammaddesinin de Avrupa'ya ulaşımında en kısa yol haline gelmiştir. Ayrıca Tuna-İstanbul-Trabzon-Tebriz yolunun kullanılması da; denizcilik şirketleri, gemi acenteleri ve elçilikler açılması da Trabzon'un en işlek liman haline gelmesini sağlamıştır.¹³⁹

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat reformlarının yapıldığı dönemde Avrupa ticaretinin hızlı bir şekilde genişlemesiyle ticari denizciliğin uluslararası standartlarda yapılandırılması çalışmaları başlatılmıştı. Yeni çıkarılan kanunlar ve nizamnameler Batı ekonomisi ve deniz ticareti hukukunu da beraberinde getirmişti. Dünyada gelişmekte olan deniz ticaretine ayak uydurmaya çalışan Osmanlı Devleti, ticaret vapurlarında konşimento ve navlun usulünü getirerek deniz ticaret kanunu hazırlamış ve ardından uluslararası deniz kurallarını kabul etmiştir. Bu yeni yapılanmayla kendini düzeltme ve düzenleme çabasına giren Osmanlı Devleti; yabancı ticaretini, sermayesini ve vapurlarını da sahillerine doğru çekmiştir.¹⁴⁰

Karadeniz'de buharlı gemi taşımacılığının yükselmesi, bölgedeki ticari yükselişi de beraberinde getirmiştir. Bu hızlı ve nakliye kapasitesi yüksek vasıtanın sadece belli başlı limanlar değil, küçük ara limanlar da faydalanmaktaydı. İngiliz öncülüğünde başlayan buharlı gemi taşımacılığı Avusturya ve Osmanlı şirketlerinin de eklenmesiyle Karadeniz deniz ticaretindeki önemini arttırmıştır. Sistemli ve düzenli seferleriyle faaliyette bulunan Avusturya Lloyd Şirketi, Karadeniz'de en önemli iş potansiyeline sahip olurken, yüzyılın ilk yarısında getirdiği büyümeyi devam ettiremeyen İngiliz denizciliği Avusturya, Osmanlı ve Fransız denizciliğinin gerisinde kalmıştır. Kırım Savaşı sonrasında Karadeniz sularında görülen Fransız denizciliği, Avusturya şirketinden sonra önemli iş hacmine sahip olmuştur. Rus, Yunan, Alman ve diğer özel şirketlerin de Karadeniz sularında görülmeye başlamasıyla uluslararası rekabet ortamı doğmuş ve deniz ticareti dö-

¹³⁸ Özgür Yılmaz, *Tanzimat Dönemi'nde Trabzon*, Libra Kitap, İstanbul, 2014, s. 247-248.

¹³⁹ Yasemin Nemlioğlu Koca, "XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar", *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VII-Karadeniz Limanları Bildiriler Kitabı*, Ordu, 2015, s. 444.

¹⁴⁰ Ekinci, 2006, s. 48.

nemi yaşanmıştır. Sonuç olarak buharlı gemiler Karadeniz’de Avrupa iktisadi yayılımının en önemli vasıtası haline gelmişlerdir.¹⁴¹

Karadeniz’in dış ticarete kapalı kaldığı süre boyunca burada Osmanlı müslim ve gayrimüslim tebaası tarafından yürütülen ticaret ve seyrüsefer ağının yeni rakiplerle karşılaşmaktan memnun olmadıkları düşünülse de, Karadeniz’in uluslararası ticarete ve seyrüsefere açılması kısa ve orta vadede bölge halkının ekonomik durumuna olumlu yansıdığı ifade edilmektedir.¹⁴²

Karadeniz’in Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve zaman içinde yabancı taşımacılığına kapatılmasından sonra, taşımacılıkta kullanılan gemilerin küçük yapıları gemiler olduğunu söylemek mümkündür. Karadeniz’de bulunan geleneksel gemiler; hızlı hareket edemeyip uzun gövdelerinden ötürü manevra kabiliyeti olmayan kalyon ve kadirga tipli gemilerden ziyade, Karadeniz iklimine uygun ahşap ve küçük gövdeli şayka ve melekse tipi gemiler veya bunlara benzer gemiler kullanılmıştır. Küçük hacimli gemilerin küçük iskelelere yanaşıp sığ limanlara girebilmesinden dolayı da bu tip gemiler Karadeniz’de yüzyıllarca kullanım alanı bulabilmiştir.¹⁴³ Buharlı gemiler karşısında geleneksel gemicilik olan yelkenli gemiler bir anda önemlerini kaybetmemişlerdir. Nakliyeciler tarifelerini indirme yoluna giderek yeni rekabete karşı bu şekilde mücadele ettiler. Devletin aldığı tedbir ve verdiği teşviklere rağmen, yelkenli gemiler buharlı gemiler karşısında rakip olarak değil yardımcı konumunda yer almışlardır. Yani küçük iskelelerden büyük buharlı gemilere mal taşıyan ikinci vasıtalara dönüşmüşlerdir. Bu durum yelkenlilerin hızla küçülerek tepki vermelerine neden olmuştu. Yani Osmanlı denizcileri ve deniz ticareti Avrupa ekonomisi karşısında, yabancı vapur kumpanyalarının liman hizmetlerine, hamallığa, mavna ve kayıkçılığa doğru bir dönüşüm geçirmiştir.

Buharlı gemi egemenliğine rağmen yelkenli gemilerin Osmanlı Devleti’nde uzun yıllar yaşamasının sebepleri arasında; küçük iskelelerdeki ticari hacim ve aralarındaki deniz trafiğinin, uzun seferlere müsait olan buharlı gemilere uygun olmamasıdır. Özellikle coğrafyası nedeniyle Karadeniz Bölgesi’ndeki küçük iskelelerde bulunan yelkenlilerin ve teknelerin canlı hareketliliği buna örnektir. Ayrıca

¹⁴¹ Yılmaz, 2014, s. 61-62.

¹⁴² Kılıçaslan, 2013, s. 132.

¹⁴³ Aygün, 2016, s. 356.

limanların buharlıların teknik gereksinimlerini karşılamada yetersiz oluşu da yelkenlilerin kısmen ayakta durmasını sağlamakta idi. Osmanlı Devleti'nde geleneksel ekonominin sarsıntıya uğrayıp dönüşüme zorlanmasının sonucu olarak yelkenli gemicilikte de tutunma çareleri değişmiştir. Yeni düzene itiliş, onları meşruiyetin ince sınırlarının dışına taşmalarına da sebep oluyordu. Yelkenliler bu düzene kaçakçılık, bandıra değişiklikleri gibi faaliyetlerle tepki göstermiştir.¹⁴⁴

XIX. yüzyılda Avrupa iktisadi yayılımının bir örneği olarak 1881 yılında Düyûn-ı Umumiye İdaresi kurulmuş; kendisine bırakılan altı gelir kaynağından olan tuz ve tütün işletmeciliğiyle Karadeniz'de etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Bu dönemde aynı zamanda Reji İdaresi'nin tütün tekeli alması ve Ereğli Maden Şirketi'nin kurulması gibi gelişmeler de yaşanmıştır. Bu yeni oluşumlara bölge halkı kaçakçılık, boykot, grev gibi karşılıklarla tepki göstermesi Karadeniz'de aktif bir dönemin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

3.2. KARADENİZ'DE GERÇEKLEŞEN KAÇAKÇILIK FAALİYETLERİ

Karadeniz Bölgesi, dağlık olması ve sınıra yakın bulunması nedeniyle kaçakçılık için elverişli bir alandı. Kaçakçılık en önemli kaynağını, bütün yetişkinlere iş verecek kadar zengin olmayan kırsal kesim ekonomisi ve kırsal çevreden, diğer bir deyişle kırsal kesimdeki nüfus fazlalığından alıyordu. Bölgede coğrafi konum, fiziksel şartlar ve ziraate elverişli alanların yetersizliğinin yanı sıra bir de Reji uygulamalarından kaynaklanan göçler söz konusuydu. Geride kalanlar da bölgenin sınırlı imkânları içerisinde yaşamaya çalışıyordu. Bu kesimde kaçakçılığı iş edinenler de hayli fazlaydı. Ayrıca bölgede devlet kontrolünün daha az hissedilir olması da burada kaçakçılığın yaygın olmasına yol açan sebepler arasındadır.

Gelirleri Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bırakılan kaynaklardan biri olan tütün vergisi, başlangıçta üretimi yasaklanmış ; daha sonra bu yasak kaldırılarak satışına vergi konulmaya başlanmıştır. Sonuç olarak da 1881'de tekeli altına alınarak ithal edilmesi yasaklanmıştır. 26 Haziran 1862'de yayınlanan nizamname ile

¹⁴⁴ Ekinci, 2006, s. 64.

de yasal hale getirilmiştir. Devletin, borçlarına teminat olarak gösterip işletimini Galata Bankerleri'ne bıraktığı gelir kaynaklarından olan tütün vergisi, daha sonra Muharrem Kararnamesi ile birlikte Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bırakılmıştır. İdare yürürlükte olan kanunların dışına çıkmamak şartıyla ve Muharrem Kararnamesi'nde de belirtilen madde ile 27 Mayıs 1883'te tüm yetkilerini "Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne Duhânları Müşterekü'l- Menfaa Reji Şirketi" adı ile kurulan şirkete devretti.¹⁴⁵ Şirket ülke içinde üretilen tütünleri, yürürlükteki kanunlar çerçevesinde işleyip satmak, vergisi devlet tarafından tahsil edilen yerlerin vergisini toplamak; yaprak sigara, ağız tütünü ve enfiye vergilerini toplamak, tütün bayilerinden alınan vergileri toplamakla yetkili olmuştur. Ayrıca çiftçilere faizsiz kredi verme olanağı da sağlamıştır. Bu şekilde tütün üreticisi, üretimden hasata, depolanıp satılmasına kadar tüm aşamalarda Reji ile ilişkide olmak mecburiyetinde kalmıştır.¹⁴⁶ Tütün gelirleri idareye devredildikten sonra yaşadığı serüvenle, özellikle Karadeniz Bölgesi'nde, idarenin uğraşmak zorunda kaldığı önemli kaçakçılık meselelerinden biri olmuştur. 1883-1914 yılları arasında tütün; hükümet, Reji İdaresi ve işçiler arasında yaşanan çekişmelerle geçen sürece girmiştir.

3.3. KARADENİZ'DE TUZ KAÇAKÇILIĞI VE KAÇAKÇILIĞA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

Osmanlı Devleti'nde tuz işletmeciliği, önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere, 1862 Tuz Nizamnamesi'nin yayınlanmasıyla; üretimi, satışı ve dağıtımını devlet tekeli altına alınmış ve tuzun ithal edilmesi yasaklanmıştı. Tuz işletmelerinden sağlanan gelirler önce Rûsum-ı Sitte İdaresi'ne daha sonra da Muharrem Kararnamesi ile Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne devredilmişti. Tuz tekeli İdare'ye devredilmeden önce de görülen kaçakçılık konusu, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin tuz işletmeciliğinde en çok uğraştığı konulardan biri olmuştur.

¹⁴⁵ Emine Gürsoy Naskali, *Tütün Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 60.

¹⁴⁶ Gürsoy, 2003, s. 62.

3.3.1. Memlaha, Ocak ve Ambarlarda Görülen Tuz Kaçakçılığı

Tuzun üretim ve dağıtım süreçlerinde çeşitli şekillerde gerçekleştirilen kaçakçılık; memlaha, ocak ve ambarlarda memur, kolcu ve ambarcılarının yardımıyla gerçekleşmekteydi.¹⁴⁷ Düyûn-ı Umûmiye İdaresi tuz kaçakçılığıyla mücadelede ciddi önlemler almış ve ağır hukuki yaptırımlar uygulamıştır. İdare, ilk olarak tuzun üretimi, satışı ve dağıtımının denetlendiği, titizlikle işlenen bir kayıt sistemi oluşturmuştur.¹⁴⁸

Tuz Nizamnamesi'yle getirilen, tuz satışında tezkere kullanma uygulamasına Düyûn-ı Umûmiye İdaresi döneminde de devam edilmiştir. Tezkere ciltlerinin kilitli dolaplarda güvenli bir şekilde muhafaza edilmesine dikkat edilmiş; dolap anahtarları sadece müdür ve memurlarda bulundurulmuştur. Tezkere yazımında kullanılan kâğıt ve mürekkebin; herhangi bir silme, düzeltme, üzerinde oynama yapılmaması açısından, kaliteli oluşuna ve silinmeyen mürekkep(özellikle; *efrenc mürekkebi* olarak belirtilen Avrupa mürekkebi) kullanılması üzerinde önemle durulmuştur. Üzerinde kazıntı veya silinti yapılan tezkerelerin bir daha kullanılmaması için üzerlerinin boydan boya işaretlenip “battal” yazılması usulü getirilmiştir.¹⁴⁹

İdare, bozuk ve sahte tezkere kullanımıyla sürekli meşgul olmuştur. Bunu önlemek için bozuk ve sahte tezkere yazan yazıcıların maaşlarından ceza olarak kesmiştir, yapan tezkere sahibi veya malı taşıyan kişi ise haklarında ceza davası açılacağı idare hükümlerinde belirtilmiştir. Tezkerelerde ayrıca para ve miktar kısımlarına sıfır ilaveleri yapılarak sahtekârlıklar yapılmıştır. Bunu önlemek için rakamların sağına ve soluna çizgi çekilmesi kuralını getirilmiştir.¹⁵⁰

Tezkere uygulamasına ciddiyetle önem veren İdare, tuz tezkerelerini kaybedenlerden bir kat para cezası almaya karar vermiştir ve tezkeresi kopuk olan

¹⁴⁷ İsmail Yaşayanlar, “İnhisara Gayriresmi Tepki: Kerpe ve Kefken’de Tuz Kaçakçılığı”, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Tarihi-II Bildiriler Kitabı*, Kocaeli, 2016, s. 760.

¹⁴⁸ Fatmagül Demirel, “Osmanlı Devleti’nde Tuz Gelirleri’nin Düyûn-ı Umûmiye’ye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı”, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 302.

¹⁴⁹ Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umûmiye 1879-1891 Takım 1 C.4*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s.7, 9, 41.

¹⁵⁰ Sağlam, 2007, s. 15, 44.

tuzlardan da % 100 oranında depozito almayı karar kılmıştır. Aksi takdirde geçişlerine müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir.¹⁵¹

Memlaha ve tuz ambarlarında yapılan kaçakçılıklarda fire miktarlarının fazla belirtilmesi, kantar ayarıyla oynanması, tezkere olmadan tuz satılması gibi yöntemler genellikle kolcu ve memurların yardımıyla yapılmaktaydı. Fire ve kantar hilelerini önlemek için şehirlere tuz ambarları yapılmıştır.¹⁵²

Ocaklarda ve ambarlarda da uygulanacak birtakım esaslar getirilmiştir. Ocaklarda gereğinden fazla tuz üretilmemesine dikkat edilmiş, aksi takdirde sorumlu kişilerden tazminat cezası alınacağı belirtilmiştir. Ambarlara gönderilecek olan tuzun 100 ve 1000 kıyye üzerinden ihale edilmesi, eski tuzun yeni tuzla karıştırılmaması, ocak ve ambarlarda tuz yığınlarının numaralandırılmasıyla da ocak ve ambarlara düzen getirilmiştir. Ocaklarda tuz ihracı yapıldığı günden başlamak üzere defter tutulması, her türlü işlemin bu deftere düzenli bir şekilde kaydedilmesi, defterlerde silinti, kazıntı yapılmaması ve mühürlenmesinin üzerinde ciddiyetle durulmuştur. Ocaktan çıkarılan tuzların 1862 Tuz İnhisarı döneminde olduğu gibi kile ve ölçekle alım-satım yapılması uygulaması değiştirilmiş bunun yerine tuzun sehpa¹⁵³ ile alımıp satışının yapılması yeniliği getirilmiştir.¹⁵⁴

3.3.2. Deniz Yoluyla Yapılan Tuz Kaçakçılığı

Karadeniz’de sahil bölgelerinde deniz ticareti büyük limanlar aracılığı ile yapılırken; kontrolün güç olduğu, kolcu ve devlet memurlarının ulaşamadığı alanlar ise kaçakçılar için yükleme-boşaltma yapabilmeye elverişli potansiyel ticaret alanı olmuştur.¹⁵⁵ Deniz yoluyla yapılan kaçakçılık; Düyun-ı Umûmiye İdaresi’ni memlaha, ambar ve ocaklarda gerçekleştirilen kaçakçılığa göre daha fazla uğraştırmıştır.

¹⁵¹ Sağlam, 2007, s. 45.

¹⁵² Yaşayanlar, 2016, s. 760.

¹⁵³ Kıyye ile satılan tuzların kantarla ölçümü zor olacağından, *sehpa* diye tabir edilen bir tartı şekli tarif edilmiştir. Bu tarife göre; üç ayaklı, ağaçtan yapılma, odun tartısı şeklinde bir alete, iki adet sandık yapılarak asılır. Bir tarafa ağırlığı ayarlanmış eşya ve diğerine de tuz konularak tartım işlemi gerçekleştirilir. Sağlam, 2007, s. 181.

¹⁵⁴ Sağlam, 2007, s. 25-27.

¹⁵⁵ Dıġıroġlu, 2007, s. 121.

Osmanlı limanlarına gelen tuz yüklü her geminin liman tezkeresi Düyûn-ı Umûmiye memurları tarafından tasdik edilmekteydi. Tasdik işlemi yapılmayan gemilere liman memurları tarafından geçiş izni sağlanmamaktaydı. Geminin içinde kaçak tuz bulunması halinde durum liman reislerine bildirilmekteydi. Tuz yüklü gemilerin boşaltma işlemlerini de kontrol altında tutan İdare; bu işlemi gemilerin tezkerelerine göre gerçekleştirmektedir. Tuzun tartılmasının bir günde gerçekleşmesi mümkün olmayacağından, fakat tahliye işlemi bitene kadar gemi içinde bulunan ambar kapaklarının açık olması da tuzun çalınması gibi durumlara sebebiyet vereceğinden; İdare, işlem bitene kadar, akşamları ambar kapaklarını mühürleyip ertesi gün de mührü kontrol edip tahliye işlemine devam etme yoluna gitmiştir. Böylelikle gemilerdeki tuzun, sahildeki ambarlara tahliyesinde yaşanabilecek firelerin önüne geçmeye çalışılmıştır.¹⁵⁶

Tuzlulardan getirilen tuz yüklü gemilerin sayısı, yük miktarları, gemi mürettebatının isim listesi, verilen tezkerelerin numaralarının ay sonunda düzenli bir şekilde merkez müdürlüklerine rapor edilmesi istenmiştir. Sahillerde tuz ihraç eden gemilerin listesinin de merkez müdürlüklere bildirilmesi istenmiştir.¹⁵⁷

Tuz ihracında da düzenlemelere gidilmiş; ihraç edilecek tuz için gemi kaptanından kefaletname alınmıştır. Gemilerden başka bir gemiye veya sandala aktarım yapılamayacağı; Karadeniz'e gidecek gemilere, yabancı menşeli tuz bulundurmaları durumunda patente verilmeyeceği kararı alınmıştır.

Osmanlı limanlarına izinsiz ve yabancı menşeli tuz yüküyle giren gemi kaptanlarından, nakit para cezası alınması kararlaştırılmış, aksi takdirde gemilerin bağlanacağı belirtilmiştir. Tezkereleri kontrol edilmeyen tuz yüklü gemilere pasaport verilmeyerek, kaçak veya çalıntı tuz tespit edilmesi durumunda gemi mürettebatı tutuklanmıştır. Tezkeresi olmayan yerli tuzlara el konularak bu tuzlar, ihbar eden kişilere verilmiş; tuz bedelinin iki katı kadar para cezası da tuz sahibine ödenmiştir. Tezkere fazlası olan tuzlara da el konularak para cezası uygulanmıştır.¹⁵⁸

Kaçak olarak ithal edilen tuzlara el konulup, kaçırılan kişilere 3 ay hapis cezası verilmiştir. İzin belgesi olmadan tuz taşıyanlardan para cezası tahsil edileme-

¹⁵⁶ Demirel, 2004, s. 301.

¹⁵⁷ Rehber-i Muamelât, tarihsiz, s. 326.

¹⁵⁸ Sağlam, 2007, s. 35-39.

diğinde ilk seferde 3 ay; ikinci seferde yine yakalanıp ödeyemezlerse 6 ay hapis cezası verilmesi kararlaştırılmıştır.

Tuz kaçakçıları için bir defter tutulmaya başlanmış; para cezasını ödeyemeyen kaçakçılar için üç ayı geçmemek suretiyle her 20 kuruş için 1 gün hapis cezasına çarptırılmasına da karar verilmiştir.¹⁵⁹

Tuz kaçırmaya yardım edenlere de değinilmiş; yardım eden kayıkçı, sandalcı ve arabacıardan kaçırılan tuz bedelinin iki katının % 16'sı oranında para cezası alınacağı belirtilmiş, ödeyemeyenlerin vasıtalarına el konulacağı da eklenmiştir. Hiçbir şekilde para cezasını ödeyebilecek durumları olmayanlar 1,5 ay hapis cezasına çarptırılmıştır.

Tuz Nizamnamesi'yle ithal edilmesi yasaklanan tuz, Rusya sahillerinden; gemi, sandal, kotra gibi araçlarla Karadeniz sahillerine kaçak şekilde sokulmaktaydı. Arşiv belgelerinde sıklıkla *ecnebi tuzu* diye bahsedilen Rusya tuzunu (yabancı menşeli tuz) kolay bir şekilde temin eden kaçakçılar Kırım taraflarında Kerç¹⁶⁰, Gözleve (Kezlev), Sivastopol, Kefe, Anapa limanlarıyla Gürcistan'da Batum ve Poti limanlarından yüklemiş oldukları tuzları Karadeniz'in memur denetiminin olmadığı iskelelerinde nakliyelerini yapıp aktarımlarını sağlamışlardır.

Karadenizli kaçakçıların Rusya tuzunu tercih etmelerinde; Rusya'da tuzun ucuz ve bol olması etkili olmuştur. XVII. yüzyılda Kefe ve Ahyolu limanlarından İstanbul'a gerçekleştirilen tuz nakliyatında; Kefe tuzlarının fındık ve ceviz büyüklüğünde, Ulah memleketlerinden getirilen tuzun ise tek parçasının bir beygir yükü olabilecek kadar büyüklükte olduğu bilgisi bu düşünceyi destekler niteliktedir. Kefe tuzlarının deniz kıyısında, kumsalda geniş bir memlaha olduğu ve burada her yıl 200 geminin tuz yüklediği, bazen bunun iki katına çıktığı belirtilmektedir. Tabii halde bulunan tuzlar masrafsızca kendini yenilemekte ve bu nedenle ucuz ve bol miktarda bulunmaktadır.¹⁶¹

İnhisar uygulamaları ve yasaklamalar, kaçakçılığın ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin başında gelmektedir. Bu uygulamalar, satıcı ve tüketiciyi, inhi-

¹⁵⁹ Sağlam, 2007, s. 40-42.

¹⁶⁰ BOA., HR. İD. 309-22, 27 Mart 1301 (8 Nisan 1865), Lef: 1.

¹⁶¹ Ensar Köse, "Kefe Limanı ve Karadeniz Ticareti (18. Yüzyılın İlk Yarısı)", Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu VII- Karadeniz Limanları, Ordu, 2015, s. 48.

sara bağı olan ürünü gayriresmi yollardan temin etmelerine yol açmaktaydı.¹⁶² Kaçakçılığı yapan kişiler olarak, öncelikle, liman reisleri ve gümrük memurlarından bahsedebiliriz. Tuzun inhisar altına alındığı Mart 1862 senesinde Hariciye Nezareti'nden yazılan arşiv belgelerinde Of kazası liman reisinin gümrük memurlarıyla beraber işbirliği içinde olduğu, gece vakti limana Rusya tuzu çıkarılmasına yardımcı olduğu ve birbirlerinden ayırt etmesi zor olan ecnebi tuzu ile yerli tuzu birbirine karıştırıp sattıkları haber alınmıştır.¹⁶³ Ertesi sene Of ve Sürmene memurlarının ecnebi tuzu sattırmaya devam ettikleri;¹⁶⁴ Of kazası çarşısında bulunan tuzcu esnafıyla işbirliği içinde oldukları, çarşı ve mağazalarda böyle karıştırılmış tuzun çok olduğu ve memurların tuzun kilesi başına 4 kuruş aldıkları ifade olunmuştur. Bu şekilde yerli tuzu ecnebi tuza karıştırma, rüşvet alma gibi yöntemlerle kaçakçılığa neden olan liman reisi ve memurların tezkere sahteciliği yaptıkları da görülmüştür.¹⁶⁵

İskele ve limanlarda kaçakçılık faaliyetlerinde bulunan başka bir grup olarak ise; Batum'dan kayıklarına yüklemiş oldukları tuzları Karadeniz'in memur gözetiminin olmadığı sahillerinde satan Trabzon kayıkçı esnafını görmekteyiz.¹⁶⁶ Karadeniz'de XIX. yüzyıl başında kıyılarda bulunan şehir ve kasabalarda, yüksek tonajlı gemilerin yanaşabileceği kapasitede limanların varlığından bahsetmek pek mümkün değildi. Avrupalı tüccar da kendi imkânlarıyla ticari faaliyetlerini sürdürmeye çalışmakta idi. Karadeniz kıyılarında yüksek kapasiteli limanların bulunmaması ve iskelelerin de yetersizliği yük ve yolcu taşımacılığında ara hizmet sektörünün doğmasına neden olmuştur. Limanlara giremeyen ve iskelelere yanaşamayan vapur/gemiler açıkta demirmek zorunda kalıyorlardı. Açıkta demiren gemi/vapurların yük ve yolcuları, kıyıya kayıkçılar veya mavnacılar aracılığıyla nöbet usulü¹⁶⁷ denen bir sistemle taşınyordu.¹⁶⁸ Kayıkçıların yaptıkları iş gereği gümrükten eşya kaçırma, kaçak mal veya yolcu taşıma gibi kaçakçılık faa-

¹⁶² Blaisdell, 2008, s.136.

¹⁶³ BOA., HR. İD., 309-3, 18 Mart 1278 (30 Mart 1862), Lef: 4.

¹⁶⁴ BOA., HR. İD., 309-3, 29 Zilkade 1279 (18 Mayıs 1863), Lef: 6.

¹⁶⁵ BOA., HR. İD., 309-3, 16 Ramazan 1279 (7 Mart 1863), Lef: 11.

¹⁶⁶ BOA., HR. İD., 309-22, 22 Cemaziyelevvel 1302 (9 Mart 1885), Lef: 2.

¹⁶⁷ Nöbet Usulü: Kıyıda açıkta kıyıya yapılan nakliye işlerinin düzene sokulması ve aynı zamanda kayıkçı esnafı arasında da adaleti sağlamak için kesintili olarak yapılan taşımacılık uygulamasıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. Tuğrul Özcan, "XX. YY.'nin Başlarında Nöbet Usulü Uygulamasına Bir Örnek: Fatsa Limanı", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu VII-Karadeniz Limanları Bildiriler Kitabı*, 2015, s. 401.

¹⁶⁸ Özcan, 2015, s. 397.

liyetlerine sıkça başvurduğu görülmüştür. Osmanlı Devleti, kayıkçılar aracılığıyla gümrükte yapılan kaçakçılığın önlenmesi için 1885'te bir nizamname yayınlamıştır. Bu nizamnameye göre vapur ve yelkenli gemiler ile gelen mallar, başka bir yere götürülmeden doğrudan gümrük noktasına getirilecektir. Kaçakçılık yapan kayıkçılar tespit edilerek mallarına el konulup, söz konusu malın iki katı para cezası ödeyeceklerdir. Ayrıca kaçakçılara yardım eden sandalcı ve memurlara da gerekli cezalar uygulanacağı belirtilmiştir. Devlete vergi verme mükellefiyetinde olan kayıkçılar kendi içlerinde hiyerarşik bir düzen içinde olmuşlardır. Karadeniz ticaretinde hem legal hem de illegal olarak etkili olan kayıkçıların, kaçakçılık yapmalarını önlemede devletin aldığı tedbirler pek etkili olamamıştır.¹⁶⁹

Osmanlı'nın, "sürekli kapitülasyonlar" döneminde yabancı tüccarlara vermiş olduğu ayrıcalıklar daha geniş hale gelmiş ve bu durum devlete; siyasi, sosyal ve ekonomik yönden zarar vermeye başlamıştır. XIX. yüzyılda Karadeniz'de; Avusturya, Fransa, İngiltere gibi devletlerin buharlı kumpanyaları seferler yapmaya başlayınca, yelkenli seferler düzenleyen Osmanlı tebaası denizcileri buharlı gemilerle rekabet edememişlerdir. Bunun üzerine Rumların, gemilerine Rus bandırası çekerek Rusya'nın küçük limanları arasında taşımacılık yaptığı gözlemlenmiştir.¹⁷⁰

Karadenizli denizcilerin gemilerine yabancı uyruklu bandıra çekmeleri de, kaçakçılık yaparken izlediği başka yöntemlerden birisi olmuştur. Karadenizli denizcileri, gemilerine başka bir devletin bandırasını çekmeye iten sebeplerin başında öncelikle vergi meselesi gelmektedir. Ecnebi devlet tebaasının faydalandığı düşük vergiden faydalanmak için gemilerini farklı devlet tabiiyetinde gösteren gemiciler, kaçak eşya ve yolcu taşıma gibi faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Rusya sahillerinde seyrüsefer eden Osmanlı ve Rus gemilerinden 20 kuruş vize harcı alınmakta iken 1894 senesinden itibaren Osmanlı sefine¹⁷¹ ve kayıklarının ödemesi gereken vize harcınının 100 kuruşa çıkarılması birçok Osmanlı gemisini Rusya

¹⁶⁹ Abidin Temizer, "Karadeniz Ticaretinde Seyyar İskeleler: Kayıkçılar", Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik- Samsun, 2013, s.1080.

¹⁷⁰ Mustafa Emre Kılıçaslan, "Bandıra Usulsüzlüklerine Bir Örnek: Trabzon Kayıklarındaki Rusya", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV: Doğu Karadeniz Limanları Bildiriler Kitabı*, KTÜ, 2012, s. 224.

¹⁷¹ XVIII. yüzyılda Karadeniz'de tüccarların ve gemicilerin kullandıkları gemilerin çoğundan "sefine" olarak bahsedilmiştir. Arapça "gemi, büyük kayık" anlamlarına gelen sefinenin ayırt edici bir özelliği tespit edilememiştir. Aygün, 2016, s. 357.

bandırası çekmeye mecbur etmiştir.¹⁷² Ayrıca “... kayıkçıların kayıklarına Rusya bandırası çekerek güyâ ecnebî bandırasını hâmil kayıklara me'mûrin-i devlet tarafından müdahale ve bunların taharrî olunmayacağı zehâb-ı bâtilina mechûlu'l-ahvâl eşhâsı pasaportsuz taşımak ve barut ve tuz gibi eşyâ-yı memnû'ayı serbestçe nakletmek maksadından münbais...” ifadesiyle kayıkçıların resmi organ takibatına maruz kalmamak için, Rus bandırası çekerek, kaçak yollardan Karadeniz sahillerine eşya getirmeye çalıştıkları görülmüştür.¹⁷³ Son olarak Rusya'nın yüzyılın sonlarına doğru kendi sahillerinde yabancı devlet bandıralı kayıkçıların balıkçılık yapmasını yasaklaması da, Karadenizli kayıkçıları gemilerine Rus bandırası takma yoluna itmiştir.¹⁷⁴

Denizcilerin bandıra işlemini gerçekleştirebilmeleri; 1850'li yıllardaki Osmanlı mevzuatına göre, geminin kaptan ve tayfasının tabiiyetine bakılmadan gemi sahibinin tabiiyeti esas alınarak gerçekleştirilebiliyordu (gemi sahibi 1/4 hisseyle gemi mülkiyetine ortak olsa bile). Bu şekilde gemilerine Rus tebaasından ortaklar bulan gemiciler, Rus bandırası çekebiliyorlardı. “Bandıra kapudanlı-ğı”¹⁷⁵ diye ifade edilen bu uygulamada; gemide Rus tebaasından bir kişi bulundurmamak ve geminin onun üzerine kaydedilmesi gerekmektedir.¹⁷⁶ Ancak buna rağmen Giresunlu Yorgi isminde bir kaptanın, Devlet-i Âliyye tebaasından olduğu halde, sefinesine Rusya bandırası çekerek Terme Limanı'na kaçak tuz çıkarıp sattığı görülmüştür. Kaçak tuz sattığı Polathaneli Pir Mehmet Reis kendisinden tuz aldıktan sonra, Yorgi'nin sefinesine el koydurup ihbar ücreti alabilmek için Rüsumat memurlarına ihbar etmiş ve hakkında başlatılan soruşturmada Rusya tebaasından olduğunu ileri sürse de Osmanlı tebaasından olduğu anlaşılmıştır.¹⁷⁷

¹⁷² BOA., BEO., 1658-124291, 19 Muharrem 1319 (8 Mayıs 1901), Lef: 5.

¹⁷³ BOA., BEO., 1658-124291, 19 Muharrem 1319 (8 Mayıs 1901), Lef:1.

¹⁷⁴ Kılıçaslan, 2012, s. 225.

¹⁷⁵ “... Rusya bandırasını hamil olmadıkça yük verilmemekte olmasıyla hem sevâhil-i mezkurede serbestçe seyr ü sefer etmek hem de rüsum ve tekâlif-i sâ'ireden kurtulmak maksadıyla sefâin-i mezbûre mutasarrıfları Rusya Devleti tebaasından kapıdan delâ'iliyle muvâza'aten 'akd ve tanzim ettikleri bir kıt'a sende mücebince mebhûs olan sefinelere Rusya bandırası keşide etmekte olub...”

BOA., BEO., 350-26185, 20 Recep 1311 (27 Ocak 1894), Lef:2.

¹⁷⁶ Kılıçaslan, 2012, s. 226.

¹⁷⁷ BOA., MVL., 733-26, 23 Zilkade 1283 (29 Mart 1867), Lef:1 / BOA., MVL., 733-26, 23 Zilkade 1283 (29 Mart 1867), Lef: 2.

Ecnebi bandırası çekme yöntemine Sinop'un Akliman¹⁷⁸ ve Trabzon'un Polathane¹⁷⁹ limanlarının memur denetiminin olmadığı iskelelerinde de rastlanılmıştır. Kaçak tuz yüklü sandallarla yakalandıkları sırada, iskeleye yanaşma bahanesi olarak hava şartlarını gösteren kaçakçıların yakalanmamak için Rusya devleti bandırası çektikleri görülerek kaçakçılığı meslek haline getirmiş olmalarından bahsedilmiştir.

XIX. yüzyılda Karadeniz'de tuz kaçakçılığının sıklıkla yapıldığı bölgeler olarak Kefken Adası ve Kerpe, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Bâbiâli'yi oldukça uğraştırmıştır. İzmit Sancağı Kandıra kazası sınırlarında yer alan Kerpe İlkçağ'da *Kalpe Limanı* olarak anılan ve şose yetersizliği nedeniyle ulaşımın zor olduğu bir kıyı şerididir. Kefken'le beraber bahsedilen Kerpe, adanın güney batısında Eski Kerpe ve Kerpe burunları arasında bulunan koyda yer almaktadır. XIX. yüzyılda önem arz eden Kerpe, Kefken Adası'nı Adapazarı, Kandıra, Seyrek ve Karasu'ya bağlayan yol üzerindedir. Yaklaşık 1.8 km. açığında bulunan Kefken ise Batı Karadeniz'de yer alan önemli bir adadır. Kuzeyi fırtınalara açık, güneyi ise Anadolu tarafında sığınak konumunda olduğu için¹⁸⁰, İlkçağdan itibaren denizciler için önemli bir bölge olma özelliğini devam ettirmiştir.

Kefken ve Kerpe'de güvenlik güçlerinin yetersiz oluşu, kaçakçıların rahatlıkla kaçakçılık yapmalarına neden olmaktaydı. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kolcuları, Kefken Adası'nda ve Kerpe'nin kayalık oluşundan dolayı kontrolü sağlayamıyorlardı. Bu nedenle; kotra ve sandallarla Doğu Avrupa ve Rus limanlarından getirilen yabancı menşeli tuz ya doğrudan Kerpe'ye aktarılmakta ya da Kefken'de depolanarak kıyıya taşınmaktaydı.

Kaçakçılığı yapan kişiler genellikle Lâzlar¹⁸¹ Kerç ve Batum'da¹⁸² ecnebi tuzu yüklü gemilerden gulet¹⁸³, kotra¹⁸⁴ ve sandallar aracılığıyla alınan tuzlar

¹⁷⁸ BOA., HR. HMŞ. İŞO., 169-16, 7 Rebiülevvel 1304 (3 Ocak 1887), Lef: 1.

¹⁷⁹ BOA., HR. İD., 309-3, 7 Şevval 1289 (8 Aralık 1872), Lef: 1.

¹⁸⁰ Enver Konukçu, "Latinlerden Osmanlılara Kefken ve Çevresi", Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, s. 474.

¹⁸¹ BOA., BEO., 45-3335, 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892), Lef: 2.

¹⁸² BOA., BEO., 45-3335, 2 Zilhicce 1308 (11 Şubat 1891), Lef: 7.; BOA., BEO., 45-3335, 22 Zilhicce 1309 (18 Temmuz 1892), Lef: 5.

¹⁸³ BOA, BEO. 45-3335/6 2 Zilhicce 1308 11 Şubat 1891. Gulet: İtalyanca "golette", İngilizce "schooner", Hollandaca ve Almanca "schoner", İspanyolca "escuna", Fransızca "goelette", Arapça "galyûn", ve Yunanca "skuna" olarak adlandırılmıştır. İlk başta taşımacılık, balıkçılık ve sünger avcılığında kullanılmışlardır. Karadeniz'de görülen türleri yük taşımacılığında kullanıldıkları için

Kefken’de depo edilerek, sandallarla Kerpe’ye aktarılmaktaydı. Kefken’de depolayıp Kerpe’ye aktardıkları tuzları Boğaz’dan geçirip Bulgaristan, Sırbistan, Varna, İşkodra ve Arnavutluk gibi ülkelere götüren kaçakçıların serbestçe hareket etmelerinde bazı memur ve liman reisleri sorumlu tutulmuştur. Kefken’i hareket üssü olarak kullandıkları ifade olunan kaçakçı Lâzlar’ın 1892 senesi Mayıs ayından Temmuz ayına kadar 200.000 kilo ecnebi tuzunu Kefken ve Kerpe üzerinden karaya çıkarıp, arabacılar vasıtasıyla Adapazarı’na kadar taşıdıkları tespit edilmiştir. Durumdan haberdar olan İdare, Ereğli Maden Nezareti’nin mahiyetinde bulunan römorkörlerden birini sahili koruması için görevlendirmiştir.¹⁸⁵ Yakalandıkları sırada tuzlarına el konan kaçakçıların, görevli memur ve kolculara ateş açtıkları ifade olunmuştur.¹⁸⁶ Aynı yıl Kefken civarında, ecnebi tuzu yüklediği kotrasında devriyeler tarafından yakalanan Sürmeneli Yusuf Reis, kotrasının limana götürülmesine engel olmak için devriyelere ateş açarken yakalanmış ve kotrasında iki martini tüfek, on beş fişek ve sekiz paket kurşun bulunmuştur. Aynı gün yedi yüz çuval tuzu kotrasına aktaran başka bir reise denk gelinmiş, devriyelerle karşılaştığı esnada sahile çıkararak yakalanana kadar iki yüz seksen çuval tuzu denize dökmüştür.¹⁸⁷

Kaçakçıların bu şekilde ateşli silah donanımına sahip olması memurların hayati tehlikesi sorununu ortaya koymakla beraber; kolcu eksikliği ve güvenlik meselesini de gündeme getirmiştir.¹⁸⁸ Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin kaçakçılığın önlenmesi ve karasal güvenliğin artırılması için bölgeye jandarma talebinde bulunması üzerine; özellikle Kandıra ve Kefken’de tuz kaçakçılığını önlemek için 50, 60 kadar jandarmanın bölgeye aktarılması isteniyordu. Ancak Meclis-i Mahsûs’da meselenin incelenmesi sonrası; belirtilen miktarda asker tahsis edilmesinin mümkün olmayacağı, yeni asker alımının da Seraskerliğe ve Hazine’ye yükünün

küpeşterleri yüksek; Akdeniz’de ise sünger avcılığında kullanıldıkları için tam tersi, küpeşterleri denize daha yakındır. Guletlerin, pruva direği tam armalı, grandı direği randa ve pik yelkenlidir. İki direği arasında açılan velana yelkenlileri de bulunmaktadır. Mustafa Gürbüz Beydiz, *Osmanlı Gemi Tasvirleri*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 69.

¹⁸⁴ Tek direkli, ince ve hafif, kısa yelkenli bir teknedir. Belgelerde *kotr* veya *koter* olarak geçmektedir. İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 396. Hem iç sularda hem denizde kullanılabilen kotraların donanmaya hizmet ettikleri de olmuştur. Ahşaptan yapılmış olup, latin yelken donanımlı olan kotraların kökeni Avrupa’dır. Beydiz, 2014, s. 67.

¹⁸⁵ BOA., BEO., 45-335, 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892), Lef: 2.

¹⁸⁶ BOA., BEO., 45-3335, 22 Zilhicce 1309 (18 Temmuz 1892), Lef: 5.

¹⁸⁷ BOA., BEO., 24-1790, 20 Cemaziyelahir 1308 (31 Ocak 1891), Lef: 2.

¹⁸⁸ Yaşayanlar, 2016, s. 762

ağır olacağı düşüncesiyle yarısı Dersaadet yarısı Şehremaneti alayından olmak üzere 20 nefer jandarmanın İzmit'e gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁸⁹ Fakat Kandıra ve Kefken'e yalnızca 15 nefer asker gönderildiği; onların da başlarında zabıta bulunmayışından dolayı görevlerini yeterince yerine getiremedikleri Maliye Nezareti'nden bildirilmiştir.¹⁹⁰

İdare, ele geçirdiği kaçak tuzları muhafaza etmek için 1892'de Kefken'de bir tuz deposu inşa ettirmiştir. Ancak güvenlik güçlerinin yetersiz oluşundan dolayı depo sürekli olarak kaçakçıların saldırılarına maruz kalmıştır. Bunun üzerine depoyu muhafaza etmek üzere jandarma gönderilmesi talebinde bulunmuştur.¹⁹¹ Talep üzerine bölgeye 3'ü Çatalca, 3'ü Biga ve 2'si Kartal'dan olmak üzere 8 nefer gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁹² Ancak jandarmalar bir yıl geçmesine rağmen bölgeye gönderilmemiş ve bu yüzden kaçakçılar depo için büyük tehdit oluşturmaya devam etmiştir.¹⁹³

Kandıra, Şile ve Kefken Bölgesi'nde Laz kaçakçılar tarafından gerçekleştirilen tuz kaçakçılığında; Osmanlı, kaçakçılardan ilk sıralarda “*kaçakçı Lâz*” diye bahsederken, kaçakçılığın önüne geçilemediği anlaşılmış olan iki yıl sonrası belgelerinde kaçakçılardan “*eşkîya*”¹⁹⁴ diye bahsetmeye başlamıştır.¹⁹⁵ Burada eşkıyalık kavramının Osmanlı için ne ifade ettiğinin tartışılması gerekir. Eşkîyalar tanımı gereği iktidar alanlarının dışında duran, boyun eğmeye yanaşmayan ve fiili güç uygulayıcı olabilmelerinden dolayı da potansiyel asî olarak değerlendirilmişlerdir. Genel olarak sebep ne olursa olsun “kanun dışında kalan” kişidir. Bu nedenle; sadece düzenli bir güce ait olmayan silahlı grup üyesi olan çete mensupları

¹⁸⁹ BOA., DH. MKT., 2029-80, 15 Teşrinisani 1308 (27 Kasım 1892), Lef: 1; BOA., DH. MKT., 2044-53, 3 Kânun-i Evvel 1308 (21 Ocak 1893), Lef: 1; BOA., DH. MKT., 2039-76, 21 Kânun-i Evvel 1308 (2 Ocak 1893), Lef: 1.

¹⁹⁰ BOA., BEO., 390-29229, 24 Ramazan 1311 (31 Mart 1894), Lef: 3.

¹⁹¹ BOA., BEO., 130-9729, 9 Kânun-i Evvel 1308 (21 Aralık 1892), Lef: 2.

¹⁹² BOA., BEO., 147-10980, 18 Kânun-i Sanî 1308 (30 Ocak 1893), Lef: 5.; BOA., BEO., 155-11599, 1 Şubat 1308 (13 Şubat 1893), Lef: 1.

¹⁹³ BOA., BEO., 299-22373, 4 Teşrin-i Evvel 1309 (16 Ekim 1893), Lef: 1; BOA., BEO., 390-29229, 24 Ramazan 1311 (31 Mart 1894).

¹⁹⁴ Bedbaht, talihsiz, günahkâr ve asî anlamlarına gelen “şak” kelimesinin çoğulu eşkıyadır. Türkçe'de yol kesen, haydut kelimeleri de eşkıya anlamında kullanılmaktadır. Osmanlı kaynaklarında genellikle şakî ve eşkıya kullanımı ile Celalî, eşira, haydut, kutta'ut-tarik (yol kesen) kelimeleri de eşkıya ifade etmek için kullanılmıştır. Mehmet Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri” *Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse, Kültür Yayınları, Samsun, Ekim 2017, s.12.

¹⁹⁵ BOA., DH. MKT., 2029-80, 15 Teşrinisani 1308 (27 Kasım 1892), Lef: 1.

da, kolayca soygunculara dönüşen kanun kaçakları da eşkıyalık kavramı içinde değerlendirilmekteydi.¹⁹⁶

Klasik dönemde Osmanlı Devleti; askeri düzendeki değişiklikler, ağırlaştırılmış vergiler ve maaşlarını zamanında alamayan askeri birliklerin eşkıyalığa başvurmaları neticesinde; levent, suhte eşkıyalıkları ve Celali İsyanları gibi önemli ölçüde eşkıyalık hareketleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu faaliyetler, Anadolu'da otorite ve güvenlik sorununa yol açarken, kırsal kesimde de ciddi bir tahribat ve talana neden olmuşlardır. Devlet, kendisine hizmet eden görevlilerin zulmü ve isyanlarıyla sıradan eşkıyalığı genel olarak zulüm, teaddî, şekavet gibi kavramlar çatısında toplamıştır.¹⁹⁷

Toplumsal bir kavram olarak bakıldığında eşkıyalık; toplumun en yoksul ama en genç ve gücü yerinde kesiminden beslenmekteydi. Yoksulluk, zulüm ve devletin baskı-denetim mekanizmasına bir tepki olarak kırsal toplumdan yeni bir seçenek olarak doğmuştur. Devletin yapmış olduğu faaliyetler ve bunlara taşradan gelen tepkiler neticesinde, kırsal toplum yapısal olarak köklü bir değişikliğe uğramıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyılın başlarında yerel silahlanma ve eşkıyalık gibi alternatif örgütlenmeler meydana çıkmıştır. Eşkıyalık; ordu ve medrese gibi kurumların topraksız, işsiz-güçsüz yoksul köylüleri kendi içine almasından doğmuştur. Eğitilip örgütlenen ve seferlerde kullanılıp savaş sonunda terhis edilen gruplardan doğan bir yığılma olmuştur. Terhis edilen bu askerler, paralı askerlere dönüşerek bir yandan da eşkıyalık ve yağmacılığa da girişmişlerdir. Basit köylüden topraksız levendlere, askerlere, sekbanlara ve eşkıyalara dönüşen bu kişiler toplumsal tip olarak köylü toplumundaki esas kökeninden uzaklaşarak; bir parça imtiyaz ve kalıcılık elde edebilmek için çatışan bir tipe dönüşmüştür.¹⁹⁸

Arşiv belgelerinde tuz ve de tütün kaçakçılarından eşkıya olarak bahseden devlet; yasalara aykırı hareket eden gruplardan bahsedilirken kullanılan bir terim

¹⁹⁶ Eric J. Habsbawm, *Eşküyalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011, s. 15.

¹⁹⁷ Öz, s.16,19.

¹⁹⁸ Karen Barkey, *Eşküyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 181, 182.

olan eşkıyalığı, kaçakçıların toplumsal düzeni bozmada etkili olduklarını vurgulamak için de kullanmıştır.¹⁹⁹

Karadeniz sahillerinde gerçekleşen tuz kaçakçılığının ortaya çıkardığı önemli problemlerden biri de salgın hastalıkların yayılmasına sebep olmalarıdır. XIX. yüzyılda Hindistan'da Ganj ve Brahmaputra Nehri kaynaklı olarak ortaya çıkan kolera, pandemik olarak küresel bir tehdit haline dönüşmüştür.²⁰⁰ Milyonlarca Hintli'nin kutsal saydıkları Ganj Nehri'nde, yıkanıp günahlarından arındıkları düşüncesiyle gerçekleştirdikleri dini törende, sıhhi olmayan şartlarda toplanmaları hastalığın ortaya çıkıp yayılmasına neden olmuştur. 1817'ye kadar Hindistan sınırında kalan kolera, İngilizler'in askeri ve ticari faaliyetleri neticesinde Seylan ve Güneydoğu'ya; daha sonra da Çin'e ve Japonya'ya yayılmıştır.²⁰¹ 1822 yılında; hastalığın Bağdat-Anadolu istikametinden Akdeniz sahillerine ulaşmasıyla da Osmanlı topraklarında görülmeye başlamıştır.²⁰²

XIX. yüzyılda sıklıkla görülmeye başlayan kolera hastalığı, Karadeniz Bölgesi için de büyük bir tehdit oluşturmakta idi. Özellikle Rusya Müslümanları'nın hac ibadetlerini yerine getirmek için Karadeniz yolunu kullanmaları hastalığın yayılması konusunda bölgeyi tehdit altında bırakmıştır. XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Müslümanlık, Rusya'da inançlar arasında ikinci sırada yer almaktaydı. Kafkasya, Kırım, Buhara, Hive ve Sibirya'da Müslümanlar çoğunluğu oluşturmaktaydı. Rusya Müslümanları olarak tanımlanan bu grup, her sene Hicaz'a hac ibadetlerini ifa etmek için gittiklerinde, kolera hastalığının yayılmasında oldukça etkili olmuşlardır. Rusya Müslümanları Hicaz'a gitmek için 3 yol kullanmıştır. İlk olarak Kuzey ve Doğu Karadeniz limanlarından deniz yolu, Trans-Kafkasya yolu olarak bilinen Bağdat'tan Hicaz'a inen yol ve son olarak Kuzey Afganistan ve Kabil üzerinden Hindistan'a uzanan yolu kullanmışlardır. Buharlı gemi kullanımının yaygınlaşması ve Rusya'nın demiryollarının Kuzey ve Doğu Karadeniz limanlarına ulaşması nedeniyle hacı adayları deniz yolu ulaşımını tercih etmişlerdir. Hicaz'daki kolera salgınlarının, Hindistan üzerinden giden güzergâhta artmasından dolayı Karadeniz yolu özellikle tercih ediliyordu. Kara-

¹⁹⁹ Dıgıroğlu, 2007, s. 103.

²⁰⁰ Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 5.

²⁰¹ Özgür Yılmaz, "Trabzon'da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)", *Mavi Atlas Dergisi*, C. 5, S. 1, 2017, s. 181.

²⁰² Ayar, 2007, s. 22.

deniz yolu; Batum, Poti, Sohum, Feodosya, Kerç, Novorossisk, Sivastopol ve Odesa limanlarından başlayıp İstanbul, İzmir ve İskenderiye üzerinden Süveyş Kanalı geçilerek Hicaz'a ulaşmıştır. XX. yüzyıl başlarında her yıl ortalama 25.000 hacı adayının Karadeniz yolu üzerinden Hicaz'a vardığı gözönünde bulundurulduğunda, yolun önemi ve aktifliği de ortaya çıkmaktadır.²⁰³

Osmanlı Sıhhiye İdaresi, Rusya sahillerinde görülen kolera salgınları nedeniyle İstanbul'a uğrayacak olan hacı kafillesi taşıyan vapurları Sinop'a yönlendirmekteydi. Ayrıca Bakü ve Revan'da meydana gelen koleranın Tiflis ve Kerç'e de bulaşması nedeniyle Kasım 1904'te Batum ve Poti'den hareket eden hacı kafillesi gemilerinin Sinop Tahaffuzhanesi'nde karantina altında tutulmasına karar verilmiştir. Ancak koleranın, hemen akabinde Batum'a da yayıldığı ortaya çıkınca karantina uygulaması Batum'dan çıkan tüm gemiler için geçerli olmuştur.²⁰⁴

Karadeniz'de Laz kaçakçılar tarafından gerçekleştirilen tuz kaçakçılığı da; kaçakçıların Batum, Kerç gibi limanlardan aldıkları tuzları Karadeniz sahillerine, karantina görmeden getirmeleri kolera hastalığının yayılmasına neden olabileceği düşüncesine sevk etmiştir.²⁰⁵ Rusya tarafından gelen gemiler karantinahaneye²⁰⁶ uğrayıp, muayene edildikten sonra, patente adı verilen sıhhiye tezkeresini almak mecburiyetinde idi. Gemilerde bulundurulması gereken evraklardan biri olan *sıhhiye tezkeresi*, belgelerde *patente* (orijinal ismi *patente de sante*) ismiyle karşımıza çıkmaktadır. Geminin hastalık tehdidi taşımayıp, temiz olduğuna dair limanlardan geçiş izni alabildiği pasaport niteliğinde bir evraktır. Bir limana uğrayan gemi kaptanı, öncelikle karantinahaneye yanaşır ve karantina memuruna pa-

²⁰³ İsmail Yaşayanlar, "Hicaz Yolunda Kolera: Rusya Müslümanlarının Kullandığı Karadeniz Hac Yolu ve Koleranın Yayılımına Etkisi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. IV, S. 2, 2015, s. 182-183.

²⁰⁴ Yaşayanlar, 2015a, s. 191.

²⁰⁵ BOA., BEO., 45-3335, 22 Zilhicce 1309 (18 Temmuz 1892), Lef: 5; BOA., BEO., 34-2512, 23 Cemaziyelahir 1309 (24 Ocak 1892), Lef: 1; BOA., BEO., 45-3335, 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892), Lef: 4; BOA., BEO., 33-2458, 22 Zilhicce 1309 (18 Temmuz 1892), Lef: 1; BOA., BEO., 45-335, 11 Muharrem 1310 (5 Ağustos 1892), Lef: 1.

²⁰⁶ Bir geminin limana yanaşmasından sonra patentesi ve sıhhi durumunu muayene edip geminin limana mal veya yolcu çıkarmasına müsaade eden kuruluşa karantinahane denilmektedir. Karantina hekimi tarafından muayene edilen gemiler, gerek görülmesi halinde tahaffuzhanelere sevk edilip dezenfeksiyon işlemine tabi tutulurlardı. Kara yolları üzerinde de kurulabilen karantinahaneler, hastalık şüphesi olan kervan ve yolcuları sıhhi yönden tetkik edip karantinaya alma; gerektiğinde yolcu ve eşyaları dezenfeksiyon merkezi olarak bilinen tebhirhanelere sevk etme hakkına da sahip olmuşlardır. İsmail Yaşayanlar, "Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2015, s. 135.

tentesini gösterip, geminin sıhhi durumuyla ilgili bilgiler vermek mecburiyetinde olurdu. Patente, geminin muamele gördüğü karantina işlemine göre temiz, şüpheli ve bulaşık olmak üzere üç şekilde değerlendirilmekte idi. Bir patentenin “temiz” olarak değerlendirilmesi için; o patentenin, hastalık görülen limanda hastalığın sönmesinden otuz gün sonra verilmesiyle mümkün olabiliyordu. Eğer ki patente hastalık söndükten on beş gün sonra verilmişse o patente “şüpheli” grubuna giriyordu. Son olarak hastalık görüldükten on beş gün sonra verilen patenteler ise “bulaşık” patente olarak değerlendiriliyordu. Gemi herhangi bir limana girdiğinde, patente vizesi ve tıbbi muayene esnasında geminin pruva direğine veya en iyi görülebilecek yerine düz sarı bayrak asmak mecburiyetinde idi. Bu, karantina uygulamalarında genel olarak belirlenmiş bir denizcilik işareti idi. Sarı bayrağın asılı olması, hiç kimsenin gemiden çıkamayacağı ve gemiye de sadece karantina memurlarının girebileceği anlamına geliyordu. Eğer gemi şüpheli patenteye sahip ise; dört parçaya bölünmüş iki kare çapraz siyah iki kare çapraz sarı renge boyalı bayrağı asması gerekmektedir.²⁰⁷

XIX. yüzyıl Osmanlı denizciliğinde gemilere sıhhiye tezkeresini vermekle görevli kurum olarak *şehbenderlik* müessesesi göze çarpmaktadır. Farsça “kral veya hükümdar” anlamına gelen “*Şeh veya Şah*”; ve “deniz veya büyük bir nehir üzerinde liman” anlamına gelen “*bender*” kelimelerinden oluşan “*şehbender*” kelimesi “ticaret reisi, konsolos, ecnebi memleketlerde bulunan memur-i mensup” anlamını taşımaktadır.²⁰⁸ Ayrıca liman reisliği veya liman başkanlığı anlamlarına da geldiği söylenebilir.²⁰⁹

Sanayi Devrimi’yle Avrupalı Devletler’in üretim güçleri artarak ticaret kapasiteleri ve potansiyelleri de bu doğrultuda genişlemiştir. Bu gelişme ülkelerin konsolosluk ilişkilerine de yansdığı için Osmanlı Devleti bu gelişmelere ayak uydurabilmek ve yeni bir temas kanalı oluşturmak için XIX. yüzyıl başlarında şehbenderlik faaliyetleri için adım atmıştır. Başlangıçta elçilik hizmetlerinin gölgesinde yürütülen şehbenderlik kurumu III. Selim döneminde şekillenmiş, Harici-

²⁰⁷ Yaşayanlar, 2015b, s. 131-132.

²⁰⁸ Mahmut Akpınar, “XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 41, S. 2, 2017, s. 128.

²⁰⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)* Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 618.

ye Nezareti'nin kurulmasından sonra kurumsallaşarak örgütsel olarak yapısını güçlendirmiştir.

Kırım Savaşı döneminde dış politika ve bürokrasi trafiği Hariciye Nezareti'nin etkinliğini daha da arttırarak, nezaretin sistemli bir şekilde geliştirilmesi meselesini ortaya çıkarmıştır. Tüm birimleriyle giderek daha gelişmiş ve donanımlı bir hale gelen Osmanlı hariciyesi içinde şehbenderlik müessesesi de gelişmiş ve nezaretin önemli bir birimi haline gelmiştir. 1840lar'ın sonlarında 10 başşehbender ve 15 şehbenderden oluşan müessese, 1870'lere gelindiğinde 26 başşehbender ve 37 şehbendere yükselmiştir.²¹⁰

Genellikle ticaretin yoğun olarak yapıldığı şehirlere tayin edilen şehbenderler, Osmanlı tüccarının faaliyet ve sorunlarına yardım etme konusunda da görevliydi. Deniz ticaretinin etkinliğinden ötürü şehbenderlere; ticari gemiler ve Osmanlı deniz tüccarlarının karşılaştıkları problemlerin çözümü kapsamında da görevler verilmiştir. Yeni yaptırılacak vapurun sipariş ettirilmesi, yapımının denetlenmesi ve masraflarının rapor edilmesi gibi konular da şehbenderlerin vazifeleri arasındadır. Ayrıca Osmanlı tebaasından gemicilerin birbirleriyle ve yabancı devlet tebaasından gemicilerle bir olay yaşanması veya suç işlenmesi gibi durumlarda Osmanlı şehbenderi hakem vazifesi görerek zabıtname tutar ve bunu Hariciye Nezareti'ne bildirmekle yükümlüydü. Bunlarla beraber Osmanlı ve yabancı ülke tüccarlarının gemilerine sıhhiye patentesi verilmesinden de şehbender sorumluydu.²¹¹

Osmanlı Devleti; Karadeniz'de Rusya tuzu kaçakçılığının ciddi ölçüde arttığından şikâyetçi olarak, kaçakçıların yerli tuzları ecnebi tuzlara karıştırmalarının önüne geçebilmek için, Rusya iskelelerinde bulunan şehbenderliklere, yükleri kaçak ve yerli tuzla karıştırılmış olan gemilerin konşimentolarına²¹² *mahlûta-i tuz* ibaresinin yazılması talimatını vermiştir. Bu şekilde kaçak tuz yüklü gemileri daha

²¹⁰ Akpınar, 2017, s. 135.

²¹¹ Yasemin Zahide Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2014, s. 74, 76.

²¹² Taşıyan veya onu temsilen kaptan tarafından tek taraflı olarak düzenlenen; yükün taşınmasını teslim aldığı ve varış limanına da aynı şekilde taşıyacağını taahhüt eden bir evraktır. Ortaçağ'da gemi katibi tarafından, isteği üzerine, yükletene bir ispat belgesi olmak üzere verilen, gemideki yük listesinin suretidir. Tahir Çağa - Rayegân Kender, *Deniz Ticareti Hukuku II Navlun Sözleşmesi*, Levina Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 65.

kolay tespit edebilmeyi amaçlamıştır. Ancak ele geçirilen bazı kaçak tuz yüklü gemilerin belgelerinin şebenderler tarafından tasdik edilip, tuz kaçırılmaya müsaade ettiklerine denk gelinerek; şebenderlerin de tuz kaçırılmasında yardımcı oldukları anlaşılmıştır.²¹³

Salgın hastalıkların etkili olduğu dönemde; hastalıkların bir şehirden, mahalleden veya köyden diğerine bulaşmasını önlemek için duruma göre kısa veya uzun vadeli olarak askeri birlik, jandarma, polis ve donanma aracılığıyla geçiş sınırlama uygulamasına gidilmiştir. Kordon denilen bu uygulamada, özellikle Karadeniz sahillerinin kordon altında tutulması önemliydi. Karadeniz'in kayalık, yerleşimin olmadığı ve ıssız bölgelerinde tuz, tütün, silah ve insan kaçakçılığı yaygın olarak görülmekteydi. Kaçakçılık yapan gruplar; karantina denetimine tabi olmadıkları için kolera hastalığının yayılması hususunda büyük tehdit oluşturuyorlardı. Bu nedenle Sinop merkez olmak üzere doğu ve batısı olarak Karadeniz sahilleri ikiye ayrılarak, her biri için ayrı ayrı vapurlar kullanılmıştır. Kordonlarda görev alan kayık ve vapurla, kaçakçılıkla mücadele konusunda kaptan yalnız bırakılmasın diye kaptanın yanına sıhhiye gardiyanları verilmekteydi. Kimi zaman da Bahriye Nezareti'nden görevli askerler de kayık ve vapurlarda yer alabiliyordu. Bahriye'nin asker göndermemesi durumunda ise jandarmadan ve tarassut kayıkları olarak bilinen muhafaza vapurlarından destek sağlanıyordu.²¹⁴

Karadeniz'de, Kefken ve Kerpe'de gerçekleşen tuz kaçakçılığına benzer bir kaçakçılık örneği de Gideros Limanı'nda görülmüştür. Kaçakçı Lazlar, Fakaz (Kastamonu) İskelesi'ne tuz yüklü sandallar çıkardıkları sırada görevli memurlar tarafından yakalanmış ve kaçakçıların görevlilere silahlı saldırıda buldukları ifade olunmuştur. Kaçakçılar ile memurlar arasında gerçekleşen bu saldırıda Gideros Limanı'nda birçok tuz yüklü sandalın bir arada olduğu tespit edilmiştir.²¹⁵ Eskiden korsanlar için de önemli bir sığınak konumunda olan Gideros Limanı'nı bir nevi antrepo olarak kullanan kaçakçıların burada serbest bir şekilde istedikleri mahallere tuz nakli yapmış olduklarına tesadüf edilmiştir. Memurlara ateşli saldırıda bulunabilecek cürette de olmaları; hem hazineyi zarara uğrattıkları hem de ahalinin huzurunu bozdukları düşüncesiyle Babîâli ve İdare'yi harekete geçirerek

²¹³ BOA., HR. İD., 309-32, 19 Şevval 1305 (29 Haziran 1888), Lef: 2.

²¹⁴ Yaşayanlar, 2015b, s. 165.

²¹⁵ BOA., DH. MKT., 1751-121, 4 Ağustos 1306 (16 Ağustos 1890), Lef: 1.

sahili muhafaza altında tutmak için Ziyet-i Derya isimli vapur görevlendirilmiştir.²¹⁶ Vapurun sahili muhafaza ettiği sırada kaçakçılığın önu bir nebze alınmış olsa da iki ay sonrasında vapurun oradan kaldırılmasından sonra kaçakçılık devam etmeye başlamış ve sahili teftiş ve muhafaza etmek için bir vapur bulundurulmadıkça da, kaçakçılığın Boğaz'a kadar devam edip önünün alınamayacağı Düyûn-ı Umûmiye İdaresi tarafından Bahriye Nezareti'ne bildirilmiştir.²¹⁷

Doğu Karadeniz'de gerçekleşen tuz kaçakçılığında ise Trabzon, Polathane²¹⁸ ve Rize limanlarının özellikle memur olmayan iskelelerinde yoğunlaşmıştır. Batum ve Kerç sahili boyunca uzanan Rus memlahalarından alınan tuzlar Osmanlı yelkenli sefineleriyle Karadeniz'e getirilmiştir. Kaçak tuzun Rusya'dan ihraç edilmesini yasaklamak gibi bir önlem alınmaya çalışılsa da Rusya Devleti'ne kabul ettirilememiştir.²¹⁹ Bu dönemde Rusya tuzu kaçakçılığının ciddi biçimde arttığı ve her sene tuz yüklü sefinelerin Kırım'dan Osmanlı sahillerine hareket ettiği gözlemlenmiştir.²²⁰ Evraklarını şehbenderhaneye vize ettirmeden Batum, Poti ve Sohum limanları arasında kaçak eşya ticareti yapan kaçakçıların bu işi meslek haline getirmiş olmalarından yakınılmıştır. Rusya'ya çay ve konyak gibi ürünler götüren kaçakçılar, karşılığında tuz ve barut almışlardır. Bu dönemde Lazistan sahillerinde Avusturya, Rusya ve Osmanlı vapurlarının seyrişer etmelerinden dolayı Karadenizli denizciler bu vapurlarla rekabet etmek durumunda kalmışlardır. Batum'a gelen iki tonilatoluk bir kayığın şehbenderhaneye liman, patente ve taşıdığı yük için 4 ruble ve 40 kapik vergi vermesi gerekmektedir. Aynı şekilde Rusya gümrük liman idarelerine de vergi verdiği ve bu kayığın yakıt harcaması da eklenip; reis ve tayfasının maaşları gibi masraflar da göz önünde bulundurulduğunda tuzu neden kaçak surette temin ettikleri açıklanmaya çalışılmıştır.²²¹ Kaçakçıların Rusya tuzuna yönelmelerindeki önemli sebeplerden birisi de Karade-

²¹⁶ BOA., DH. MKT., 1790-58, 24 Teşrinisani 1306 (6 Aralık 1890), Lef: 1.

²¹⁷ BOA., DH. MKT., 1776-1, 15 Recep 1308 (24 Şubat 1891), Lef: 1.

²¹⁸ Trabzon merkezinin 14 km. batısında yer alan Akçaabat'ın eski adı Platana veya Platena olarak bilinmektedir. Bu isim daha sonra Polathane olarak kullanılmaya başlanmıştır. Polathane kelimesi demir fabrikası anlamına gelmektedir. Sinop limanından sonra Karadeniz sahillerinde en ehemmiyetli liman olarak görülen Polathane Limanı kuzeybatı yönünden gelen rüzgarlara karşı korunaklı olması yönüyle zaman zaman Trabzon Limanı'na alternatif olarak kullanılmıştır. Yunus Emre Aydın, "19. Yüzyılda Doğu Karadeniz'in Küçük Limanlarındaki ve İskelelerindeki Ticari Faaliyetler.", Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu VIII. Bildiriler Kitabı, İstanbul, 2016, s. 44.

²¹⁹ BOA., HR. İ D., 309-22, 22 Haziran 1301 (4 Temmuz 1885), Lef: 3.

²²⁰ BOA., HR. İ D., 309-32, 19 Şevval 1305 (29 Haziran 1888), Lef: 2.

²²¹ BOA., HR. İ D., 309-52, 26 Haziran 1909, Lef: 1.

niz’de tuz satış fiyatının Rusya’dakine oranla daha yüksek oluşudur. Bu nedenle tuz satış fiyatının, kaçakçılığı önlemek için düşürülmesi gerekliliği önerisinde bulunulmuş; Babıâli, bu önlemin kaçakçılığı önlemede yeterli olmayacağını düşünse de tuz fiyatını yarısı kadar aşağıya çekmiştir. Buna rağmen kaçak tuz fiyatlarıyla rekabet edilemeyerek, mağaza ve dükkan sahiplerinin tuz fiyatını kendilerinin aşağıya çektikleri görülmüş; Rusya tuzu kaçakçılığının “*endişeye şayan derecede*” arttığı ifade olunarak sahillerde karakol vapuru bulundurulup, karadan da jandarma kuvvetleri bulundurulmasına karar verilmiştir.²²² Bu dönemde Rusya tuzunun putu²²³ tahminî olarak 25 kapık olduğu belirtilerek Atina²²⁴, Hopa, Arhavi, Viçe limanlarına bağlı yelkenli kotralar Rusya tuzu alıp satmışlardır. Tuz fiyatının düşürülmediği müddetçe kaçakçılığın önünün alınamayacağı vurgulanmıştır.²²⁵ Yabancı vapur kumpanyalarından ötürü kayıklarına yük bulamadıklarından şikâyetçi olan gemiciler; şehbenderhaneye uğramanın ortaya çıkardığı vergi ve masraf ağırlığını da dile getirerek fiyatı ucuz ve ithal edilmesi pek de zahmetli olmayan tuz kaçakçılığından kâr sağlamaya başlamışlardır.²²⁶

Karadeniz’de gerçekleşen tuz kaçakçılığı sadece Rusya limanlarından getirilen tuzlarla olmamıştır. Aynı zamanda Akdeniz’den Rusya’ya ve Sırbistan’a gidecek olan tuz yüklü gemilerin Boğaziçi, Tuna ve Karadeniz limanlarında hava muhalefeti ve yüklerinin aktarma yapılacağı kayıkların gelmemesi gibi bahanelerle; memur kontrolünün olmadığı sapa ve تنها mahallere demir atmalarıyla da gerçekleşmiştir. Karadeniz ve Tuna’ya gidecek olan ecnebi tuzu yüklü gemiler Osmanlı limanlarına yanaşıp belirttikleri bahanelerle uzunca bir süre demir atarak civar köylere ve mahallere tuz ihracı yapmışlardır.²²⁷ Bunun haber alınması üzerine, durumun tuz gelirlerini azaltmaya neden olduğu endişesiyle, Karadeniz limanlarına gitmek üzere İstanbul limanlarına uğrayacak gemiler için beş maddelik bir

²²² BOA., HR.İD., 309-52, 14 Ağustos 1910, Lef: 3.

²²³ Put: Kars ve çevresinde kullanılan bir ölçü birimidir. Iğdır’da bir put 16,4 kg. kadardır., s. 100.

²²⁴ Atina iskelesi ile ilgili olarak çok fazla belge bulunmamaktadır. Daha çok XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonrasıyla ilgili belgelerde Atina kazasının Radaşın (Ardeşen) iskelesine tuz indirildiğine dair belge, bölgede tuz ticareti yapıldığını göstermektedir. 1319 tarihli belgede Ardeşen halkının tuz tedarikinde zorluklar yaşamasından dolayı, bölgeye tuz ambarı inşası talebinde bulunmuş, ancak bu belgeye cevaben 1320 tarihli belgede bu talebin Düyun-ı Umumiye Komiserliği’nce uygun görülmediği Trabzon vilayetine bildirilmiştir. Aydın, 2016, s. 49.

²²⁵ BOA., HR. İD., 309-54, 17 Ağustos 1916, Lef: 1.

²²⁶ BOA., HR. İD., 309-56, 5 Teşrinievvel 1912, Lef: 1.

²²⁷ BOA., HR. İD., 309-2, 14 Şevval 1279 (4 Nisan 1863), Lef: 2; BOA., HR. İD., 309-2, 26 Şevval 1279 (15 Nisan 1863), Lef: 3.

nizamname yayınlamak üzere düzenlemeye gidilmiştir. Gemilerin sadece Haliç ve İstinye Körfezi Limanları'nda demir atabilecekleri; akşamları Haliç'te gemilerin seyrüsefer etmelerinin yasak olmasından dolayı da buna aykırı hareket eden gemilerden para cezası alınacağı bildirilmiştir.²²⁸ Nizamnamede; ecnebi tuzu yüklü gemilerin Osmanlı limanlarına girmeye mecbur olması durumunda; kaptanın, karantinahaneden perâtikasını²²⁹ alıp limana yanaşma sebebini Rûsumat İdaresi'ne bildirmek mecburiyetinde olduğu belirtilmiştir.. Ayrıca gemilerin 48 saatten fazla tevkif olunması gibi durumlarda da Yenikapı, Üsküdar, Bahçekapısı, İstinye, Umuryeri ve Büyükdere limanlarından başka yerde demir atmalarına izin verilmemiştir. Kaptanlardan bu hususlara aykırı hareket etmeleri durumunda 20 Osmanlı lirası para cezası ile römorkör vapurunun tahsis ücretleri alınmıştır.²³⁰

Osmanlı Devleti sahillerini korumak ve kaçakçılık yoluyla maruz kaldığı gelir kaybını önlemek amacıyla bazı önlemler almıştır. Denizdeki kaçakçıları takip edip yakalamak için Düyun-ı Umûmiye, Bahriye Nezareti ve Reji İdaresi tarafından “tarassut kayıkları”, “karakol vapurları” ve “muhafaza vapurları” adı verilen sahil güvenlik timleri oluşturmuştur.²³¹

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi tuz kaçakçılığı ile mücadele kapsamında liman ve sahillerin muhafazası için iki muhafaza gemisi satın almıştır. Kaçakçılığın sık görüldüğü yerlerde fiyatları düşürme gibi uygulamaya gidilmiştir. Kaçakçılığın önemli merkezlerinden olan Sisam Adası tuzlarını kiralamış ve Girit Adası tuzları da idarenin kontrolüne verilerek Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kaçakçılık bölgesi de dâhil olmak üzere tüm tuz kaynaklarına sahip olmuştur.

Kaçakçılıkla mücadele edilmesinde kolcular, önemli bir statüye ulaşmışlardır. Taşra personelinin 1/3'i kadar olan kolcular, sınır uçlarda tuz ve tütün kaçakçılığının önlenmesi için ruhsatlı silah taşıyabilme hakkına sahip olmuştur. Başlangıçta Osmanlı Hükümeti kolculara silah taşıma ruhsatı verilmesini olumlu

²²⁸ BOA., HR. İD., 309-3, 26 Şevval 1279 (16 Nisan 1863), Lef: 5.

²²⁹ Hastalık görülmeyen yerlerden gelen temiz patentli gemilerin karantinahanede işlemlerini yaptırdıktan sonra aldıkları belgeye *perâtika* (pratika) denilmektedir. Pratika; hastalık şüphesi olmayan ve temiz patente almaya hak kazanan gemiler için serbest geçiş izni anlamına gelmektedir. Yaşayanlar, 2015b, s. 134.

²³⁰ Sağlam, 2007, s. 214-216.

²³¹ Dıġıroġlu, 2007, s. 106.

karşılamaıysa da daha sonra silah taşıma ruhsatı verilmiş ve kolcular da Osmanlı vatandaşı sayılmışlardır.²³²

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi tuz kaçakçılığının önlenmesi için Osmanlı Hükümeti'nden yardım isteyerek kaçakçılığın hazineye verdiği zararı bildirmiştir. Ayrıca görevli memurların kaçakçılık konusunda İdare'ye yardım etmediği de temel sebep olarak belirtilmiştir.

Osmanlı Hükümeti, tuz kaçakçılığında Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne yardım edeceğini Muharrem Kararnamesi ile taahhüt etmiş olmasına rağmen sözünü yerine getirmede tam sorumluluk sahibi olmamıştır. İdare Meclisi, kaçakçı kayıkları yakalamak için gambot satın alma talebinde bulunduysa da bu konuda izin verilmesi için hükümet anında müdahalede bulunmayıp oyalayıcı bir tutum sergilemiştir.²³³

²³² Özcan, 2011, s. 116-120.

²³³ Morawitz, 1978, s. 221.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüzde varlığını sürdürmeye devam eden bir olgu olan kaçakçılık kavramının temelinde yasaklama yatmaktadır. Bununla beraber resmi organ takibatından kaçıp kayıt dışı kâr elde etme ve daha az vergi verme meseleleri de kaçakçılığa başvurma nedenleri arasındadır.²³⁴ XIX. yüzyılda Avrupa mali denetiminin yayılımının sonucu olarak Karadeniz Bölgesi'nde; Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Reji ve Ereğli Maden Şirketi'nin etkinlikleri görülmeye başlanmıştır. Tütün ve tuz tekellerinde getirilen yasaklamalar üreticiyi ürünü kaçak yoldan temin etmeye sevk etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren önemli bir gelir kaynağı olan tuz, 10 Mart 1862'de devlet inhisarı altına alınmasından sonra Osmanlı Bankası ve Galatalı Bankerlere olan borca karşılık geliri teminat olarak gösterilip Rüsûm-ı Sitte İdaresi'ne devredilmişti. Ardından Muharrem Kararnamesi ile Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kurulmuş ve tuz tekeli İdare'ye devredilmiştir. İdare, göreve başladığı 1882 senesinden itibaren tuz işletmeciliğinde, üretimi arttırmaya yönelik geliştirici politika izlemiştir. Demiryollarını limanlara bağlayarak tuzun nakliyesinde yaşanan sıkıntıları ortadan kaldırmıştır. Tuz kaçakçılığıyla mücadelede, özelde çalışmanın konusu olarak Karadeniz'de gerçekleşen tuz kaçakçılığında ciddi önlemler almıştır. Öncelikle titizlikle işlenen bir kayıt sistemi oluşturmuştur. 1862 Nizamnamesi'yle getirilen tuz satışında tezkere kullanma uygulamasını devam ettiren İdare, tuz işletmeciliğinde tezkere kullanımına ciddiyetle önem vermiştir. Tezkere sahteciliği İdare'nin sıklıkla yaşadığı sorunlardan birisi olmuş ve bu konuda kullanılan kağıdın, mürekkebin kalitesine kadar; tezkere üzerinde herhangi bir oynama, silinti, kazıntı yapılmaması için düzenlemeler getirmiştir. Tezkeresiz tuz satışına hiçbir şekilde müsaade etmeyen İdare, buna aykırı hareket edenlere de hukuki yaptırımlar uygulamıştır. Memlaha, ocak ve ambarlarda gerçekleşen kaçakçılıkta görevli memur ve işçilerin tezkere sahteciliği, kantar ayarıyla oynama gibi tuzdan sağlanan geliri azaltmaya yönelik davranışlarda bulunmaları da İdare tarafından tespit edilmiş ve sorumlu memurlar hakkında cezai uygulamalar yapılmıştır.

²³⁴ Demirel, 2014, s. 299.

Karadeniz’de deniz yoluyla yapılan kaçakçılık İdare’nin sürekli uğraştığı meselelerden birisi olmuştur. Rusya’dan getirdikleri tuzu, genellikle Karadeniz’in memur denetiminin olmadığı tenha ve sapa limanlarına çıkararak kaçakçılar; Batı Karadeniz’de Kefken, Kerpe, Şile, Kandıra, Ağva, Gideros gibi iskeleleri tercih ederken Doğu Karadeniz’de Trabzon, Polathane, Akçaabat, Rize, Giresun ve Ordu iskelelerinde etkin olmuşlardır. Bahsedilen iskelelerin kör ve kayalık noktalarını tercih eden kaçakçılarla mücadelede Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Bahriye Nezareti ile işbirliği içinde olmuş ve kaçakçılığı önlemek için özel sahil güvenlik timleri oluşturmuştur.

Kaçakçıların İdare tarafından tespit edildiği sıralarda, kolcu ve memurlara silahlı saldırıda buldukları gözlemlenmiş ve etnik bir ifadeyle Laz kaçakçılar diye belirtilen kaçakçılardan daha sonralarda eşkıya diye bahsedilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin kaçakçıları eşkıyalık kavramı içine almasında; kaçakçıların bu işi meslek haline getirmeleri ve ateşli silahlarla görevli memurlara saldırabilecek cürette olup bölge halkının huzur ve asayişini bozdukları düşüncesi yattığı düşünülebilir.

Tuzun kaçak surette Karadeniz iskelelerine sokulmasının arkasında; XIX. yüzyıl Karadeniz deniz ticaretinde yaşanan gelişmelerin olduğu da söylenebilir. Sanayi Devrimi’yle gemilerde buhar gücü kullanılmaya başlanmış ve Karadeniz’de de buharlı gemiler seyrü sefer etmeye başlamışlardır. Avusturya, İngiliz ve Rus vapur kumpanyalarının Karadeniz sularında görülmesi, Karadenizli gemicileri rekabet ortamına sürüklemiştir. Gemilerine yük bulamama, tayfa ve reislerin maaşlarını ödeyememe gibi sebeplerle kaçakçılığa başvuran gemiciler; Rusya tuzunun bol ve ucuz ve en önemlisi temin edilmesinin kolay olmasından dolayı tercih etmişlerdir.

Bu dönemde Rusya müslümanlarının Hac ibadetlerini yerine getirmek için Hicaz’a ulaşmada Karadeniz yolunu tercih etmeleri, kolera hastalığının yayılması tehlikesini de ortaya çıkarmıştır. Çünkü Karadeniz limanından geçecek gemilerin karantinahaneye uğrayıp sıhhiye tezkiresi alması gerekmektedir. Kaçakçı gemiciler karantina uygulaması görmedikleri için hastalığın yayılması konusunda tehlike oluşturmuşlardır. Kaçakçılar, şehbenderhaneye uğrayıp belgelerini vize ettirmenin ağır masraflara neden olacağını gerekçe göstererek , kaçakçılık yapmaya devam etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de gerçekleşen tuz kaçakçılığında gösterdiği tutum değerlendirilecek olursa; Muharrem Kararnamesi'nde Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne gerekli yardımı yapacağını taahhüt etmiş olmasına rağmen bu yönde sergilediği tutumların pek ikna edici olduğu söylenemez. Zira Kerpe ve Kefken'de gerçekleşen tuz kaçakçılığının bir türlü önünün alınamamasından dolayı Bâbîâli'den bölgeye asker gönderilmesi talebinde bulunulmasına rağmen hazineye yükünün ağır olacağı gerekçesiyle istenilen sayıda asker gönderilmemiştir. Bununla beraber Gideros'ta gerçekleşen tuz kaçakçılığını önlemede de bölgede vapur bulundurulması istenmiş, Osmanlı Devleti bu talebe Ereğli Maden Nezareti'ne bağlı römorkörlerden birini göndererek cevap vermiştir. Son olarak Karadeniz'de tuz satış fiyatının Rusya'dakine oranla yüksek oluşundan dolayı Bâbîâli'den fiyatın indirilmesi istenmiş ve tuz satış fiyatı yarı yarıya aşağı çekilmiştir. Buna rağmen kaçakçılığın önlenmesinde yeterli bir tedbir olmamıştır. Osmanlı Devleti tuz kaçakçılığında; Reji'nin tütün kaçakçılığıyla verdiği mücadeledeki gibi yabancı girişime olan tepkisini kaçakçılığa göz yumma şeklinde göstermemiş,²³⁵ ancak Düyûn-ı Umumiye'ye yardım etme konusunda gösterdiği ilgi ve yapmış olduğu yardımlar İdare'yi tatmin edici ölçüde olmamıştır.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kaçakçılıkla mücadelede aldığı önlemler idari, ekonomik ve hukuki boyutta olmuştur. Bununla birlikte Reji, Bahriye Nezareti ve zaman zaman da Ereğli Maden Nezareti'yle işbirliği içinde olmuştur. Kaçakçılığa karşı alınan tedbirlerle birlikte Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin iyi işleyen bir teftiş ve kontrol sistemine sahip olması kaçakçılığı önlemede etkili olarak tuz gelirlerinin artışını sağlamıştır. Bunun neticesi olarak da 1881-1882 yıllarında toplamda 635.000 lira olan tuz geliri, 1907-1908 yıllarında % 75'lik bir artışla 1.075.880 liraya ulaştığı gözlemlenmiştir²³⁶. Uygulanan sıkı denetim ve kontrollere rağmen kaçakçılık tamamıyla önlenememiştir.

²³⁵ Quataert, 1987, s. 28.

²³⁶ Blaisdell, 2008, s. 105.

KAYNAKÇA

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

A. BAB-I ALİ EVRAK ODASI

Bâbiâli Evrak Odası Arşivi Belgeleri

B. DAHİLİYE TASNİFİ

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)

C. HARİCİYE TASNİFİ

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği (HR. HMS.)

Harici Nezareti İdare (HR. İD.)

D. İRADELER TASNİFİ

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS.)

İrade Meclis-i Vaala (İ. MVL.)

II. SÜRELİ YAYINLAR

Düstur I. Tertip, C. 2, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1289/1873.

III. ARAŞTIRMA ESERLER

A. Kitaplar, Tezler

Ayar, Mesut, *Osmanlı Devleti'nde Kolera*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

Aygün, Necmettin, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış Cilt II*, Trabzon Ticaret Ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2016.

Barkey, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* (Çev. Zeynep Altok), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Beydiz, Mustafa Gürbüz, *Osmanlı Gemi Tasvirleri*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Blaisdell, C., Donald, *Düyyûn-ı Umûmiyye Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi, Türkçesi: Ali İhsan Dalgıç*, Nesnel Yayınları, İstanbul, 2008.

- Bostan, İdris, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Çağa Tahir, Kender Rayegân, *Deniz Ticareti Hukuku II Navlun Sözleşmesi*, Levina Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Doğruel Fatma, Ali Suat Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tekel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Dığıroğlu, Filiz, *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi Trabzon Reji İdaresi 1883-1914*, Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007.
- Efendi, Parvus, *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı (Haz. Muammer Gencer)*, İstanbul, 1977.
- Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Erol, Yasemin Zahide, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.
- Gencer, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islâhât Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.
- Habsbawm, J. Eric, *Eşkıyalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2011.
- Harrari, Yuval Noah Harrari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens*, Kolektif Kitap, İstanbul, 2015.
- Hulkiender, Murat, *Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi 1806-1884*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003.
- İlter, Müfit, *Türkiye'de Tuz Endüstrisi ve Ticareti*, Tekel Yayınları, İstanbul, 1979.

- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I. Cilt 1300-1600*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- İpek, Nurdan, *Yahudi Bankerler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Kazgan, Haydar, *Galata Bankerleri Cilt I*, Orion Yayınevi, Ankara, 2005.
- Kazgan, Haydar, *Galata Bankerleri Cilt II*, Orion Yayınevi, Ankara, 2006.
- Kılıçaslan, Mustafa Emre, "Avusturya Llyod Vapur Kumpanyası'nın Osmanlı İskelelerindeki Faaliyetleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2013.
- Kömürcan, Kirkor, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi (Düyyûn-ı Umûmiye Tarihçesi)*, Şirketi Mürettebiye Basımevi, İstanbul, 1948.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- Morawitz, Charles, *Türkiye Maliyesi*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara, 1978.
- Naskali Gürsoy, Emine, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Naskali Gürsoy, Emine, *Tütün Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Önsoy, Rifat, *Mali Tutsaklığa Giden Yol Osmanlı Borçları (1854-1914)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1999.
- Özcan, Mehmeti "Düyyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin Kurulması ve Osmanlı İktisadı Üzerine Etkileri", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Büyüme 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Pektaş, Şerafettin, *100 Soruda Osmanlı Ekonomisi*, Ulak Yayıncılık, İstanbul, 2016.

İdare-i Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Rehber-i Muamelâtı, Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye İdare-i Merkeziyesi Matbaası, tarihsiz.

Sağlam, Mehmet Hakan, *Osmanlı Borç Yönetimi Düyûn-ı Umûmiye 1879-1891 Takım 1 Cilt 4*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

Sağlam, Mehmet Hakan, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881 Rûsum-ı Sitte'den Düyûn-ı Umûmiyye'ye*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1986.

Taşkın, Ünal, “Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Yaşayanlar, İsmail, “Sinop, Samsun ve Trabzon'da Kolera Salgınları, Karantina Teşkilatı ve Kamu Sağlığı Hizmetleri (1876-1914)”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa, 2015.

Yılmaz, Özgür, *Tanzimat Dönemi'nde Trabzon*, Libra Kitap, İstanbul, 2014.

Yılmaz, Faruk, *Osmanlı'nın Borç Batağı Düyûn-ı Umûmiyye*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Quataert, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)* (Çev. Sabri Tekay), Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922* (çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

B. Makaleler, Ansiklopedi Maddeleri

Akandere, Osman, Yaşar Semiz, “Sevr'den Lozan'a Düyun-ı Umumiye Meselesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2001, s.191.

- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnameleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, C. 5,
- Akpınar, Mahmut, “XIX. Yüzyılda Batı’yla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 41, S. 2, 2017, s. 128, 135.
- Avcı, Sedat, “Ekonomik Coğrafya Açısından Önemli Bir Maden: Tuz (Tarihi, Önemi ve Dünya Tuz Ekonomisi)”, *Coğrafya Dergisi*, S.11, 2003, s. 26-27, 39.
- Aydın, Yunus Emre, “19. Yüzyılda Doğu Karadeniz’in Küçük Limanlarındaki ve İskelelerindeki Ticari Faaliyetler”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu VIII Bildiriler Kitabı*, İstanbul, 2016, s. 44,49.
- Beydilli, Kemal, “Karadeniz’in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Miri Ticaret Teşebbüsü”, *Belleten*, C. LV, S. 124, Ankara, 1991, s. 688.
- Beyoğlu, Süleyman, “Osmanlı Devleti’nde Tuza Dair Bazı Problemler (1914-1923)”, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 202, 204.
- Bilgin, Arif, “Osmanlı Saraylarında Tüketilen İki Zıt Tadın Baş Temsilcileri: Tuz, Şeker ve Bal”, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 283.
- Cihan, Ahmet, “Osmanlı Kanunnamelerinde Tuz ve Tuz Kültürü”, *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi*, C. V., S. 1, 2002, s. 3, 4.
- Demirel, Fatmagül, “Osmanlı Devleti’nde Tuz Gelirlerinin Düyûn-ı Umûmiye’ye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı”, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 301-302.
- Ekinci, İlhan, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Deniz Ticaretinde Değişim ve Tepkiler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXI., S. 2, Aralık 2006, s. 40, 48, 54-55, 64.
- Ekinci, İlhan, “Karadeniz’de Bir Serbest Liman Denemesi: Batum (1878-1886)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 14, Yaz 2007, s. 64-65.

- Erdoğru, Mehmet Akif, “Osmanlı Kıbrısında Tuz Üretimi ve Sorunları (1580-1640)”, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 231.
- Gölbaş Alper, Zeynel Başıbüyük, “Anadolu Kültür Oluşumunda Tuzun Rolü”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 1, 2012, s. 46-52. ,
- Güçer, Lütfi, “XV. -XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaları İşletme Nizamı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2, 1962 - 1963, s. 98-99, 106, 110-113, 120.
- Kartopu, Saffet, “Düyun-ı Umumiye İdaresi ve İdareyle İlgili Görüşler”, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Kış 2012, s. 32, 35-38.
- Kasım, Ekin, “1862 Tarihli Tuz Nizamnamesi ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi SBE Dergisi*, C. 3, S. 7, Ankara, 2016, s. 3-6, 10.
- Kazgan, Haydar, “Düyun-ı Umumiye”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi 3. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 702.
- Kılıçaslan, Mustafa Emre, “Bandıra Usulsüzlüklerine Bir Örnek: Trabzon Kayıklarındaki Rusya”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV: Doğu Karadeniz Bildiriler Kitabı*, KTÜ, 2012, s. 224-226.
- Koca Nemlioğlu, Yasemin, “XIX. Yüzyılda Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu VII -Karadeniz Limanları Bildiriler Kitabı*, Ordu, 2015, s. 444.
- Konukçu, Enver, “Latinlerden Osmanlılara Kefken ve Çevresi”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarih Sempozyumu III, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, s. 474.
- Köse, Ensar, “Kefe Limanı ve Karadeniz Ticareti (18. Yüzyılın İlk Yarısı)”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu VII - Karadeniz Limanları Bildiriler Kitabı*, Ordu, 2015, s. 48.
- Kuruca, Nazım, “Osmanlı Devletini Çöküşe Götüren Süreç: İstikrazlar ve Düyun-u Umumiye İdaresinin Kurulması”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 4, İlkbahar 2011, s. 98.
- Öz, Mehmet, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık

- Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Ed. Osman Köse, Kültür Yayınları, Samsun, Ekim 2017, s. 12, 16, 19.
- Özcan, Tuğrul, “XX. Yüzyılın Başlarında Nöbet Usulü Uygulamasına Bir Örnek: Fatsa Limanı”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu VII - Karadeniz Limanları Bildiriler Kitabı*, Ordu, 2015, s. 397, 401.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)* Hazırlayanlar: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 618.
- Temizer, Abidin, “Karadeniz Ticaretinde Seyyar İskeleler: Kayıkçılar”, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun*, 2013, s. 1080.
- Tıdıkova, Nadia, “Tuz ve Türevlerinin Altaycadaki Anlamları”, *Tuz Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 59.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 9. Baskı, Ankara, 1998, C. 2.
- Yaşayanlar, İsmail, “Hicaz Yolunda Kolera: Rusya Müslümanlarının Kullandığı Karadeniz Hac Yolu ve Koleranın Yayılımına Etkisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C. IV, S. 2, 2015, s. 182-183, 191.
- Yaşayanlar, İsmail, “İnhisara Gayriresmi Tepki: Kerpe ve Kefken’de Tuz Kaçakçılığı”, *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Tarihi - II Bildiriler Kitabı*, 2016, s. 760, 762.
- Yılmaz, Özgür, “Buharlı Gemi Çağında Karadeniz’de Avrupa Denizciliği”, *Karadeniz Dergisi*, S. 25, Sonbahar 2014, s.25.
- Yılmaz, Özgür, “Trabzon’da Halk Sağlığı ve Sağlık Kurumları (1804-1895)”, *Mavi Atlas Dergisi*, C. 5, S. 1, 2017, s. 181.

EKLER

EK-1

Tuz Nizamnamesi²³⁷

(Saye-i muvaffakiyetvaye-i hazret-i padisâhide bu kere düvel-i mütehâbbe ile tecdid olunan muâhede-i ticaret ahkâmınca diyâr-ı ecnebiyeden tuzun vürûdu memnûiyet-i kat'iyeye altına alınarak bundan böyle zerre kadarının Memâlik-i Mahrûse-i Sâhâne'ye idhâl olunmaması mukarrer olduğundan Memâlik-i Devlet-i Âliyye'de tuz husûle gelen umûm memlaha ve her nevi tuz maden ve kuyularının yetmiş, sekiz senesi Mart'ından i'tibâren taht-ı inzibât ve inhisârda olarak Rûsûmât Emânet-i Celîlesi'nin zîr-i nezâretinde bulunmak üzere emâneten idâre ettirilecek olmasıyla bunlara ta'yîn kılınacak müdür ve me'mûrînin vezâif-i mürettebe ve harekât-ı sâire-i muktezîyyelerini mübeyyen ta'limâtıdır.)

Birinci bend– Zikr olunan memlaha ve madenler ve tuz kuyuları emâneten idâre ettirilmek üzere münâsibet-i mevkiyesine göre müteaddid merkez ve mülhakata taksim olunmuş ve her merkezin idâresine birer müdür ve başkâtib ve sandık eminleri icâbât-ı mahalliyesine göre ta'yîn olunmuştur müdürân-ı mûmâ-ileyhim me'mûr oldukları dâirenin merkez ittihâz olunan mahallinde ikamet edecek ve dahil-i idâre-i me'mûriyyeti olan mülhakat ile nefis-i merkez memlaha ve tuz madenleri ve kuyularının âtide beyân olduğuy vechile ta'yîn olunacak me'mûrları ma'rifetiyle hüsn-i i'mâl ve idâresine nezâret ve dikkat ederek mülhakat-ı mezkûreyi zîrde yirmi dokuzuncu bendde beyân ve tasrîh olduğuy vechile geş ü güzâr eyleyecektir.

İkinci bend – Merkez dahilinde bulunan memlaha ve madenler ve tuz kuyularına ta'yîn olunacak me'mûrîn ve ketebe ve sandık eminlerinin başlıca yerlerde bulunacakları merkez müdürlerinin taht-ı emr ve nezâretlerinde bulunmak üzere bu taraftan intihâb ve irsâl olunup mâ-adâsı olan me'mûrîn ve ketebe ve hademe-i saire kaide-i mültezime-i tasarrufiyyeye bi'r- reâyâ mültezimler vaktinde istihdâm kılınmış ve ahvâl-i mahalliyeye kesb-i vukuf ve ma'lûmât etmiş ve hakkında tecrübe sebkât edip istikamet ve sadâkatleri anlaşlımış olanlardan vesâir münâsib ve

²³⁷ Düstur, 1289/1873, s. 683 - 706

muktedir adamlardan olarak kefâlet-i kaviyye-i mu'tebereye rabtla merkez müdürleri ma'rifetiyle intihâb ve ta'yîn olunup bunların esâmîsiyle vazifeleri ve mikdâr-ı maâşları bi'l-müfredât gösterilerek başkâtib ve sandık eminleri ile müstereken memhûr olmak üzere müdürân-ı mûmâ-ileyhim taraflarından tanzîm olunacak defteri emânet-i müşârün-ileyhâya irsâl ile onun üzerine bu cânibden alınacak re'y ve cevâba göre îcâbâtı icrâ olunacak ve işbu me'mûrîn ve ketebe ve hademen bilâ-kefil istihdâm olunup da bu makulelerden bi'l-âhire zimmetine emvâl-i mîrîye geçirmiş olanları zuhûr eylediği hâlde bu bâbda müdürler ile başkâtib ve sandık eminleri müstereken mes'ûl tutulacağından böyle bilâ-kefil ve sabıkalı kesânın istihdâmı hiçbir sûretle câiz olmayacaktır.

Üçüncü bend – Anadolu ve Rumeli ve Arabistan câniblerinde olan memlaha ve madenler ve tuz kuyularının zabt ve idâreleri için re's-i sene Mart ve Haziran ve Hicaz ve Irak taraflarında bulunan memlahaların Muharrem ve Eylül olarak belirlenmiş ise de böyle müteferrik sûretle re's-i sene i'tibârı bu kere ittihâz olunan usûl-i cedîde hükmüne göre idârece müşkilat ve teşjî-i daî olacağından o vechile müteferrik re's-i sene i'tibârından sarf-ı nazarla ba'de-zîn dâire-i mütesâviyende bulunmak üzere cümlesine Mart ibtidâsı re's-i sene ittihâz olunarak Memâlik-i Mahrûse-i Sâhâne'de vaki bi'l-cümle memlaha ve maden ve kuyuların emir ve idâresine yetmiş sekiz senesi şehri Mart'ı ibtidâsından bed ve mübâşeret olacaktır. Fakat bu kadar var ki, tuz i'mâl ve ihrâcı mevsiminde lüzûm-ı hakikisine mebnî istihdâm olunacak olan maâşlı ketebe ve hademe-i sâireden ekserisinin mevsim-i mezkûrdan sonra iktizâsı kalmayacağından bu misillü lüzûmundan ve lev bir gün bile olsun ziyâde adam istihdâm olunmayıp lüzûmları kalmayanlara evvel-be-evvel yol verilerek isimler maâşât defterinden terkin kılınmak iktizâ edeceğinden herhangi müdür veyâhûd me'mûr böylece lüzûmundan ziyâde adam kullanılmış olduğu haber alınır ise hakkında olunacak muâmele-i kanûniyeden başka hasar-ı mîrîyi mûcib olarak bu yolda ziyâde verilmiş olan maâşât dahi kendisine tazmîn ettirilecektir.

Dördüncü bend – Bâlâda zikri geçtiği vechile muâhede-i cedîde ahkâmınca ecnebi tuzunun yetmiş sekiz senesi Mart'ı ibtidâsından i'tibâren Memâlik-i Mahrûse'ye idhâli külliyyen memnû olarak bi'l-cümle memlaha ve madenler ve kuyular cânib-i mîrîden idâre olunup dahil-i memâlik de usûl-i inhisâriye icrâ kıl-

İnacağından yani mîrîden gayrı ferd-i âferide tuz çıkarıp satamayacağından tuz müdür ve me'mûrları mahalli me'mûriyetlerine vusûlleriyle beraber gerek Hazine-i Celîle-i maliyeden ve gerek evkâf-ı hümâyûn hazinesinden bi'l-ihâle mültezimler uhdesinde ve arazi mutasarrıflarının zîr-i idâresinde bulunan memlahalardan ve gerek emâneten idâre olunan mîrî memlahalardan hâsıl olup gerek nefis-i memlaha ve maden ve kuyuların bulunduğu mahalde olsun ve gerek sattırılmak üzere mukaddemâ bazı iskele ve şehir ve kasabalara gönderilmiş, bulunsun mevcûd olan tuz ile demirbaş, âlât ve edevâtı derhâl hükûmet-i mahalliye'nin inzi-mâm ma'rifetiyle devr ü teslim kaidesinde ahz ve tesellüm edipbunun üç nüsha üzere mikdâr ve kemiyetini mütebeyyin bâlâsı defterli mazbatası tanzim olunarak ve tuz müdür ve me'mûr ve başkâtib ve sandık eminleri cânibinden dahi tem-hîr kılınarak bir nüshası ashâbına veya me'mûr-ı sabıkına ve diğeri tuz müdür ve me'mûrları yedine i'tâ ve diğeri bir nüshası dahi emânet-i müşârün-ileyhâya ba's ve isrâ olunacaktır.

Besjnci bend – Bâlâda dördüncü bendde gösterildiği vechile iltizâm tarîkiyle ve arazisine tasarruf mülâbesesiyle idâre olunur iken mültezim ve ashâbı yedlerinden cânib-i mîrîden zabtla idâre olunacak memlaha ve maden ve kuyuların bedeliyle ahz ve teslim kılınmış bulunacak tuz ve demirbaş, âlât ve edevât bahasının usûlü vechile tesviyesi zımnında mültezim ve ashâbı Hazine-i Celîle'ye mürâcaat eylemeleri lâzım gelecektir.

Altıncı bend – Bazı cizze-i kirâm hazerât-ı hân-kah ve zevâyâsına mevkuf ve meşrûf ve usûl-i kadimesine dokunulmayarak idâresinin hâl-i hâzırında bırakılması nizâma merbût bulunan memlaha ve maden ve kuyular yedlerinde bulunacak evâmîr-i âliye ve evâmîrnâme-i samî misillû ma'mûl ba-senedât- mu'tebereye tevfikân bedel-i maktûa rabt ile cânib-i hazineden idâre olunmak üzere dördüncü bendde beyân olunan sûretle muâmele olunacak ve bazı tekâyâ ve zevâyâyâ kezâlik ba-senedât-ı mu'tebere muayyen ve muhassas olarak evkat-ı mahsûsasında i'tâ olunmakta olan tuz kemâ-kân i'tâ olunacak ve bunların keyfiyyet ve kemiyet ve esâmîsini mübeyyen müfredât vechile bir kıt'a defter sıhhat-i eseri bi't-tanzim buraca kuyûda mürâcaat olunmak üzere senedât-ı mezkûrenin birer nüsha sûret-i sahîhalarıyla beraber tuz müdürleri tarafından seri'an emânet-i müşârün-ileyhâ cânibine derhâl takdim kılınacaktır.

Yedinci bend – Müdîrân ve me'mûrîn-i mûmâ-ileyhin mahal-i me'mûriyyetlerine vusûllerinde zîr-i idârelerinde bulunan memlaha ve maden ve kuyuların idâre-i sabıkaları vâridât ve masârifât ve hesâbâtına el sürmeyecekleri misillû ber-vech-i muharrer devren alacakları tuzu dahi der-akab satamayacakları cihetle memlaha ve maden ve kuyuları işletmek üzere idâre-i masârifî muktezîyyeye ve tesviye-i ücûrât-ı amele için muhtaç olacakları akçeye bâdî-i emirde destres olamayarak gümrük olan mahallerde emvâl-i gümrükten ve gümrük olmayan yerlerde hükûmet mal sandıklarından ta'vîzen akçe ahzına lüzûm-ı hakiki görülür ise o hâlde, fakat memlaha ve maden ve kuyuların masârif-i i'mâliyesi tesviyesi için alacakları akçeyi ber minvâl- i muharrer emvâl-i gümrükten veya mal sandıklarından kendileriyle başkâtib ve sandık eminleri tarafından müştereken memhûr olmak üzere makbûz senedi îfâsıyla ta'vîzen almaya me'zûn olacak ve bu akçeyi verecek hükûmet-i mahalliye veyâhûd gümrük emin ve müdür ve me'mûru keyfiyeti derhâl mezkûr akçeyi ahz eden merkez müdürü ise emaret-i müşârün-ileyhâya ve mülhakat me'mûru ise merkez müdürüyle emânet-i müşârün-ileyhâya iş'âr ve inbâ edecektir ve müdîrân ve me'mûrîn-i mûmâ-ileyhim minvâl-i mesrûh üzere ta'vîzen alacakları akçeyi bir gûnâ telefât ve zâyiât vukua gelmeksizin yani tuz i'mâl ve ihrâcından başka şeye harç etmeksizin yoluyla sarf edip memlaha ve maden ve kuyuların vakt-i mevsiminde bi-hakkın i'mâline mübâderet ve dikkat eyleyecek ve mikdâr-ı masârif bahsinde usûl-i mültezime-i tasarrufiyyeye fevkalâde riâyetle beraber küllî ve cûzî vuku' bulacak masârif-i zaruriyenin keyfiyet ve kemiyetini isbât zımnında rüesâ ve ameleye verilecek ücret için bunların yedlerinden ve mübâyaası iktizâ eden âlât ve edevât bahası için bayilerinden usûlü vechile varaka-i sahiha üzerine memhûr senet ahzıyla senetsiz bir akçe masraf edemeyecek ve bir de vech-i muharrer üzere müdür ve me'mûrlarının bi'l-îcâb ta'vîzen alacakları akçeyi evvel-be- evvel fûrûht olunacak tuz esmânından mahallerine seri'an bi'l-îfâ bu bâbda verilmiş olan senetlerini kurtarmaya mecbûr bulacaklarından bunun hilâfına ta'vîzât-ı mezkûreyi vaktiyle te'diye etmeyip de bu bâbda adına terâhî ve tehirleri vuku' bulacak olur ise mezkûr akçeyi vermiş olan hükûmet-i mahalliye ile gümrük emin ve müdür ve me'mûrları sükût etmeyip keyfiyeti derhâl emânet-i müşârün-ileyhâya bildireceklerdir.

Sekizinci bend – Tabîi mûncemid olmayıp ameliyat ile tuz husûle gelen memlaha ve maden ve kuyularda istihdâm olunan rüesâ ve ameleye idâre-i sabika da verilen

ücretin sûret-i âzası dört nevi üzere olarak bir nevi Limni ve İstanköy cezîrelerinde ve bunlara mümâsil mahallerde ihrâc olunan tuzun nisfi ve Ayvacık kazasında Behramşah memlahası gibi mahallerde bir neferin bir günde akşama kadar tâberlerden çıkarabildiği tuzdan bir kerede arkasıyla kaldıracabileceği mikdârı ücret mukâbilinde aynen verilmek ve bir nevide adeta ücret-i münâsibe ile işlettirilip hakları nakden i'tâ edilmek ve bir nevi dahi Ahyolu memlahası gibi mahallerde memlahalar ile tuz ihrâcına mahsûs âlât ve edevât-ı lâzîmeleri rüesâ ve amelenin uhde-i tasarruflarında olmasıyla husûle getirdikleri tuzdan kendilerine ait olan araziye ve i'mâliye ücretleri kıyye üzerine bir meblağ-ı mukarrer kezâlik nakden îfâ olunmak ve bir nevi dahi Foçateyn memlahası gibi gedik sûretinde reislik vechiyle işlettirilen memlahalar rüesâ ve amelesinin i'mâl ve ihrâc eyledikleri tuz fûrûht olduğunda esmânından resm-i gümrüğü aşağı varıldıktan sonra küsûrundan mikdâr-ı ma'lûm hisse tefrik ile ücret-i i'mâliyelerine mukâbil yedlerinde olan evâmîr-i âlîye mantığınca kendilerine verilmek bundan akdem cârî idiyse de bunlardan ücretleri mukâbilinde aynen tuz verilenlere usûl-i inhisâriyeyi inhilâlden vikayeten fi-mâ-ba'd aynen tuz i'tâsı câiz olamayacağından bunlar bundan böyle ücret-i münâsibe-i mu'tedile ile veyâhûd bend-i âtide gösterildiği üzere bi'l-münâkasa kıyye başna fi-i mukarrer ile maktûiyeti vechile iliştilirip ücretleri nakden verilecek ve memlaha mahalleriyle tuz i'mâline mahsûs âlât ve edevâtı uhde-i tasarruflarında bulunanlar ile gedik sûretinde reislik vechile işlettirilene bâ-evâmîr-i âlîye i'tâsı mu'tâd olan ücret ve hisselerin kadim ve sabıkı misillû yani eski fiât üzere bi'l-hesap nakden verilip bu kere tuz fiâtının kesb-i terakki eylemesinden dolayı ziyâde bir şey verilmemesine be-gayet i'tinâ' ve dikkat edilecek ve keyfiyyet buraca dahi ma'lûm olmak ve ona göre iktizâsına bakılmak üzere zikr olunan evâmîr-i âlîyenin birer kıt'a sûreti seri'an emânet-i müşârün-ileyhâya gönderilecektir.

Dokuzuncu bend – Bi'l-cümle memlaha ve maden ve kuyulardan husûle gelecek tuzun kesret- i i'mâl ve ihrâc hakkında müdürân ve me'mûrîn-i mûmâ-ileyhim taraflarından her türlü ikdâmât-ı lâzîme ve mütemâdiyenin icrâsıyla beraber ihrâc olunacak tuz için rüesâ ve ameleye verilecek ücretleri mu'tedil ve münâsibi vechile kat' olunup i'tâ ve tesviye olunacak ve bir memlaha ve maden ve kuyudan ihrâc olunacak tuzun kıyye başna bir fi-i ma'lûm ile maktû sûretiyle rüesâ ve ame-

uhdelerinde bi'l-münâkasa maktûan ihâlesi idârece daha ziyâde mûcib- i mazbuti-
yet olacağından tuzun o vechile maktû sûretiyle i'mâl ve ihrâcına rüesâ ve amele
ve sâireden tâlib olanlar olduğu hâlde usûl-i münâkasanın alenen icrâsıyla her
kimin üzerinde takrîr eder ise kefâlet-i kaviyyeye rabtıyla yedinden senet alınacak
ve bu sûretle bi'l-münâkasa kıyye başna bir fi-i ma'lûm ile tuz çıkarmayı taahhüd
etmiş olanlar çıkarıp cânib-i mîrîye teslim edecekleri tuzun esmânı beher mâh
nihâyetinde evvel-be-evvel te'diye kılınacak ve müteahhid oldukları tuzu tekmlen
çıkartılıp teslim etmedikçe terk-i hizmet edemeyeceklerine ve ettikleri hâlde hakla-
rında icrâ' olunacak muâmelât-ı tedibiyyeye ve tazmîniye hakkında iktizâ eden
şerâit ve te'mînât vech-i mezkûr üzere kefâlet-i kaviyyeye rabtla alınacak se-
nedâta derc ve imlâ' kılınacak bir de işbu çıkaracakları tuzun hîn-i ihrâcında yas,
olacağı cihetle vezn olunması kabil olamayacağından evvel emirde usûlü üzere
kurutturulup ba'de bi'l-vezn cânib-i mîrîye ahz kılınacak ve esmânı dahi müteah-
hitlere bu vezn üzere bi'l-hesâb îfâ kılınacaktır ve bunlara işe başlayabilmeleri
için ibtidâ-ı taahhütlerinde ale'l-hesâb sûretiyle münasîb mikdâr akçe verilmek
lâzım gelir ise ber-vech-i muharrer alınacak olan kefâlet senedine bu şart dahi
derc olunarak ve kefâletleri bu akçenin cânib-i mîrîye te'diyesine kefil bi'l-mâl
oldukları usûlü vechile senedi mezkûrda tasrîh olunarak zikr olunan akçe verile-
cek ve fakat bu kefillerin mu'temed ve muktedir olduklarına dair mezkûr senedin
rabt ve tanzîmiyle zikr olunan akçenin i'tâsından evvelce mahalli meclisinden
iktizâ eden mazbatası bi'l-istihsâl hıfzedilecek ve işbu müteahhidlerin dahi beher
ay âhirinde hesapları bi'l-rü'ye çıkarılıp cânib-i mîrîye teslim edecekleri tuz baha-
sından ber-vech-i muharrer alel-hesap olarak aldıkları akçeye mahsûben sened-i
mezkûrda muharrer bulunacak mukavele mücebince her ne mikdâr şey tevkif kı-
lınmak îcâb eder ise mâh be mâh tevkif ve mahsub kılınıp kûsûru kendilerine
te'diye olunacaktır.

Onuncu bend – Tabîî mûncemid olan memlaha ve madenlerden çıkarılacak tuz
dahi bâlâda zikr ve beyân olunan minvâl üzere münasîb ücret-i mu'tadile ile
veyâhüd rüesâ ve amele vesâireden tâlib olanları beynlerinde usûl-i münâkasayı
bi'l-icrâ okka başna bir fi-i ma'lûm ile maktûa rabtıyla çıkarttırılacaklardır.

On birinci bend – Bâlâda zikr olunduğu vechile münasîb ücret-i mu'tedile ile
işleyecek rüesâ ve amele ile bi'l-münâkasa maktûa rabtı ile tuz ihrâc edecek mü-

teahhidlerin yedlerine müdür veyâhûd me'mûr taraflarından birer kıt'a memhûr sergi pusûlası i'tâ' ile mezkûr rüesâ ve amelenin işledikleri günlerin yevmiye ücretleriyle müteahhidlerin kurutturulduktan sonra bi'l- vezn cânib-i mîrîye teslim eyledikleri tuz evvel-be-evvel mezkûr sergilere tenmik ve imlâ' ile beher mâh nihâyetinde hesâbları işbu sergiler üzerine bi'l-rü'ye tebeyyün edecek hakları edâ' olunarak makbûzlarını mü'sjr-i zîrleri rüesâ ve amele ve mutemedlere temhîr ettirildikten sonra yedlerinden ahz ve hıfz olunarak ol vechile mâh be mâh kat'-ı rişte-i hesap olunacak ve bu makule rüesâ ve amele ve müteahhitlere zinhâr ve zinhâr haklarından ziyâde bir akçe verilmemesine be-gayet ihtimâm ve dikkat olunacaktır.

On ikinci bend – Her bir memlaha ve maden ve kuyuda husûle gelip isteyenlere mahrecinde yani husûle geldiği memlaha ve maden ve kuyu ambarlarından satılacak tuzun ba'de-zîn kilo ile olmayarak beheri dört yüz dirhem olmak ve ambar-ı mezkûrdan kaldırılıp sahile ve sefîneye ve mahal-i sâireye nakletmek ve masârif-i müşterisi tarafından tesviye olunmak üzere kıyye i'tibâriyle beher kıyyesi yirmişer paraya satılıp bahası fîât-ı mîrîyesi üzere meskûkât-ı akçe olarak nakden ve peşinen istihsâl olunacak ve her kime olur ise olsun peşinen bahası alınmadıkça tuz i'tâ' kılınmayacaktır ve elli okkadan aşağı kezâlik her kime olur ise olsun tuz satılmayacak ve herkes mübâyaa eyleyeceği tuzu dilediği mahalle kendisi nakledip serbest üzere satabilecektir ve Trablusgarp ve Bingazi ve Fizan memlaha ve madenlerinin Dersaadet'e ve sâir Memâlik-i Mahrûse'ye budiyyeti olarak bunlardan bu mahaller için tuz alacak tüccar vesâirenin bi'z-zarure masârif-i zâide-i nakliyeleri vuku' bulacağından mezkûr memlaha ve madenlerden bi'l-mübâyaa sefîneye tahmîlen Dersaadet'e vesâir Memâlik-i Mahrûse'ye bahren gönderilecek tuzun kıyyesi kezâlik dört yüz dirhemden ibâret olmak ve masârif-i nakliyesi müşterisi üzerine kalmak üzere sâir memlahalar tuzunun fîâtı olan yirmi paradan beş parasının tenzîliyle on beş paraya satılacak ve vech-i muharrer üzere sefîneye tahmîlen bahren bir mahal-i âhere gönderilmek için olmayıp da mahalinde sarf kılınmak veyâhûd berren ve nehren içerilere doğru nakil olunmak üzere mezkûr Trablusgarp ve Fizan ve Bingazi memlaha ve madenlerinden mübâyaa edilecek tuzun kıyyesi sâir memlahalar misillû yirmişer paraya fûrûht kılınacaktır ve yirmi yedinci bendde zikr ve beyân olduğu vechile Memleketeyn mahsûlü olarak

mevâki'-i mahsûsasına götürülüp cânib-i mîrîden ba'de'l-mübâyaa me'mûrları ma'rifetiyle satılacak kaya tuzuyla Memâlik-i Mahrûse-i Sâhâne madenlerinden husûle getirilecek kaya tuzu göl tuzuna miyâs olmadığından bunların kıyyesi kezâlik dört yüz dirhem olmak ve nakliyesi müşterisine ait bulunmak üzere otuz paraya satılacak ve fakat Trablusgarp'tan bâlâda beyân olunduğu vechile sefineye tahmîlen âher mahalle bahren gönderilecek kaya tuzunun kıyyesi yirmi beş paraya ve mahallinde sarf olunmak ve berren ve nehren içerilere doğru sevk kılınmak üzere alınacak kaya tuzu otuz paraya satılacaktır ve bu vechile kıyye i'tibâriyle külliyyet üzere satılacak tuzun kantar ile vezn olunması suûbeti müstelzim olduğundan Dersaadet ve mahal-i sâirede cârî olduğu üzere üç adet ağaçtan ma'mûl sehpa ta'bîr olunan üç ayaklı bir alete ta'lîk olunur hatab çekisi resminde iki adet sandık yaptırılarak birisine mikdâr-ı kıyyeleri ayar edilmemiş, eskal ve diğerine tuz vaz'ıyla veznedilecek ve müşteriler eskal-i merkumenin evzânını li-ecli't-tahkik kantar ile ayar etmek isterler ise def'-i iştibâh etmeleri zımında müdirân ve me'mûrîn taraflarından bu bâbda muhâlefet gösterilmeyip müsâade olunacaktır.

On üçüncü bend – Memâlik-i Mahrûse-i Sâhâne'de vaki memlaha ve maden ve kuyulardan husûle gelecek tuz bâlâda beyân olunacağı vech üzere ba'de-zîn cânib-i mîrîden i'mâl ve idâre ve fûrûht olunacağından cânib-i mîrîden fûrûht olunmuş tuz bahren ve berren ve nehren her nereye nakl ve sevk olunur ise olunsun işbu yetmiş sekiz senesi Mart'ı ibtidâsından i'tibâren resm-i gümrük ve rûsûmât-ı sâire alınmayacaktır.

On dördüncü bend – Memlaha ve maden ve kuyulardan ihrâc olunacak tuzun her bâr ziyâde ihrâcına ve ihrâc olunduktan sonra gerek tepe ve yığınlarda ve gerek ambarlarda bulunsun telef ve sarf ve sirkatten vikayesine kemâl-i i'tinâ' ve dikkatle beraber tepe ve yığınlardan ambarlara vaz' ve iddihârında veyâhûd kayık ve sefine ve araba ve hayvanat ashâbına ve sâireye fûrûhtunda tahmîn ile veyâhûd âher sûretle olmayıp mutlaka vezn olunarak kıyye i'tibâriyle iddihâr ve fûrûht kılınacak ve defterlere dahi o vechile sebt ve terkim olunacaktır.

On beşinci bend – Ber-vech-i mezkûr memlaha ve maden ve kuyulardan fûrûht olunan tuzun müşterisi esâmîsiyle mikdâr-ı kıyyesi ve alınan esmânının kemmiy-

yeti ve nereye gideceği numûnesi verilen defterine müfredât üzere yazılacak ve defterlerin hiçbirisinde silme ve yalama ve hakk ve kalem tashîh vuku' câiz olmayacak ve beher mâh vuku' bulacak tuz sarfiyâtıyla ondan hâsıl olacak vâridât ve bi't-tâbi vukua gelecek masârifât mâh-ı âti sarfiyât ve vâridât ve masârifâtına karıştırılmayarak nihâyet şehri-âtinin haftasına her bir mülhakat memlaha ve maden ve kuyu me'mûru tarafından numûne-i mersûleye tevfikân bir kıt'a icmâl defteri sıhhat-i eseri tanzîm olunup başkâtib ve sandık emini ile beraber ba'de't-temhîr o mâhın hâsılâtıyla ve tezkereleri tükenmiş olan koçanlar ile sâir iktizâ eden senedât ile birlikte me'mûr-ı mûmâ-ileyhin tâbi olduğu merkez müdürü cânibine gönderilecek ve merkez müdürleri dahi işbu mülhakat icmâl defterini başkâtibleri ma'rifetiyle muâyene ve tetkik ile sıhhatini tahkik eyledikten sonra bunların vâridât ve sarfiyât ve masârifâtıyla kendi merkez idârelerinin vâridât ve sarfiyât ve masârifâtını şâmil bir kıt'a umûm icmâl defterini kezâlik numûne-i mersûle vechile terkim ve başkâtib ve sandık emini ile birlikte temhîr eyledikten sonra zikr olunan mülhakat icmâl defterlerinin asıllarıyla ve senetleriyle ve mülhaktan gelmiş ve kendilerinden yani merkezde satılan tuzdan tecemmu etmiş olan hâsılât ile beraber sâlifü'l-beyân şehri-âtinin on beşinci günü bâ-tahrîrât emânet-i müşârün-ileyhâya gönderecekler ve gerek me'mûrlar ve gerek müdürler mâh-ı mezkûr içinde vesâir memlaha ve maden ve kuyulardan tevârüd edip kendilerinde toplanmış bulunacak edâ' tuz tezkerelerini yanlarında tutmayıp bunları dahi zikr olunan icmâller ile beraber irsâl eyleyeceklerdir.

On altıncı bend – Merkezlere pek baîd ve dersaadete karîb olan mülhakat memlaha ve maden ve kuyular hâsılâtı nakliyeden dolayı masârifât-ı zâide ve te'hîrât-ı beyhude-i mûcib olmamak için vapurlar ve postalar vâsıtasıyla doğruca emânet-i müşârün ileyhaya tesyâr olunmak münasîb olacağından o makule mülhakat me'mûrları hâsılât-ı vâkıayı cins ve mikdârını mübeyyen memhûr pusûlasıyla her ay âherinde bâ-tahrîrât emânet-i müşârün-ileyhâya isbâl ile vusûlünü müş'ir emânet-i müşârün-ileyhâdan istihsâl edecekleri musahhah ilm ü haberleri tâbi buldukları merkez müdürlerine beher mâh gönderecekleri icmâl defterine rabten nakl makamında mûmâ-ileyha müdürlere irsâl edecekler ve mülhaktan hangilerinin hâsılâtı vech-i muharrer üzere doğrudan doğruya emânet-i müşârün ileyhaya gönderilmek lâzım geleceğini müdürân-ı mûmâ-ileyhim tahkik ve ta'yîn ve îcâbını

me'mûrlarına tenbiye ve telkin ile ma'lûmât olmak için keyfiyeti emânet-i müsârun-ileyhâ tarafına dahi is'âr eyleyeceklerdir.

On yedinci bend – Memlaha ve maden ve kuyulardan satılacak tuz on besinci bendde zikri geçtiği vechile defter-i mahsûsuna kayd ve imlâ' olunduktan sonra koçandan kat' ile müşterilerin yedlerine verilecek matbû edâ' tezkerelerine dahi isimleri ile mübâyaa eyledikleri tuzun mikdâr-ı kıyye ve esmânî ve nereye gideceği bilâ-noksan izahen sebt ve tahrîr ve koçanlarına dahi aynıyla is'âret ve tezbîr ile mezkûr tezkereler o memlaha ve maden veyâhûd kuyunun namına mahsûs olan kebir mühür ile ba'de't-temhîr üzerine başkâtibiyle sandık emini sahhlarını vaz' edip müdür veyâhûd me'mûru tarafından dahi kendi mühürleriyle mühürlenecek ve hangi sene ve mâh ve yevmde verilmiş olduğu tarihi tezkereler ile koçanlarında gösterilecek ve her bir merkez müdürü merkeziyle mülhakatı olan memlaha ve maden ve kuyuları için bu taraftan i'tâ ve isrâ' olunandan başka şimdilik buraca ma'lûm olamayıp mahallerine bi'l-vusûl meydana ihrâc ile zabt eyleyecekleri memlahada maden ve kuyular için dahi ne mikdâr mühür lâzım ise seri'an hakk ettirilip gönderilmek üzere mezkûr memlaha ve maden ve kuyuların isimlerini mübeyyen pusûlasını emânet-i müsârun-ileyhâya bi'l-irsâl mezkûr müdürleri seri'an talep edecektir ve bir de bir memlaha ve maden ve kuyudan bi'l-mübâyaa mahal-i âhere nakl ve sevk olunan tuz tezkeresinde gösterilen mevridden diğer mahalle sevk olunacak olduğu hâlde muahharen götürülecek mahalli ashâbının yedinde olan tezkere zuhûruna mevridden mezkûrda bulunan tuz müdür veya me'mûru veyâhûd orada bunlardan birisi bulunmadığı hâlde oradaki gümrük emin veya müdür veyâhûd me'mûru ve bunlar dahi olmadığı takdirde o mahallin meclisi tarafından izahen şerh verilip memlaha ve maden veyâhûd kuyu veyâhûd gümrük veyâhûd meclis namına mahsûs olan büyük mühür ile temhîr olunarak imrârına ruhsat verilecek ve böyle olmayıp da bir mikdârı mevridden satılarak kûsûru mahal-i sâireye gönderilecek olur ise satılan mikdârı o tezkerenin zuhûrunda aşağı varılarak ve kûsûrunun mikdâr-ı kıyyesi tasrîh kılınarak tezkeresine şerh verilip zikr olunan büyük mühür ile temhîr olunacak ve böyle dahi olmayıp da mevridden mezkûrdan mahal-i müteaddideye parça parça gönderilecek olur ise o makule müteferrik sûretle öteye beriye gönderilecek tuz için mevridden mezkûrda bulunan tuz müdür veyâhûd me'mûru veyâhûd orada bunlardan birisi bulunmadığı hâlde ora-

daki gümrük emin veya müdür ve me'mûru ve bunlardan dahi olmadığı takdirde o mahallin meclisi tarafından mahrecinden verilmiş olan tezkere resm ve usûlünde olmak üzere müceddeden tezkereler i'tâ'sıyla âtik tezkeresi bi'l-ahz bunun bedeline kaç tezkere verilmiş ise zuhûruna ba'de'l-iş'âre mahreci olan memlaha ve maden veyâhûd kuyu müdür veya me'mûru cânibine bâ-tahrîrât iâde edilecek ve zikr olunan tuz mevriline kadar gitmeyip de esna-yı râhda bir mahalden diğer mahale sapıp gitmek veyâhûd zikrolunduğu vechile bir mikdârı orada satılıp kûsûru başka mahale sevk edilmek veyâhûd oradan mahal-i müteaddideye parça parça gönderilmek iktizâ ettiği takdirde işbu keyfiyyetin vuku' bulacağı mahal-i mezkûrda dahi beyine vech-i meşrûh üzere iktizâsı icrâ kılınacak ve bir mahalde ne tuz müdür ve me'mûru ve ne de gümrük emin ve müdür ve me'mûru ve ne de meclis bulunmaz ise bu misillû mahal bir karye demek olacağından şu beyân kılınan icrâât bi-tamâmihâ o karye muhtarı tarafından i'tâ olunacak ber-minvâl-i muharrer tezkereler ile tezkerelere verilecek şerhler Hükûmet cânibinden verilmiş olan muhtar mühürleriyle mühürlenecektir ve çünkü sâlifü'l-beyân edâ' tezkereleri ma'mûl tezkere-i mu'tebere olmak lâzım eden ve içinde silme ve yalama ve hakk ve kaleme tashîh vuku' memnû olduğu vâzihadan olduğundan ve binâberin işbu tezkerelere hiçbir vakitte sehv olunmuş diye şerh verilmesi câiz olamayacağından bunu tuz müdür ve me'mûrları tecviz etmeyerek nihâyetü'l-emrine sehv vuku' ile böyle şerh verilmesine mecbûriyet hâsıl olduğu hâlde o sehve kim sebep olmuş ise derhâl me'mûriyyetinden tard olunup ondan sonra şerh verilerek temhîr kılınması iktizâ edeceği cihetle bu makule sehvin adem-i vukuuna müdürân ve me'mûrîn-i mûmâ-ileyhim câniblerinden be-gayet dikkat ve i'tinâ' edilecektir.

On sekizinci bend- Müşterilerin memlaha ve maden ve kuyulardan bi'l-istîrâ berren ve bahren öteye ve beriye gönderecekleri tuz mevriline veyâhûd diğer bir mahalle vusûlünde yedlerinde bulunacak tezkere o mahalde tuz me'mûru bulunur ise onlar ve bunlar olmayıp da gümrük ve duhân müdür veyâhûd me'mûru olur ise bir vekil ve orada gümrük ve duhân idâresi yok ise mahalli meclis ve bu dahi yok ise muhtarı tarafından muâyene olunarak gelen tuz tezkeresinden muharrer mikdâra tevafık eylediği takdirde o tezkere ahz ve hıfz ile gelen tuzun sarf ve fûrûhtuna ruhsat verilecek ve getirilen tuzun tezkerede muharrer olan mikdârdan yüzde üçe kadar zuhûr edecek fazlasından fiât-ı mîrîye üzere yalnız bir kat bahası

ve yüzde üçten ziyâde olan fazlasından kezâlik fiât-ı mîrîye üzere iki kat bahası istihsâl olunup mezkûr fazlalar sahibine terk edilecek ve bunlar için kendilerine usûlü vechile müceddeden tezkere i'tâ' olunacaktır ve bir adamın malı olarak bir memlahadan doldurulmuş ve oradan birlikte hareket ve bir vakitte müvaselet etmiş olan iki sefinenin tezkerelerinden birisinde fazla ve diğerinde noksan zuhûrunda işbu noksan fazla-yı mezkûreden ba'de't-tenzil kalacak olan fazla hakkında kezâlik o vechile muâmele icrâ olunacaktır ve ber-vech-i muharrer yüzde üçe kadar zuhûr eden fazlaların istihsâl olunacak bir kat bahası olan akçe tamâmen îrâd-ı kayd olunup yüzde üçten ziyâde olan fazlalar için bahasının iki katı i'tibâriyle alınacak akçenin bir katı kezâlik îrâd-ı kayd olunacak ve bunun diğer bir katı fazla-yı mezkûreyi tutan ve haber verenlere ihbâriyye olarak verilecektir ve bilâ-tezkere vürûd eden tuzlar gerek denizde ve gerek karada olsun adetâ sirkat demek olacağından sahibine zecren vesâire ibreten cânib-i mîrîye zabtından başka tuzun bahasının iki katı akçe dahi sahibinden zecren tahsîl kılınacak ve işbu akçe tamâmıyla vekeyfiyetin tasrîhiyle tuz me'mûrları nezdinde hâsılâta îrâd-ı kayd olunacak ve bu nakdin istihsâli bir gümrük veya duhân idâresi veya meclis veyâhûd muhtar ma'rifetiyle vuku' bulmuş ise nakd-i mezbur bir saat bile nezdlerinde tevkif olunmayıp kendilerine en akreb bulunan tuz me'mûru cânibine gönderilerek bunlar ile başkâtib ve sandık eminleri tarafından müstereken memhûr olmak üzere bir kıt'a makbûz senedi celb ile nezdlerinde hıfz olunacak ve ber-vech-i mezkûr zabt olunan tuz bunu haber vermiş veyâhûd meydana çıkarmış olan kimseye terk kılınacak ve bu kimse dilediğine satabilmek için mezkûr tuzun mikdârıyla keyfiyyet-i i'tâ'sını mübeyyen olarak yedinde usûlü vechile bir kıt'a tezkeresi verilecek ve çünkü edâ' tezkereleri açık olarak i'tâ edilip ashâbı tuzu mahallinden kaldırmazdan evvelce istedikleri kimseye okutturup sıhhatini tahkik edebileceklerinden tuzlarını başka mahale naklinden sonra zikr olunan fazladan dolayı mezkûr tezkereyi yazan yanlış yazmış diye i'tirâza kalkışlar ise kat'en iska' olunmayıp ber-vech-i mesrûh îcâb-ı nizâmisi icrâ edilecek ve eğer merkumlar tuzlarını henüz bir başka mahalle nakl etmeksizin tezkereyi birisine okutturup fi'l-vâki' noksan yazılmış olduğunu müşâhede ile tuzu mübâyaa etmiş oldukları me'mûra haber verirler ise bu sehve sebep hangi kâtip ise derhâl tard olunup işbu sehveli tezkere üzerine şerh-i mahsûs tahrîriyle tashîh olunup şerh-i mezkûr bâlâda beyân kılındığı minvâl üzere sahhlanıp mühürlenecektir ve vech- i muharrer üzere

beher ay âherinde takdim kılınacak icmâl defterleriyle beraber tuz me'mûrları cânibinden tâbi oldukları nezâret merkezlerine ve gümrük müdürlerine ve gümrük müdürleri cânibinden mensûb buldukları nezâret merkezlerine ve merkez nezâretinden cânib-i emânet- i müsârün-ileyhâya ve mahalli meclisleri tarafından o mahallin tuz me'mûrlarına isbâl olunacaktır.

On dokuzuncu bend – Memlaha ve maden ve kuyulardan müşterilerin satın aldığı tuz için kendilerine verilmiş olan edâ' tezkereleri gerek esna-yı râhda ve gerek mevridlerine vusûllerinde bulunan tuz müdür ve me'mûrlarıyla gümrük emin ve müdür ve me'mûrlarına ve hükûmet meclisleriyle muhtarlara ibrâz etmeye mecbûr olduklarından yani işbu tezkereyi kim olur ise olsun ibrâz etmedikçe tuzunun imrârına ve ne de fûrûhtuna hiçbir mahalde irâe-i re'y ruhsat kılınamayacağından mezkûr tezkere ibrâz ve irâe olunamayıp da kazâen yolda zâyi' olduğu iddiâ edilir ise bâdî-i emirde o tuzun fiât-ı cedîde üzere îcâb eden bahasının üç misli sahibinden ahz ve depozito tarîkiyle muvakkaten hıfz ile sarf ve fûrûhtuna müsâade olunup mahreci olan memlaha ve maden veyâhûd kuyunun baîd mesafesine göre kendisine bir müddet- i münâsibe-i muâyene mehl tahsis olunarak o mehl tekniline kadar mezkûr tuzun o memlaha ve maden veyâhûd kuyu mahsûlünden alınmış ve yedinde edâ' tezkeresi verilmiş olduğunu musaddak müdür veyâhûd me'mûru tarafından şâhadetnâme alıp getirir ise o hâlde tezkeresini hakikaten zâyi' etmiş olduğu sabit olacağından ber-minvâl-i muharrer depozito tarîkiyle alınıp hıfz kılınmış bulunan akçe hemen tarafına red' ve i'tâ kılınacak ve o müddette öyle şâhadetnâme getirmez ise o vakit getirilmiş olan tuz sirkat demek olacağından zikr olunan depozito akçesinin iki sülüsü keyfiyyetinin tasrîhiyle hâsilâta îrâd-ı kayd olunacak ve sülüs-ü diğeri bunu haber vermiş veyâhûd meydana çıkarmış olan kimseye verilecektir ve eğer ki o mikdâr akçeyi depozito edemeyip de mehl-i mezkûrda matlub olan şâhadetnâmeyi getirip ibrâz edeceklerine ve edemedikleri hâlde meblag-ı mezkûru kendileri veyâhûd kefilleri te'diye eyleyeceklerine kavi muktedir kefil irâe etmeyi isteyenler olur ise bu misillûlerin kendilerinden depozito akçesi alınmak yerine kefâlet-i kaviyyeye rabtla dahi bervech-i muharrer iktizâsının icrâsı câiz olacaktır.

Yirminci bend – Merkez ve mevki ittihâz olunan bi'l-cümle memlaha ve maden ve kuyular müdür ve me'mûrlarından birinin infisâli vuku'u ile halefinin mahaline

vusûlünde me'mûr-ı mazûlün bidâyet-i me'mûriyyetinden halefinin vusûlü gününe kadar olan müddet-i idâresi muhasebesi selef ve halef ve başkâtib ve sandık emini ma'rifetiyle bi'l-rü'ye müddet-i me'mûriyyetinde ne mikdâr tuz husûle gelmiş ve bundan devr ve teslim kaidelerinin icrâsı gününe kadar ne mikdârı sarf ve fûrûht ile esmâni icmâllere idhâlen emânet-i müsârun-ileyhâ cânibine gönderilmiş ve ne kadarı mevcûd bulunmuş ise keyfiyyet ve kemmiyyeti defâtir-i mevcûdeye mürâcaatla tedkik ve istizâh ve masârifât-ı vâkıanın sıhhati dahi tahkik ve istiknâh olarak ve mevcûd bulunan tuzun seleften halefe devri icrâ kılınarak zîri halef ve selef ve başkâtib ve sandık emini mühürleriyle memhûr ve musaddak üç nüsha üzere muhasebe defteri tanzîm ile bir nüshası usûl vechile icrâ-ı îcâb zımında cânib-i emânet-i müsârun-ileyhâya gönderilecek ve iki nüshasının birisi selef i'tâ' kılınacak ve diğeri halefte kalacak ve selefın bir gûnâ zimmeti zuhûr edip etmediğî işbu nüshalarda izahen gösterilecek ve her kim olur ise olsun infisâli gerek istifa ile ve gerek azl ile zuhûr etsin zikr olunduğû vech üzere muhasebesini rü'yetle devr ve teslim kaidelerini tamâmen icrâ etmeksizin hûd-be-hûd savuşup bir tarafa gidemeyeceğinden buna riâyet etmeyerek yine savuşanlar olur ise gerek karîb ve gerek baîd her nereye savuşmuş olur ise olsunlar buldurularak taht'ül-hıfz celbedilmesi mukarrer olmasıyla binâberin kaide-i mezkûreyi yerine getirmedikçe hiçbir mazûl başka yere gidemeyecektir.

Yirmi birinci bend – Merkez ve mevâkie gelen müşteriler hakkında müdürân ve me'mûrın ve ketebe ve hademe-i sâire taraflarından bir gûnâ evzâ-i bârda gösterilmeyip herhâlde teshilât-ı mümkün ve muâmelât-ı cemilenin îfâsıyla îade ve i'zâmlarına dikkat kılınacak ve bu evzâ bi'l- akis müşteriler tarafından zuhûra gelir ise çünkü herkes nizâmen mükellef olduğû dâireden hariç harekette bulunamayacağından bu misillû hadise zuhûr edip de tuz müdürân ve me'mûrını taraflarından beyân-ı hâl olduğû yerle hadise-i mezkûrenin men'iyle beraber bâisleri hakkında muâmele-i kanûniyenin sür'at-i icrâsına cânib-i hükûmet-i mahalliyeden dikkat ve i'tinâ' kılınacaktır.

Yirmi ikinci bend – Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin her neresinde olur ise olsun gerek ameliyat ile husûle gelen ve gerek tabîi incimâd eden tuzun vakit-i mevsiminde i'mâl ve ihrâcıyla mahreclerinde ve bundan böyle ta'yîn ve tertibine

lüzûm görünecek mevâki de fiât-ı mevzû'suyla fûrûhtu usûl-i inhisâriye iktizâsınca mutlaka cânib-i mîrîye münhasır olup ber- mûceb-i muâhede diyâr-ı ecnebiyeden berren ve bahren tuz getirilecek olur ise tuz ve gümrük ve hükûmet ve karantina me'mûrları ve liman reisleri taraflarından imrâr ve ihrâcına ruhsat verilmeyip geldiği gibi geriye iâde olunacak ve şayet me'mûrîn ve rüesâ-yı mûmâ-ileyhimin haberleri olmaksızın bir iskele veya mahal-i âhere tuz nakl ve ihrâc olunmuş bulunur ise o tuz diyâr-ı ecnebiyenin neresinden gelir ise gelsin ve kimin malı olur ise olsun kâmilen zabt olunarak vuku'-i hâl der-ân-ı saat emânet-i müşârün-ileyhâ cânibine iş'âr kılınacak ve kim olur ise olsun hiçbir mevki ve mahalde tuz çıkarak bu yüzden kendisine bir ticaret kapısı açamayacak ve bu memnûiyyetin hilâfi-na harekete mütecâsir olanlar devletçe mücâzât kılınacaktır.

Yirmi üçüncü bend – Müdîrân ve me'mûrîni mûmâ-ileyhim mahal-i me'mûriyyetlerine vusûllerinde umur-ı me'mûrelerinin rü'yeti için bir ikamet mahali ittihâz eylemek lâzım olduğundan mukaddemlerde olan tuz me'mûr ve mültezimlerine mahsûs veyâhûd âher gûnâ bu işe elverişli mâl-ı mîrî olmak üzere oralarda ebniye var ise onda ikamet edecek ve yoksa ücreti mu'tedile ile bir münasîb mahal tedârik ve isticâr ederek bedel-i îcarı emânet-i müşârün-ileyhâya inhâ ve istîzândan sonra vâridât-ı memlahadan bi'l-îfâ takdim edilecek icmâl defterlerine masraf kayd ve imlâ' edilecek ve bu misillû emâkin-i müstacirenin masârif-i tamîriyesi ashâbı taraflarından görülmesi mukavelesi şerâit-i isticâre idhâl kılınacaktır.

Yirmi dördüncü bend – Hazine-i Celîle mazbutâtından olan memlaha ve maden ve kuyular kurbunda ve gerek bunların örüleri dahilinde bulunan iskele ve şehir ve kasaba ve karyelerde emlâk-ı mîrîyeden olarak ambar ve mağâza ve sundurmaların ve gerek mürûr-ı zaman ile münhedim olmuş ambar ve mağâza ve sundurma arsalarının ve şimdîye kadar Hâzine-i Celîle- i Maliye ve Evkâf-ı Hümâyûn hâzinesi tarafından bi'l-ihâle mültezimleri uhdesinde ve ashâbı taht-ı tasarrufunda bulunup bu kere ittihâz olunan usûl-i inhisâriye hükmünce ve bâlâda sebkât eden dördüncü ve beşinci bendler mûcebince cânib-i mîrîden zabt ve idâre olunacak memlaha ve maden ve kuyularda ve bunlara mensûb mahallerde olan ambar ve mağâza ve sundurmaların ve kezâlik mürûr-ı zaman ile münhedim olup hali kalan arsalarının bi'l-etraf bilinmesi lâzım geldiğinden bunlar tuz müdür ve me'mûrları

ma'rifetiyle bi't-tahkik zâhire çıkarılarak çünkü keyfiyetlerini ve memlaha ve maden ve kuyular nezdinde bulunanlardan tuz muhâfazası için hangilerin lüzûm-ı hakikisi olup hangilerin olmadığı ve lüzûmu olanlardan bazıları muhtaç-ı tamir oldukları hâlde o makulelerin kaide-i tasarrufiyyeye bi'r-reâyâ erbâb-ı vukufa kesf ve hesap ettirilerek tamir ve termîmleri bi-hakkın ne mikdâr masrafla vücuda geleceğini mübeyyen iktizâ eden müvezzi' ve meşrûh birer kıt'a defterleri bi't-tanzîm evvel-be-evvel cânib-i emânet- i müşârün-ileyhâya takdimiyle verilecek re'y ve cevâba göre iktizâsının icrâsına müsaberet edilecektir.

Yirmi beşinci bend – Müdirân ve me'mûrîn ve ketebe ve sandık eminleri ile hademe-i sâire kefâlet-i kavîyyeye ve mu'tebere ile ta'yîn ve istihdâm olunacaklarından şayet bunlardan mugayir irâde ve nizâm olarak emvâl-i mîrîyyeden az ve çok zimmetlerine akçe geçirenleri olur ise derhâl kendilerinden veya kefillerinden kâmilen ve seri'an tahsîl olunacağından başka bu makuleler haklarında Ceza Kanûnname-i Hümâyûnu'nun beyân ettiği mücâzât dahi tamâmen icrâ olunması mukarrer olmasıyla maiyetlerinde bulunanların birisinden bu misillû bir hâlet-i nâ-merziyye zuhûrunda asla sükût ve setr olunmayıp derhâl keyfiyeti me'mûrlar mensûb oldukları müdirlere ve müdirler dahi emânet-i müşârün-ileyhâya ihbâr edecek ve herhangi bu vazifeyi vaktiyle yerine getiremez ise bu bâbda kendisi dahi ber-mûceb-i kanûn mes'ûl tutulacağını muhakkak bilip ona göre îfâ-yı lâzîme-i sadâkat ve istikamet edilecektir.

Yirmi altıncı bend – Tuz müdirleri bâlâda ikinci bendde kendilerine ruhsat verildiği vechile buradan ta'yîn ve irsâl olunacaklardan gayri gerek nefsi merkezde ve gerek mülhakatlarında istihdâmı lâzım gelecek me'mûrîn ve ketebe ve sandık emini ve hademe-i sâireyi bir kere terettüb ve istihdâm edip esâmîsiyle maâsırlarını ve vazifelerini mübeyyen defterini emânet-i müşârün-ileyhâya takdim eyledikten sonra bunların içinden bazılarını bir mevkinden diğer mevkiye veyâhûd bir vazifeden başka vazifeye nakletmek veyâhûd sû-i hareketlerine mebnî hizmetten tard ile yerlerine diğerlerini istihdâm etmek iktizâ ettiği hâlde keyfiyeti bi'l-etraf emânet-i müşârün-ileyhâ cânibine arz ve beyân ederek vuku' bulacak iş'âra göre hareket eyleyecek ve bazısından tard veyâhûd başka türlü mücâzâtı müstelzim bir

gûnâ uygunsuzlukvukua gelir ise bilâ-te'hîr maddeyi emânet-i müsârün-ileyhâya iş'âr edecek ve etmeyip de iğmâz eyledikleri hâlde kendileri mes'ûl tutulacaktır.

Yirmi yedinci bend – Mısır ve Memleketeyn cânibinden tevârüd edecek tuzların örüleri dahi Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de olması ve Hâzine-i Celîle'ye senevi istihsâl olunan vergileri sûret-i maktûiyette bulunması cihetle bütün bütün men'-i idhâli câiz değil ise de mezkûr tuzların her tarafa getirilip herkese fûrûht olunabilmeleri usûl-i cedîde-i inhisâriye iktizâsınca bu kere tesis olunan kaide-i idârenin inzibâtına halel vereceğinden bu mahzûrun def'i zımında ol havaliden tevârüd edecek tuzlar hakkında ba'de-zîn tedâbîr-i âti'üz-zikrin ittihâzına lüzûm görmüştür şöyle ki tahkikat-ı vâkıya göre şimdiye kadar Mısır tuzu kıyyesi bir buçuk paradan nedreti halinde nihâyet beş paraya kadar ve Memleketeyn tuzu kaya tuzu olmak hasebiyle kıyyesi beş paradan kezâlik nedreti zamanında nihâyet yirmi paraya kadar satılmakta olduğundan bundan böyle Mısır tuzu nefsi-i Antalya ile Alaiye ve İçel'de kâin nefsi-i Gilindire ile nefsi-i Beyrut'tan gayri ve Memleketeyn tuzu dahi nefsi-i Dersaadet ile nefsi-i Varna ve nefsi-i Rusçuk ve nefsi-i Vidin'den başka mahallere sevk ve îsal olunamayıp ancak işbu ta'dâd olunan mevki-lere nakl olunarak ve fi'l-vâki Mısır veyâhûd Memleketeyn tuzu olduğuna yakın hâsıl olmak üzere mikdârıyla naklinin ve sefîne kapdanının isimleri tasrîhiyle mahalli hükûmetlerinden bir kıt'a şâhadetnâme ibrâz kılınarak mevâkı-i mezkûrede bulunan tuz me'mûrlarına Mısır tuzu kıyyesi iki buçuk para ve Memleketeyn kaya tuzu altı para fiâtıyla teslim olunup akçesi ahz edilecek ve gerek Mısır'dan ve gerek Memleketeyn'den işbu ta'yîn ve tahdid kılınan mevkiden gayrisına her nereye olur ise olsun berren ve bahren az ve çok tuz getirilecek veyâhûd mevâki'-i mezkûreye getirilip de sâlifü'l-beyân şâhadetnâme ibrâz edilemeyecek olur ise tuz ve gümrük ve hükûmet ve karantina me'mûrları ve liman reisleri taraflarından kat'en kabul olunmayıp ve hiçbir tarafa imrârlarına ruhsat verilmeyip geldiği gibi geriye iâde kılınacak ve şayet me'mûr ve rüesâ-ı mûmâ-ileyhimin haberleri olmaksızın bir iskele veyâhûd mahal-i âhere nakl ve ihrâc olunmuş bulunur ise yirmi ikinci bendde zikri sebkât eden usûle tevfikân o tuz her kimin malı olur ise olsun kâmilen zabt olunarak vuku'-i hâl der-akab emânet-i müsârün-ileyhâ cânibine iş'âr kılınacaktır.

Yirmi sekizinci bend – Bend-i sabıkta beyân olunduğu vechile Mısır ve Memleketeyn mahsûlü olarak ve tahsis kılınan mevâki'e gelip fiât-ı mevzûasıyla cânib-i mîrîye mübâyaa olunacak tuzun bahasına verilmek üzere tuz müdürü veyâhûd me'mûrunun sandığında mikdâr-ı vaki akçe mevcûd bulunmadığı hâlde ashâbı ferdâya salınmasıyla sızlandırılmamak için iktizâ' eden mebalig' gümrük olan mahallerde emvâl-i gümrükten ve gümrük olmayan yerlerde hükûmet mal sandıklarından me'mûr ile başkâtib ve sandık emini tarafından müştereken memhûr olmak üzere makbûz senedi i'tâ'sıyla ta'vîzen alınacak ve bu akçeyi verecek hükûmet-i mahalliye veyâhûd gümrük emin ve müdür ve me'mûru keyfiyeti derhâl emânet-i müşârün-ileyhâya iş'âr ve inbâ edecek ve me'mûrîn-i mûmâ-ileyhim minvâl-i mesrûh üzere ta'vîzen alacakları akçeyi başka yere sarf etmeyip de mutlaka tuz mübâyaaasına sarf eyleyeceğinden ve işbu tuz fiât ve mevzû'-i cedîdesiyle fûrûht olundukça evvel-be-evvel ta'vîzen alınan mezkûr akçeyi mahaline bi'l-ifâ bu bâbda verilmiş olan senetlerini kurtarmaya mecbûr olacaklarından bunun hilâfına ta'vîzât-ı mezkûreyi vaktiyle te'diye etmeyip de bu bâbda ednâ-ı mürettibe terâhî ve tehirleri vuku' bulacak olur ise mezkûr akçeyi vermiş olan hükûmet ile gümrük emin ve müdür ve me'mûrları sükût etmeyip de keyfiyeti derhâl emânet-i müşârün-ileyhâya bildirilecektir.

Yirmi dokuzuncu bend – Merkez ittihâz olunan memlaha ve maden ve kuyular müdürleri mülhakaları bulunan memlaha ve maden ve kuyuların hüsn-i i'mâl ve idârelerine bakmak ve me'mûrlarının hareketini anlamak ve hesaplar lâyıkıyla tutulup ve masraflar yoluyla görülüp hiçbir ferd tarafından bir gûnâ sarf ve telef ve irtikâb şâibelerinin olup olmadığını bi't-tahkik meydana çıkarmak üzere sıkça ve ale'l-husus maslahatın ibtidâ-yı teşkîl ve idâresi olan şu sene- i mübareke de daha ziyâde geşt ü güzâr eylemek olmasıyla müdürân-ı mûmâ-ileyhim esna-yı geşt ü güzârında merkez kâtibini yerine vekil olarak bırakarak zikr olunan mülhakalara gidecekler ve müterettip zimmet me'mûriyyetleri olduğu üzere her bir memlaha ve maden ve kuyunun hüsn-i i'mâl ve idâresi hakkında iktizâ eden esbâbı bi'l-istihsâl tedâbîr ve tenbîhât-ı muktezîyyeyeyi ba'de'l-icrâ her mahalde meshûdları olan nîk ü bed ahvâlin jurnalini kaleme alarak diğer mahale geçmezden evvelce emânet-i müşârün-ileyhâ cânibine takdim edecekler ve kendileri muvazzaf bulunmaları hasebiyle işbu geşt ü güzârında vuku' bulacak masrafları kendi tarafla-

rından tesviye olunup fakat azîmet ve avdetlerinde kendileriyle bir iki nefer tebealarının rekûbları için iktizâ edecek hayvânâtın ücûrâtı menzil ücretine tevfikân cânib-i mîrîden taraflarına verilmesine nizâmın mesâî olmasıyla geş ü güzâr edecekleri mahallerin menzil-i saati i'tibâriyle baîd mesafelerini musaddak mahalleri meclislerinden usûl-i vechile birer kıt'a mazbata alıp emânet-i müşârün-ileyhâya bi't-taktim ücûrât-ı mezkûre-i talep eyleyecekler ve uhde-i idârelerinde mahal-i müteferrikada birkaç adet memlaha ve maden ve kuyular bulunan me'mûrlar dahi ber-vech-i muharrer hayvânât ücûrâtları emânet-i müşârün-ileyhâdan bi'l- istizân cânib-i mîrîden verilmek üzere bunları kezâlik geş ü güzâr ile vech-i mesrûh üzere i'mâl ve hareket edip jurnallerini ve gezdikleri mahallerin baîd mesafeleri mazbatalarını tâbi buldukları müdürlerine gönderecekler ve müdürler dahi ba'de'l-mütâlaa o bâbda olan re'y ve efkârlarının ilâvesiyle emânet-i müşârün-ileyhâya takdim edecektir.

Otuzuncu bend – Müdirân ve me'mûrîn ile teftiş ve tefahhus-ı ahvâl için bu taraftan ta'yîn ve i'zâm olunacak müfettişler ifâ-yı hüsn-i me'mûriyyetleri zımında bir taraftan bir günâ müşkilât ve muhâlefet gördükleri veyâhûd hükûmetin âher sûretle bazı iânesine muhtaç oldukları hâlde buldukları mahaller hükûmetlerine bi'l-mürâcaa istiâne edecekleri hususâtta muvâfık-ı nizâm olan ifâde ve istid'âlarıyla iş'arlarını hükûmetler derhâl is'af ile her türlü teshîlât ve muavenâtı ifâ ve icrâ eyleyecekler ve herhangiinden bu bâbda teenni ve terâhî vuku' bulacak olur ise me'mûrlar derhâl müdürlerine ve müdürler ile müfettişler emânet-i müşârün-ileyhâ cânibine bildireceklerdir emânet-i müşârün-ileyhâ dahi bu teenni ve terâhîden terettüb edecek ziyân ve zarar muhazzirden bahisle keyfiyeti Bâb-ı âlî cânib-i sâmisine arz ve beyân ile sebep olan me'mûrîn-i mülkiye mes'ûl tutulacakları gibi işbu me'mûrîn-i mülkiye dahi müdür ve me'mûr ve müfettişler ile ketebe vesâir tuz hademesinden birinin nizâmına mugayir bir uygunsuz hareketini müşâhede ettikleri takdirde igmâz etmeyip icrâ-yı îcâbı için vuku'-i hâli emânet-i müşârün-ileyhâya iş'ar eyleyeceklerdir.

Otuz birinci bend – Arabistan ve Havali-i Kürdistan ve Hicaz ve Irak taraflarında olan memlaha ve maden ve tuz kuyularından bazıları göçebe ve urbân vesâire eyâdi-i mütekallibelerinde olarak öteden beri me'mûr ve mültezimlerine vaziyet ettirmemekte ve bazılarından dahi kuvve-i irâesiyle cebren tuz kaldırmakta olduk-

ları vaki olduğundan böyle olan mahallerde hükûmet-i mahalliye'nin inzimâm-ı ma'rifeti ve bâ-mazbata tasdiki ile tuz müdîr ve me'mûr ve müfettişleri taraflarından mikdâr-ı vâfi müstahfaz-ı zabtiye neferâtı istihdâm olunarak ve buna mütecâsir olanlar olur ise müdafaa ve ele geçirildikçe kanûnen mücâzât kılınarak zikir olunan memlaha ve maden ve kuyular lâyıky üzere gözettilip emvâl-i mîrîyenin gasp ve sirkatinden muhâfazasıyla usûl-i inhisâriyenin inhilâlden vikayesi kaziyeye-i mühimmesine dikkat olunacaktır.

Otuz ikinci bend - Müdîrân ve me'mûrîn-i mûmâ-ileyhimin dahil-i dâire-i me'mûriyyetleri olan memlaha ve maden ve kuyularını ve merkez ve mevâki' hemîşe gezip doluşarak hafiy ü celî tahkikat ve taharrîyyât-ı muktezîyyeyenin icrâsıyla gerek idârece ve hâsılâtın kerim-i i'mâl ve fûrûhtu emrinde ve gerek husûsât-ı sâirece gördükleri nîk ü bed ahvâli kanûn ve usûle tevfikân îcâbına bakılmak üzere evvel-be-evvel emânet-i müşârûn-ileyhâya bâ-jurnal bildirilmek ve gerek müdîrân ve me'mûrîn-i mûmâ-ileyhim tarafından ve gerek ketebe ve sandık emînleri ve hademe-i sâire cânibinden bir gûnâ uygunsuzluk vuku'unu tahkiklerinde kendileriyle istintâk usûlü üzere sual ve cevâb edip istintâknâmeyi dahi bu tarafa göndermek üzere Anadolu ve Arabistan ve Rumeli taraflarına îcâbına göre bu taraftan müteaddid ve mu'temed teftiş me'mûrları ta'yîn ve irsâl kılınacağından müdîrân ve me'mûrîn-i mûmâ-ileyhim ile bi'l-cümle ketebe ve sandık emînleri ve hademe-i sâire keyfiyetten haberdar olarak şimdiden ona göre müteyakkızâne ve müstakîmâne harekete i'tinâ' ve dikkat ile ibrâz-ı müesser sadâkat-kârî ve isgüzâriye bezl mâ-hasal-ı miknet ve rü'yet edeceklerdir.

(Hâtîme)

Umûm maden ve kuyulardan tuzun hüsn-i i'mâl ve ihrâc ve fûrûhtuyla teksîr-i hâsılât ve tevfir- i vâridât ve tenkis-i masârifât hakkında işbu ta'lîmât-nâme de muharrer olan tafsilat dâiresinin haricinde daha iktizâ eyleyecek tedâbîr-i inzibâtiye ve ıslâhiyeye dair bi't-tecrûbe lâyıh-ı hatırları olabilecek mütâlaat ile ta'lîmât-nâme-i mezkûrda mûnderic mevaddan bazıları için hasbe'l-îcâb lüzûmunu hüsn-i müşâhede edecekleri tebdilât ve ta'dilâtı iktizâsına bakılmak üzere evvel-be-evvel mülhakat me'mûrları merkez müdîrleri tarafına ve merkez müdîrleri dahi

emânet-i müsârün-ileyhâ cânibine izahen beyân ve ihtârına mübâderet eyleyeceklerdir.

fî 9 Ramazan sene 1278 (26 Şubat 1277 / 10 Mart 1862)

EK-2

Rüsûm-ı Sitte Sözleşmesi²³⁸

Mukavelenâme

Bir taraftan başvekil fehmetlü devletlü Said Paşa Hazretleri ile Maliye Nazırı atufetlü Edib Efendi Hazretleri vasıtalarıyla 3 Zilkade sene 1296 ve fi 10 Teşrinsani-i rumi sene 1879 tarihli irâde-i seniye mücebince hareket eden Hükümet-i Seniyye ve diğer taraftan Bank-ı Osmani ile cemiyeti tarafından Mösyö H. Forster ve Emile Deveaux ve bunlarla beraber Mösyö Georges Zarifi ve Salomon Fernandez ve Bernard Tubini ve Eustache Eugenidi ve Theodore Mavrogordato ve A. Vlasto ve A. Barker ve Z. Stefanoviç ve Leonides Zarifi ve Georges Coronio ve Ulysse Negroponti ve Paul Stefanoviç Schilizzi mukavelât-ı atiyeyi akd etmişlerdir.

Birinci Madde

Hükümet-i Seniyye 1880 senesi Kânûn-ı sâni-i rumisinin birinci gününden 1890 senesi Kânûn-ı sâni-i rumisinin birinci gününe kadar 10 sene müddet merbût defterde gösterilen vilayat-ı şahanenin damga yani varaka-i sahihanın ve müskiratta alınan gümrük resminden maada müskiratın resm-i miri ve ruhsatıyesinin ve mevaki'i-defter müfredatında muharrer İstanbul mülhakatı balık saydiyesiyle kezalik mevaki'i-defter -i mezkûrda mestur İstanbul mülhakatıyla Edirne ve Bursa ve Samsun haririnden alınan gümrük rüsûmundan maada sırf harir ömrünün emr-i tahsilini Mösyö H. Forster ve Emile Deveaux ve Georges Zarifi ve Salomon Fernandez ve Bernard Tubini ve Eustache Eugenidi ve Theodore Mavrogordato ve A. Vlasto ve A. Barker ve Z. Stefanoviç ve Leonides Zarifi ve Georges Coronio ve Ulysse Negroponti ve Paul Stefanoviç Schilizzi nam zatlara iltizam suretiyle verir mumaileyhim dahi kabul eder.

İkinci Madde

İltizamın bedel-i senevisi tekmi müddet-i iltizamiye zarfında 1879 senesi Mart-ı rumisinin birinden 1880 senesi Mart-ı rumisine kadar güzeran eden bir senede şu dört resmin verdiği beşlik ve metelik vâridat-ı safiyesine % 10 zamm ile hâsıl olan meblâğa müsâvî olacaktır.

İşbu vâridat-ı safiye şu dört resmin tahsili için beşlik ve metelik olarak vuku' bulunan mesarif-i umûmiye tenzil olunduktan sonra ne kalır ise o miktar üzerine gele-

²³⁸ Sağlam, 2015, s. 189-194.

cek Ağustos ruminin birinci günü kat' ve ta'yîn olunacaktır. Bedel-i iltizam diğer taraf müteakidleri tarafından senede 12 tekasî-i mütesaviye ile beşlik ve metelik olarak verilecek ve her taksit ile ayın nihayetinde tediye olunacak ve bedel-i iltizamdan fazla kalacak vâridat-ı safiye Hükümet ile müteakidler beyninde alel-tesavi taksim olunacaktır.

Üçüncü Madde

İltizama verilen rüsûm-ı erbaa diğer taraf müteakidleri tarafından elyevm bunlara ait olarak cari olan nizâmât ve tarifesine göre tahsil olunacak ve işbu nizâmât ve tarifeler bil-ittifak karar verilmedikçe tadil olunamayacaktır. Sarf olunacak evrak-ı sahihe ve pulun mesarifi diğer taraf müteakidleri tarafından verilmek üzere onların taht-ı nezaretinde olarak Hükümet-i Seniyye tarafından tab' ile i'tâ kılınacaktır. Damga darbının tatili esnada buna ait olan alât ve edevat iki miftah tahtında hıfz edilecek ve anahtarın biri Hükümet-i Seniyye'de ve diğeri mültezimler nezdinde bulunacaktır. İltizamın hin-i hitâmında hesaben mevcûd olması lâzım gelen evrak Hükümet-i Seniyye'ye tamamen iade ve teslim olunacaktır. Hükümet-i Seniyye diğer taraf müteakidlerine rüsûmat-ı mezkûrenin tahsili için kaidesi dairesinde müzaherat-i kâmilede bulunacak ve müteakidlerin gerek nizâmât-ı mevcûdenin temami-i icra'sını temin ve gerek resimlerin usûl-i tahsilini islahta lüzûm görünecek ta'dilâtı nizâmât-ı mezkûreye ithal için arz edecekleri teklifi piş-i nazar-ı itinaya alacaktır.

Dördüncü Madde

Devlet tarafından mültezimlerin idâresi üzerine edilecek nezaret Babiâli'nin ta'yîn eyleyeceği kontrol me'mûrları vasıtasıyla icrâ' olunacaktır. Kontrol me'mûrları defteri teftiş edeceklerse de mültezimlerin idâresine müdahaleye hakları olmayacaktır. Diğer taraf müteakidleri gerek rüsûm-ı erbaayı idâre için beynlerinde bir şirket teşkiline ve gerek iltizamı where terk ve ihaleye selâhiyetleri olacaktır. Fakat her iki halde dahi doğrudan doğruya Hükümet-i Seniyye'ye karşı kendileri mesul kalacaklardır.

Beşinci Madde

Hükümet-i Seniyye 1880 senesi Kânûn-ı sâni-i rumisinin 1. gününden itibaren 10 senen müddet merbût defterde gösterilen vilâyât-ı Şahane'de husûle gelen veyahut sarf olunan tuz ve tütün inhisarlarının tütünden alınan öşür haric olduğu halde devletin nam ve hesabına idâresi emrini balada birinci bendde muharrer-ül-esami zatlara tevdi eder. Devlet bu İdâre üzerine kendisinin nasb edeceği ve müdürlerin

nezdinde ve sair iktiza eden mevakide resmen ta'yîn eyleyeceği müfettişler vasıtasıyla kontrol icrâ' eyleyecektir. Bu müfettişlerin mezkûr inhisârların defterlerini muâyene ve teftiş ve sandıkları mevcûdunu tahkike hakları olursa da İdare'ye müdahale edemeyeceklerdir.

Altıncı Madde

Tütün ve tuz inhisarlarından birinin usûl-i cariyesince ta'dilât icrâ'sına Hükümet-i Seniyye veyahut diğer taraf müteakidlerince lüzûm görüldüğü halde beynlerinde bil-ittifâk kararlaştırılacaktır.

Yedinci Madde

İltizam olunan rûsumat ile idâre edilen inhisârların nezaret ve zabıta hizmetlerini Hükümet'in nasb edeceği me'mûrlar görecektir. Diğer taraf müteakidleri indel-icab bu me'mûrların adem-i ehliyet ve kifâyeti hakkındaki mülahazalarını Hükümet'e beyân etmeye hakları olacak ve Hükümet dahi bu mülahazalarını cidden piş-i nazar-ı itinaya alacaktır. İşbu mukavelename de mûnderic altı nev'i rûsumatın bilhassa istifasıyla meşgul olan ve dahil ve sahilde bulunan idârelerin bilimum maaşat ve saire kâffe mesarifâtının her biri için ne sarf olunmuş ise ona göre kendi vâridâtından tesviye olunacağı gibi rûsumat-ı mezkûre ile gümrük vâridâtını müşte-reen muhafaza eden sevahil ve hudud gümrüklerinin kolcu ve zabıta me'mûrları maaşat ve mesarifâtının dahi % 45'i gümrükler idâresi ve % 55'i Rûsumat-ı Sitte mezkûre idâresi tarafından ifa olunacaktır. Diğer taraf müteakidleri gerek iltizam olunan rûsumatça ve gerek tuz ve tütün inhisârınca meydana çıkarabilecekleri hileleri bildirmek üzere hafiyeye istihdam etmek hakkını muhafaza ederler. Şurası mukarrerdir ki, zikr olunan hilekarlardan nizâmen alınacak mükerrer resim ve ceza-yı nakdilerden merkum hafiyelere kaideten isâbet eden hisse kendilerine verilecektir. Vuku' bulan hileler müteakid tarafından bildirildiği gibi Hükümet-i Seniyye sabit olacak hale göre kanunen lâzım gelen cezayı bil-icrâ' ashâbına te'dip etmeyi taahhüt eder.

Rûsum-ı erbaa iltizamından alınacak hasılat-ı seneviye ile tuz ve tütün hasılat-ı safiyesi ber-vech-i ati kat'iyyen ve na-kabil tağyir olmak üzere sarf ve istimal olunacaktır.

Evvela: Müteakidin düyûn-ı atiyenin faizleriyle re's-ül-mâlını te'diye etmek üzere her üç ayda vuku' bulacak hasılattan 275.000 Osmanlı Lirasını ahz ve kabz edecektir.

Düyûn-ı Mezkûrenin Müfredatı

Mösyö Zarifi'nin 1 Kânûn-ı sâni sene 1295 tarihinde Rüsûmat üzerine takriben maa'faiz alacağı:690.000

Salomon Fernandez, Alfred Barker ve müşarıklarının Rüsûmat üzerine kambiyo- lar bedelinden 1 Kânûn-ı sâni sene 1295 tarihinde maa'faiz takriben alacağı: 1.800.000

Bank-ı Osmani'nin 1.080.000 liralık istikrâzdan Rüsûmat üzerine olan miktar ile 1 Kânûn-ı sâni sene 1295 tarihine kadar maa'faiz takriben alacağı: 860.000

Bank-ı Osmani'nin nizâmât-ı esasiyesi mücebince hesab-ı cari fazlası ile 1 Kânûn-ı sâni sene 1295 tarihine kadar takriben maa'faiz alacağı: 1.750.000

Bank-ı mezbûrun tevhid olunmuş olan büyük avanslarından 1 Kânûn-ı sâni sene 1295 tarihinde maa'faiz takriben alacağı: 3.625.000

Toplam: 8.725.000

Düyûn-ı mezkûreye 1880 senesi Kânûn-i sâni-i rumisinin 1. gününden itibaren senevi % 8 hesabıyla faiz işletilecektir. Mezkûr 275.00 lira düyûn-ı mezkûreye ashâb-ı beyninde hâsıl olan ittifak mücebince taksim olunacaktır.

Saniyen: Mezkûr 275.000 Osmanlı Lirası ifraz olunduktan sonra fazlası Düyûn-ı Umûmiyye-i dahiliye ve hariciye tahvilâtı hâmillerine ait olacak ve muakidler işbu fazlayı bugünkü tarihle şerefsadr olan irâde-i seniye mücebince Kıbrıs ve Rumeli-i Şarkı vâridâtı dahil olmak hasebiyle Düyûn-ı Umûmiyye'nin muhassasat-ı seneviyesi olarak ta'yîn buyurulan 1.350.000 Osmanlı liralık meblâğ-ı seneviyi husûle getirmek üzere Hükümet-i Seniyye'nin irae edeceği mezkûr tahvilât hâmilleri vekilleri yedine Bank-ı Osmanlı marifetiyle i'tâ eyleyeceklerdir. Şurası izah olunmuştur ki, Kıbrıs ve Rumeli-i Şarkî vâridâtının tahvilât hâmillerine itası vâridât-ı mezbûrenin tahsiline mütevakıftır.

Dokuzuncu Madde

İltizam olunan rüsûm-ı erbaanın elhalet-i hazihi cari olan nizâmâtı mücebince istihsal olunmakta olan miktarı Hükümet-i Seniyyece tezyid olduğu takdirde tezyidi senesinden evvelki senenin hâsılatına nisbetle fazlasından mesarif-i tahsiliyle mukabili olarak % 10'u badet-tenzil maadası Hükümet-i Seniyye'ye i'tâ kılınacaktır.

Onuncu Madde

Sekizinci maddede beyân olunan hesabat ve tahsisât her üç ay nihayetinde tesviye olunacak ve ikinci madde mücebince rüsûm-ı erbaa bedeline mahsuben mah be

mah tediye olunacak tekasîte karşılıklı % 8 faiz işletilecektir. Diğer taraf müteakidlerinin tuz ve tütün inhisârı hasılatından üç aydan üç aya 275.00 lira-yı Osmaniye ikmal edecek kadar her 15 günde bir ifraz edecekleri meblağa kezklik ve % 8 faiz işletilecektir. İltizam olunan rüsûm-ı erbaa bedelinden alınan meskûkat her ay gayesinde ve inhisârlardan alınan meskûkat her 15 günde bir kere Maliye Nezareti ile bil-ittifak diğer taraf müteakidleri marifetiyle Osmanlı Lirasına tebdil olunacaktır. Sekizinci madde mücebinde Düyûn-ı Umûmiyye muhassasatına mahsuben Bank-ı Osmaniye teslim olunacak hasılat kûsuru dahi hazine menfaati gözetilerek Maliye Nezareti ile bil-ittifak Bank-ı Osmanice kambiolar mübaya'a edilecektir. Bir senenin rub'ı ahiri nihayetinde o senenin vâridât-ı safiyesi Kıbrıs ve Rumeli-i Şarkî vâridâtı dahil olmak hesabıyla 2.450.000 Osmanlı Lirasını tecâvüz eder ise fazlası Hazine-i Celileye ait olacaktır.

Onbirinci Madde

10. senenin inkizasında yani 1890 senesi Kânûn-ı sâni-i rumisinin birinde 8. maddede tadad olunan matlûbat re's-ül-mâl ve faiziyle beraber temami-i tesviye olunamamış bulunur ise bunlar kâmilten tesviye olunacak ve şu kadar ki rüsûm-ı erbaa-i mezkûrenin son senenin hâsılat-ı safiyesi bila-zamm bedel-i iltizam esas ittihaz olacaktır.

Onikinci Madde

Bu mukavelenin ahkâsı ve hususa rüsûm-ı erbaanın iltizamına ve tuz tütün inhisârının idâresine ve hâsılat-ı vakıanın 8. madde mücebinde Hükümet-i Seniyye'nin madde-i atiyede muharrer ahvalden maada mümteni'-ül nezi'-i vel-tağyirdir. Bunlar her ne halde ve her ne sebeble olur ise olsun tadil ve tatil olunamayacaklardır. Şu şart-ı kat'i iktizasınca ve işbu mukavelenâme hükmünce Rüsûmat Emaneti vâridâtından taht-ı mukavele-i hazıraya alınanlardan maadası 1880 senesi Kânûn-ı sâni-i rumisinin 1. gününden itibaren rehinden tamamıyla kurtularak Hükümet-i Seniyye'ye iade edilecektir. 20 Teşrinisani-i rumi yani 2 Kânûn-ı evvel efrenci sene 1878 tarihli mukavelenâme mücebinde 1.660.000 liralık avansa mahsuben Rüsûmat Emanet-i Celilesi namına verilmiş olan kambioların mecmu'unu evvelce Hazine-i Celilece bil-muâyene paketlere vaz' ve üzerleri tarafeyndan temhir ile emaneten 1-13 Kânûn-ı sâni sene 1880 tarihinde Bank-ı Osmaniye tevdi etmeyi mezkur avans müteahhitleri taahhüt eder. İşbu mukavelenâmenin 8. maddesinde gösterilen 1.800.000 lira-yı Osmaniye mahsuben teslimat vuku' buldukça taht-ı emanette olan mezkûr kambiylardan teslimat nisbetindeki kıymeti havi kambiyo-

lar Bank-ı Osmani marifetiyle tarafeyn muvacehesinde Hükümet-i Seniyye'ye iade edilecektir ve tevhid olunmuş olan büyük avanslar mukabilinde bankaya terhin olunan kavaim-i nakdiye bil-ibtal ihraç olunmak için kezalik tarih-i mezkûrda bankadan Hükümet-i Seniyye'ye red ve teslim kılınacaktır.

Onüçüncü Madde

Hükümet-i Seniyye madde-i salifesi feshen işbu mukavelenâmeyi 10 seneden evvel iptal etmek hakkını muhafaza eder ve bu da iki şart-ı usûl ve kat' ile meşruttur. Birincisi 8. maddede tadad olunan matlûbatın faiz ve re's-ül-mâlî ile tamamen tesviye olunması, ikincisi Hükümet-i Seniyye ile dahili ve harici Düyûn-ı Umûmiyye tahvilâtı hâmilleri beyninde hem bu günkü irâde-i saniyeden ve hem de mukavele-i hazırardan münbais karara bedel-i tahvilât hâmilleri hakkında daha naf'i bir yeni kararın vaz' edilmesidir. Şu iki şart yerine getirilir ise mukavele-i hazırda münfesih olacaktır. Şu kadar ki işbu fesh maddesi herhangi bir sene arasında olur ise o senenin Kânûn-ı evveli gayetine kadar mukavelenâmenin rûsûm-ı erbaa iltizamına ait ahkâmı baki olacaktır. Bu halin vuku'unda Hükümet-i Seniyye balada muharrer-ül-esami mültezimlere evvela henüz müddetleri münkaziye olmayan kontratolar mûcebince istihdam olunmuş olan me'mûrların işleyecek maaşatı için verilecek bir tazmini ve saniya evrak-ı muntazama ile musaddak diğer mesarifât-ı fevkal-âdeyi te'diye etmeyi taahhüt buyurur. Fakat şurası dahi mukarrerdir ki bu te'diye bir senelik bedel-i iltizamın % 3'ünü geçmeyecek ve bir defalık olacaktır.

Ödördüncü Madde

Hükümet-i Seniyye ile müteakidler beyninde mukavele-i hazıranın icrasına ve te'vil ve tefsirine müteallik her gûna zuhûr edecek ihtilaf tarafeynden ta'yîn olunacak dört hakemin rey'ine havale olunacak ve bu hakemler dahi tesavi'-î ara zuhûrunda taraflarından diğer bir hakem intihâb eyleyeceklerdir. Hakemlerin kararı kat'i ve istinafi gayr-i kabil olacaktır.

Onbeşinci Madde

İşbu mukavelenâme Babîâli canibinden düvel-i ecnebiye süferasına tebliğ olacaktır.

İşbu mukavelenâme iki nüsha-yı asliye olarak 7 Zilhicce sene 1296 ve fi 10/22 Teşrinisani sene 1879 tarihiyle Dersaadet'te tanzim olunmuştur.

Madde-i Munzamma

İşbu mukavelenâmenin 5. maddesi ahkâsına nazaran diğerk taraf müteakidleri sarfiyat-ı umûmiye için tüccar ve mahalli esnaf ve ahali tarafından tuz istenildikçe bedeliyle verilmek üzere memlahalarla miri tuz ambarlarında daimi suretle lüzumu miktar tuz mevcut bulundurmayı taahhüt ederler. Mamafih ahval-i mücbire-i fevk-al-âde sebebiyle tuzun husulüne hâlel gelir veyahut mevcudu kazaya uğrar ise bu hal müstesnadır.

Fi 7 Zilhicce sene 1296 ve fi 10/22 Teşrinisani sene 1879.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Duygu Çakır
Doğum Yeri-Tarihi	İstanbul- 06.08.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	dduygucakir@gmail.com
Tarih	26.07.2019